សិក្ខាបទកុរុណាកិច្ចវគ្គ

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

ที่ใช้เป็นสมบัติสำหรับหอสมุดวัดสุทธิจินดา
จังหวัดนครราชสีมา
๒๐๔ ๒๔/๘/๔๑

อิทธรรมปิฎก

เลขห้อง 102

เลขหมู่ 294.3183
ด256ส

เลขทะเบียน ห.32ม.9987

สารบาญ

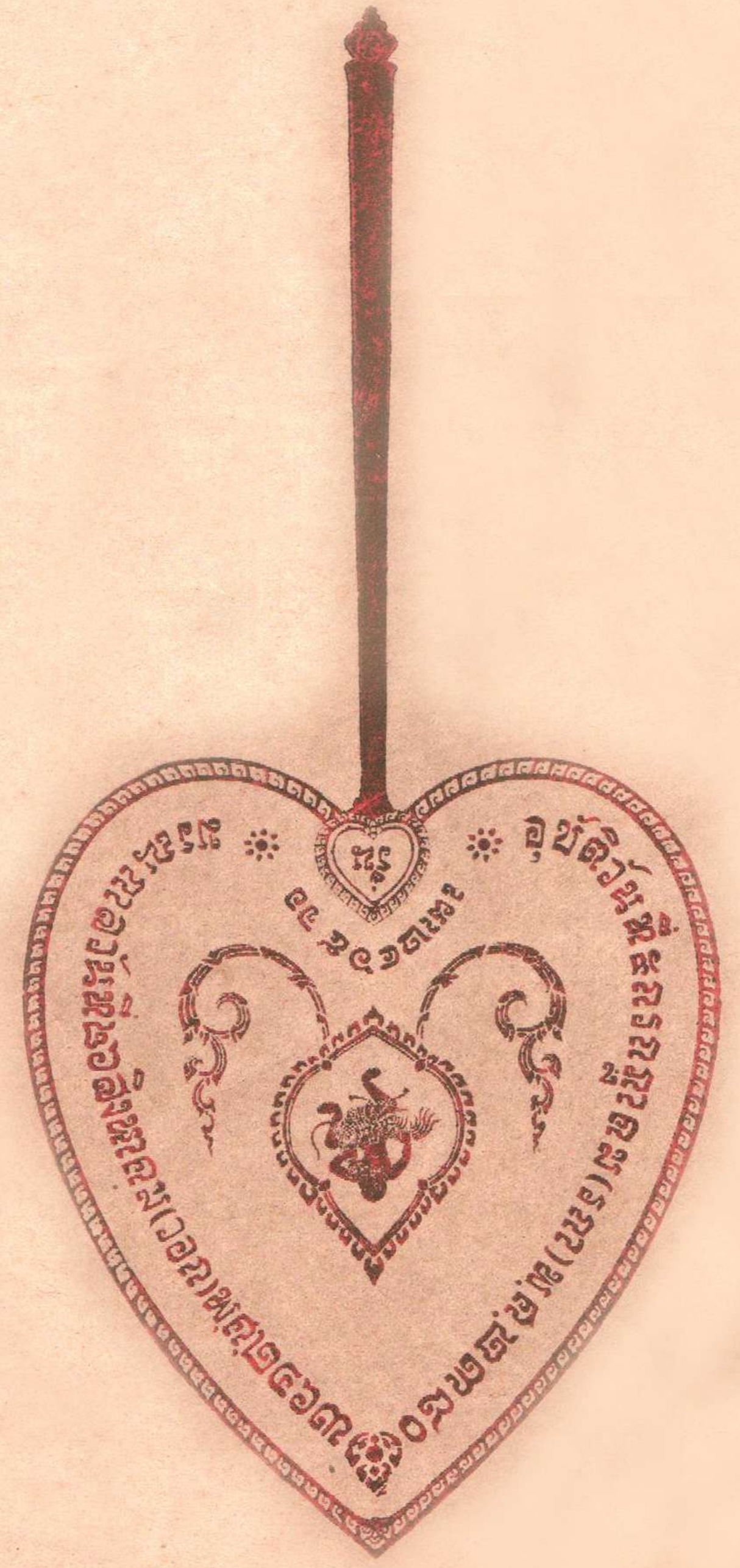
ธรรม สังคิณี ปกรณ์ที่ ๑	น่า	๑
วิภังคกถา ปกรณ์ที่ ๒	,,	๑๖
ธาตุ กถา ที่ ๓	,,	๒๗
ปุคคล บัญญัติ กถา ที่ ๔	,,	๓๗
กถาวัตถุ ปกรณ์ที่ ๕	,,	๔๗
ยมก ที่ ๖	,,	๖๐
มหา บัฏฐาน ที่ ๗	,,	๗๕

คำนำ

พระสัตต ปกรณาภิธัมม์ ฤๅ เรียก อิก นัยหนึ่งว่า พระอภิธรรม เจ็ด คัมภีร์ ตาม ที่ พิมพ์ ใน สมุด เล่ม นี้ สมเด็จ พระสังฆราช (ปุสฺสเทว สา) วัด ราช ประดิษฐ์ ทรง นิพนธ์ ไว้ เปน หนังสือ เทศนา ๗ กัณฑ์ บุตร์ หลาน เหลน ชุนพิทักษ์ อาวุธ (รื่น) ได้ ขอ อนุญาต ยืม ต้น ฉบับ จาก เจ้าคุณ พระธรรม ปาโมกข์ ผู้ รวม รักษา ต้น ฉบับ หนังสือ นี้ ไว้ มา จัด พิมพ์ ขึ้น ใน คราว ปลง ศพ ท่าน บุรพการี ชน ซึ่ง มี นาม ดัง กล่าว แล้ว ข้าง ต้น อันได้ ละโลก นี้ไป แล้ว นั้น ขอ อุทิศ ผลานิสงษ์ ซึ่ง หาก จะ มี จะ เปนได้ ด้วย การ สร้าง หนังสือ นี้ ก็ดี และ กุศลใด ๆ ซึ่งได้ บำเพ็ญ แล้ว มี ทาน เปน ต้น ก็ดี จง เปน ผล สำเร็จ แก่ ท่าน บุรพ ชน คือ ท่าน ชุน พิทักษ์ อาวุธ (รื่น) นั้น เพื่อได้ อนุโมทนา ส่วน กุศล นั้น ๆ ฤ ประโยชน์ และ ความ ศุข โดย สมควร แก่ วิสัย สามารถ อัน จะ มี จะ เปนไปได้ จง ทุก ประการ และ ขอ สรรพ สัตว์ ทั้ง หลาย ไม่ มี ประมาณ จง เปน ผู้ มี ส่วน แห่ง บุญ กุศล นั้น

อนึ่ง ขอ ผู้ เพื่อน ทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ทั้ง หลาย จง อย่า มี เวร, ภัย, ไข้, ทุกข์, รักษา ตน เปน ศุข ทั่ว กัน เทอญ

หนังสือ นี้ พิมพ์ ขึ้น ณ ปี จอ นักษัตร จัตวา ศก พุทธ ศาสนา ยุกาล ล่วง แล้ว ๒๔๖๕ พรรษา

พระธรรมสังคิณี ปกรณ์ที่ ๑

กรุณาวิยสตฺเตสุ ปญญายสฺส มเหสิโน ฯ ๑ ฯ อภิธมฺมกถามคฺคํ เทวา

นํ สมปวตฺตยิ์ติ

ดำเนินความที่พระอรรถกถาจารย์เจ้าประพันธ์ไว้ในต้นพระคัมภีร์เปนคำสรรเสริญพระคุณว่าบัญญารู้ทั่วของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ใดเปนไปแล้วในธรรมที่พระองค์จะพึงรู้ทั้งสิ้นควรแก่พระพุทธอัทธยาศรัย ประหนึ่งว่าพระกรุณาที่แผ่ไปในหมู่สัตว์ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นพระองค์มีพระหฤทัยอันความเอ็นดูในสัตว์นั้นหากให้เกิดอุสาหที่จะสั่งสอนให้แสวงปรมัตถประโยชน์ณกาลเมื่อทรงทำยมกปาฏิหารทรมารเดียรถีทั้งหลายให้พ่ายแพ้พุทธานุภาพแล้ว เสด็จขึ้นไปนั่งณสิลาสนะอันชื่อบัณฑุกัมพลณร่มไม้ปาริฉัตตในไตรทสทิพพาลัย ประกอบไปด้วยฉัพพัณรังสีอันรุ่งเรืองประหนึ่งว่าดวงอาทิตย์มณฑลแรกอุทัยเหนือยุคันธรบรรพต แลหมู่เทพยดาอันมาแต่หมื่นจักรวาฬนั่งแวดล้อมเผ้าอยู่โดยรอบ ด้วยประสงค์จะฟังพระสัทธรรมเทศนา พระองค์ทรงทำพระพุทธมารดาให้เปนประธานในเทวสมาคมธัมมสวนสันนิบาต ให้อภิธัมมกถามรรคเปนไปด้วยเดชานุภาพพระบัญญา ทรงเริ่มติกมาตกาวา กุสลาธมฺมา อกุสลาธมฺมา อพฺยากตาธมฺมา เปนต้นขึ้นก่อนในคัมภีร์ธรรมสังคิณีนี้พระอรรถกถาจารย์เจ้าพรรณาความไว้ว่าประกอบ

ด้วย กัณฑ์ ๔ คือ จิตต วิภัตติ กัณฑ์ ๑ รูป วิภัตติ กัณฑ์ ๑ นิก เขป กัณฑ์ ๑ อัตถุ ทธาร กัณฑ์ ๑ มี บท ๒ คือ บท มาตติกา ๑ บท ภาชนีย์ ๑ บท มาตติกา นั้น พระ ผู้มี พระ ภาค เจ้า ตรัส แสดง ธรรม หมวด ละ ๓ ๆ กำหนด ติกกะ ได้ ๑๒ มี กุศล ติกกะ เปน ต้น ตรัส แสดง ธรรม หมวด ละ ๒ ๆ กำหนด ทุกกะ ร้อย ทุกกะ มี เหตุ ทุกกะ เปน ต้น แสดง เปน อุเทส ขึ้น ก่อน

จัก รับ พระ ราชทาน ถวาย วิสัชนา ใน กุศล ติกกะ เบื้อง ต้น โดย เอก เทส สังขิตตะนัย โดย อัตถ สันนิษฐาน ว่า พระ ผู้มี พระภาค ตรัส แสดง ธรรม ๓ ประการ คือ กุศล ธรรม ๑ อกุศล ธรรม ๑ อัพยา กต ธรรม ๑ ซึ่ง ชื่อ ว่า กุศล ธรรม นั้น เมื่อ จะ แสดง โดย วจนัตถ์ ว่า สภาพ ธรรม นั้น ย่อม ให้ ธรรม ที่ เปน บาป ที่ มี อาการ อัน บัณฑิต ย์ พึง เกลียด หวั่นไหว กำจัด ให้ พินาศ ไป เสีย ได้ จาก สันดาน เพราะ เหตุ นั้น จึง ชื่อ ว่า กุศล สภาพ ให้ บาป ธรรม หวั่นไหว กำจัด จาก สันดาน กุศล ธรรม นั้น เมื่อ กำหนด โดย มูล ราก ที่ ตั้ง เปน ๓ คือ อโลภ ความ ไม่ โลภ ๑ อโทส ความ ไม่ ประทุษฐร้าย ๑ อโมห ความ ไม่ หลง ๑ เปน ๓ กุศล มูล ฉะนี้ เมื่อ อโลภ อโทส อโมห ๓ กุศล มูล ฉะนี้ เกิด ขึ้น ทั้ง ๓ เ ๆ แต่ ๒ แต่ ๑ ก็ดี ก็ ให้ อกุศล ลามก ธรรม ทั้ง สิ้น หวั่นไหว กำจัด ให้ พินาศ ไป เสีย ได้ จึง ชื่อ ว่า กุศล ธรรม ด้วย ประการ ฉะนี้ ซึ่ง ชื่อ ว่า อกุศล ธรรม นั้น คือ ธรรม ที่ เปน ข้าศึก ตรง แก่ กุศล ธรรม เมื่อ จะ กำหนด โดย มูล ราก ที่ ตั้ง ก็ เปน ๓ คือ โลภ โทส โมห ส่วน ที่ เปน ข้าศึก ตรง แต่ อโลภ อโทส อโมห ที่ แสดง แล้ว นั้น

อัพยา กต ธรรม นั้น คือ ธรรม ที่ พระ ผู้มี พระภาค มิ ได้ ตรัส ว่า เปน กุศล

แล อกุศล เปน ธรรม มิได้มีผลสุก พิเศษ เพื่อให้เกิด สุข แลทุกข์ ทั้ง ๒ ประการ แล กุศล ธรรม นั้น พระ ผู้มี พระ ภาค ตรัส จำแนก โดย ต่างแห่ง ภูมิ เปน ๔ อย่าง คือ กามา พจร กุศล ๑ รูปา พจร กุศล ๑ อรูปา พจร กุศล ๑ โลกุตร กุศล ๑ เปน ๔ อย่างฉะนี้ กามาพจร กุศลนั้น พระ ผู้มี พระ ภาค ทรง จำแนก กุศล จิต ตุปบาท ๘ คือ กามา พจร กุศล จิตร์ สหรคตไป พร้อม ด้วย โสมนัส ประกอบ ทั่ว พร้อม ด้วย ญาณ เปน อสังขาริก กล้า เองไม่มี เครื่อง ปรุงเครื่อง ตกแต่ง ดวง ๑ เปน สสังขาริก มี เครื่อง ปรุง เครื่อง ตก แต่ง ดวง ๑ กามา พจร กุศล จิตร์ สหรคตไป พร้อม ด้วย โสมนัส ประกอบเว้น จากญาณ เปน อสังขาริก ดวง ๑ เปน สสังขาริก ดวง ๑ กามา พจร กุศล จิตร์ สหรคตด้วย อุเบกขา สัมปยุต ด้วยญาณ เปน อสังขาริก ดวง ๑ เปน สสังขาริก ดวง ๑ กามาพจร กุศลจิตร์ สหรคต ด้วย อุเบกขา ประกอบ เว้น จากญาณ เปน อสังขาริก ดวง ๑ เปน สสังขาริก ดวง ๑ รวม เปน ๘ กามา พจร กุศล จิต ตุปบาท ด้วย ประการ ฉะนี้

กามา พจร กุศล จิตร์ แต่ ดวง หนึ่ง ๆ พระ ผู้มี พระ ภาค ตรัส จำแนก ออก โดย ทวาร ทั้ง ๖ คือ มี รูป เปน อารมณ์ มี เสียง เปน อารมณ์ มี กลิ่น เปน อารมณ์ มี รส เปน อารมณ์ มี โผฏฐัพพะ เปน อารมณ์ มี ธรรม เปน อารมณ์ เมื่อ เกิด ขึ้นใน จักขุ ทวาร ก็ มี รูป เปน อารมณ์ เมื่อ เกิด ขึ้นใน โสต ทวาร ก็มี เสียง เปน อารมณ์ เมื่อ เกิด ขึ้นใน ฆานทวาร ก็ มี กลิ่น เปน อารมณ์ เมื่อ เกิด ขึ้นใน ชิวหา ทวาร ก็ มี รส เปน อารมณ์ เมื่อ เกิด ขึ้น ใน กาย ทวาร ก็ มี สิ่ง ซึ่ง จะ สำผัส เปน อารมณ์ เมื่อ เกิด ขึ้นใน มโน ทวาร ก็ มี ธรรม ที่ เฉภาะ รู้ด้วยใจ เปน อารมณ์ เมื่อ กามา พจร จิตร์ เกิดขึ้น แล้ว เจตสิก ธรรม

ทั้งหลาย มีผัสสะ แล เวทนา สัญญา เจตนา เปน ต้น ก็ เกิด ขึ้น ช่วย อุดหนุน ค้ำ ชู
ให้สำเร็จ กิจ เปน กุศล แท้จริง อารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
ทั้ง ๕ เหล่า นี้ ย่อม มา ยัง คลอง ในทวาร ทั้ง ๖ คือ กระทบ ปสาท รูป ตาม ฐานแห่ง
ตน แล้ว แลรวม ลง ใน มโนทวาร ก็ แต่ ธัมมารมณ์ ที่ จะมา ยัง มโนทวาร นั้น
กิจ ด้วย อัน จัก กระทบ ปสาท รูป เช่น อย่าง อารมณ์ ทั้ง ๕ นั้นไม่ มี ย่อม มา
ยัง คลอง ใน มโน ทวาร ซึ่ง เปน ฐาน ที่ ตั้ง แห่ง ตน เท่า นั้น ก็ แล ชวนะ ที่ มี
รูป เปน อารมณ์ เกิด ขึ้น ประชุม ลง ใน มโน ทวาร นั้น ย่อม ให้ เกิด กุศล ธรรม ได้
ถึง ๓ ประการ คือ ทานมัย กุศล สีลมัยกุศล ภาวนามัยกุศล แม้ ชวนะ ที่ มีเสียง
กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรม เปน อารมณ์ ก็ดี ก็ ย่อม ให้ เกิด กุศล ธรรม ได้ ๓
อย่าง ๆ ฉะนั้น เมื่อ จะ กล่าว โดย เนื้อ ความ แล้ว เจตนา ของ สัตว์ อัน มี
สันดาน ยัง ประกอบ ด้วย กิเลสา นุสัย เมื่อได้ เห็น รูป หรือได้ ฟัง สำเนียง ดม
กลิ่น ลิ้ม รส ถูก ต้อง เครื่อง สำผัส รู้ ธรรม ที่เฉภาะ รู้ด้วยใจ เปนไป ด้วย
อัน บริจาค แล อุปการ พัสดุ สิ่ง ของ กามาพจร กุศล นั้น เมื่อ จะ กล่าว โดย
พิศดาร ตาม บุญญ กิริยา วัตถุ ก็ เปน ๑๐ ประการ คือ ทาน ที่ ๑ ศีล ที่ ๒ ภาวนา
ที่ ๓ อปจายน ที่ ๔ เวยยา วัจจะ ที่ ๕ ครบ ๕ ปัตติ ทาน ที่ ๖ ครบ ๖ ปัตตา นุโมทนา
เปน ที่ ๗ ธัมม สวน เปน ที่ ๘ ธัมมะ เทศนา เปน ที่ ๙ ทิฏฐุ ชุกรรม เปน ที่ ๑๐ เมื่อ
กล่าว โดย เนื้อ ความ แล้ว เจตนา ของ สัตว์ อัน มี สันดาน พร้อมด้วย กิเลสา นุสัย
เปนไป ด้วย บริจาค พัสดุ สิ่ง ของ ๆ ตน ที่มี อยู่ ให้ แก่ ผู้อื่น ด้วยปรารถนา จะ บูชา
หรือ อนุเคราะห์ เจตนา นั้น ชื่อ ว่า ทาน ศีล นั้น เจตนา ที่ เปนไป แต่ บุคคล ที่
ดำรง รักษา กาย วจี กรรม คือ บุคคล มา สมาทาน อยู่ ซึ่ง ศีล ๕ ด้วย เปน นิจ ศีล

สมา ทาน อยู่ ซึ่ง สิกขา บท ๘ ด้วย เปน องค์ อุโบสถ สมา ทาน สิกขา บท ๑๐ ด้วย เปน อติเรก ศิล ปฏิบัติ ก็ดี บคคล ผู้ ให้ ศิล ที่ ตน สมา ทาน แล้ว บริบูรณ์ อยู่ บำเพ็ญ ปฏิบัติ อยู่ ก็ ดี บุคคล แม้ ไม่ ได้ สมา ทาน แล มา เว้น งด จาก ทุจริต ใน กาย แล วาจา ที่ ถึง พร้อม เข้า จะ ล่วง ทำ แต่ หา ทำ ไม่ งด เว้น เสีย เปน สัมปัตต วิรัติ ก็ดี บุคคล ผู้ บรรพชา มี ศิล สมา ทาน สำเร็จ ด้วย สรณ คมน์ แล้ว บำเพ็ญ ให้ บริบูรณ์ อยู่ ดังนั้น ก็ดี บุคคล ผู้ อุปสมบท สมา ทาน สังวร ใน โรง อุป สมบท ก็ดี บำเพ็ญ ปาฏิโมกข สังวร ให้ บริบูรณ์ ด้วย ไม่ ล่วง ใน พุทธ บัญญัติ แล ทำ ตาม ใน ข้อ อนุญาต ก็ดี เจตนา ที่ เปน ไป แต่ บุคคล ผู้ ระวัง รักษา กาย วจี กรรม ดัง กล่าว มา นี้ ชื่อ ว่า ศิล ภาวนา นั้น เจตนา อัน เปน ไป ใน กัมมัฏฐาน มี กสิณ เปน ต้น ก็ดี เปน ไป ใน วิปัสนา ภูมิ ทั้ง ๔ มี ขันธ์ เปน ต้น ก็ดี ด้วย สามารถ แห่ง บริกรรม แล พิจารณา เปน แต่ กามา พจร ธรรม ส่วน ที่ ยังไม่ บรรลุ อัปนา เจตนา เปน เหตุ ให้ เกิด กุศล ใน จิตร์ นี้ ชื่อ ว่า ภาวนา เจตนา ให้ กุศล เกิด ให้ กุศล เจริญ แม้ ถึง เจตนา เปน เหตุ เล่า เรียน ศิลปศาตร์ ไม่ มี โทษ ถึง ซึ่ง ประชุม ลง ใน ภาวนา บุญญ กิริยา วัตถุ นี้ แท้ จริง อปจายนะ นั้น เจตนา ที่ เปน เหตุ กระทำ ซึ่ง ความ นับ ถือ มาก ด้วย วิธี มี คำนับ ต้อน รับ แล ให้ อาศน เปน ต้น แด่ บุคคล เจริญ วัย เจริญ คุณ ด้วย อัธยา ศรัย ไม่ เศร้า หมอง ด้วย อามิสลาภ สักการ ชื่อ ว่า อป จายนะ กุศล เจตนา เปน เหตุ คำนับ ต่ำ ตน เวยยาวัจจะ นั้น เจตนา เปน เหตุ ทำ กิจ นั้น ๆ แด่ ผู้ อื่น ที่ ป่วย เจ็บ เปน ต้น ด้วย อัธยา ศรัย ไม่ เศร้า หมอง ไม่ มุ่ง ต่อ อามิส ลาภ สักการ เจตนา เปน เหตุ ช่วย ทำ กิจ ท่าน ผู้ อื่น ด้วย อัธยาศรัย อัน

บริสุทธิ์ชื่อว่าเวยยาวัจจะ กุศลเจตนาเป็นเหตุขวนขวายบัตติทานนั้น
เจตนาอันไกลจากฉษยาและตระหนี่ เป็นเหตุหวังเฉภาะซึ่งความที่แห่ง
บุญอันเกิดขึ้นแล้วณสันดานแห่งตน จะได้ทั่วไปด้วยบุคคลทั้งหลายอื่น
ชื่อว่าบัตติทาน เจตนาอันเป็นเหตุให้ซึ่งส่วนบุญส่วนกุศล บัตตานุ
โมทนานั้น เจตนารักใคร่อันไกลจากถัมภะแลมานะเป็นเหตุ อนุโมทนา
เฉภาะซึ่งบุญผู้อื่นได้ให้แล้ว ยินดีบรรเทิงตามด้วยจิตร์อันปราศจาก
มลทินคือตระหนี่ อนึ่งแม้บุญที่ท่านผู้อื่นมิได้ออกวาจาให้แก่ตน ได้ยิน
ได้ฟังได้รู้ได้เห็นแล้วพลอยยินดีตาม ชื่อว่าบัตตานุโมทนา เจตนาเป็นเหตุ
อนุโมทนาซึ่งส่วนบุญ ธัมมสวนะนั้นเจตนาเป็นเหตุฟังตั้งไว้ซึ่งประโยชน์
ด้วยอัธยาศรัยไม่เศร้าหมองเบนไปด้วยสามารถแห่งอันแผ่ไปซึ่งประโยชน์
แก่ตนว่า เราจักฟังคำนี้อย่างนี้ แล้วจะปฏิบัติที่ท่านกล่าวไว้ในธรรม
นั้น ก็จักเป็นคนบรรลุคุณพิเศษอันเป็นโลกิยแลโลกุตรดังนี้ ฤาแผ่
ไปซึ่งประโยชน์แด่ผู้อื่นว่า เราจักฟังธรรมนี้แล้วเป็นพหุสูตร์จักทรง
ไว้มาก แล้วจักได้อนุเคราะห์ให้ผู้อื่นด้วยอุบายวิธีแสดงธรรมสั่งสอน
เป็นต้นดังนี้ เจตนาเป็นเหตุฟังตั้งประโยชน์ไว้ด้วยอัธยาศรัยไม่เศร้า
หมอง เป็นไปด้วยสามารถแผ่ประโยชน์แด่คนแลผู้อื่นโดยสุจริตธรรม
ฉันชื่อว่าธัมมสวนะ กุศลเจตนาเป็นเหตุฟังธรรม แม้ถึงเจตนาเป็นเหตุ
ฟังซึ่งภาษิตอันชอบมีวิชาศิลปศาสตร์เป็นต้นอันไม่มีโทษก็สงเคราะห์เข้า
ในธัมมสวนะบุญญกิริยาวัตถุนี้แท้จริง ธัมมเทสนานั้น เจตนาตั้งประ
โยชน์แด่ผู้อื่นโดยกระทำในจิตร์โดยแยบคายโดยอุบายที่ชอบด้วยอัธยา

ศรัย ไม่ มุ่ง ต่อ อามิส ลาภ สักการ เป็น ต้น แสดงธรรถธรรม แด่ ผู้อื่น ด้วย
หวัง จะให้ เป็น ประโยชน์ ชื่อ ว่า ธัมม เทศนา เจตนา เป็น เหตุ แสดง ธรรม
แม้ ถึง เจตนา เป็น เหตุ แสดง ซึ่ง ภาษิต ควร ฟัง ควร รักษา มิ วิชาศิลปสาตร์
ไม่ มี โทษ ก็ สงเคราะห์ ใน ธรรม เทศนา บุญญ กิริยา วัตถุ นั้น แท้ จริง ทิฏฐุ
ชุกรรม นั้น ความ ทำ ทิฏฐิ ให้ ตรง ด้วย สามารถ แห่ง สัมมา ทัสนะ อันเห็น ชอบ
เป็นไป โดย นัย ว่า ทาน ที่ บุคคล ให้ แล้ว มี ผล อยู่ ดังนี้ เป็นต้น ชื่อว่า ทิฏฐุ ชุกรรม
สัมมา ทิฏฐิ ความ เห็น ชอบ โดย สภาพ แห่ง กรรม แล ผล ก็ ดี แล สรณ คมน์ ก็ ดี
การ กระทำ ทิฏฐิ ให้ ตรง นี้ ชื่อ ว่า ทิฏฐุ ชุกรรม ทำ ทิฏฐิ ความ เห็น ให้ ตรง

เจตนา ที่ เป็น บุญญ กิริยา ทั้ง ๑๐ นี้ เมื่อ ย่น ลง คง เป็น ๓ คือ ทานมัย สีล
มัย ภวนามัย บุญญ กิริยา วัตถุ ๗ ประการ สงเคราะห์ ใน บุญญ กิริยา วัตถุ ๓
นั้น ปัตติ ทาน มัย แล ปัตตา นุโมทนา ๒ อย่าง นี้ ย่น ลง ใน ทาน มัย เพราะ
ว่า เป็น ข้า ศึก แด่ ความ ฤษยา แล ความ ตระหนี่ เช่น เดียว กับ ทาน ฝ่าย อป
จายนะ แล เวยยาวัจจะ กรรม ทั้ง ๒ นั้น สงเคราะห์ ใน สีลมัย เพราะ เป็น จาริตศีล
ฝ่าย ธรรมเทศนา แล ธัมมสวนะ แล ทิฏฐุ ชุกรรม ๓ นั้น สงเคราะห์ ลง ใน ภาวนามัย
กามาพจร กุศล ซึ่ง ล้วน แล้ว ด้วย ทาน แล ศีล แล ภาวนา เมื่อ สำเร็จ เป็นไป ใน
สันดาน สัตว ทั้ง หลาย ก็ เป็น ไป ด้วย กุศลจิตร์ ๘ ดวง ดวง ใด ดวง หนึ่ง เมื่อ จะ
เกิด นั้น อาศรัย ซึ่ง ทวาร ๖ ทวาร ใด ทวาร หนึ่ง มี รูป ใด เป็น อารมณ์ ฤๅ มี เสียง
เป็น อารมณ์ มี กลิ่น เป็น อารมณ์ มี รส เป็น อารมณ์ มี โผฏฐัพพะ เป็น อารมณ์ มี
ธรรม เป็น อารมณ์ ตาม ทวาร นั้น ๆ ผัสส เจตสิกธรรม เป็นต้น มา ปรารภ อารมณ์
นั้น ๆ เกิด ขึ้น พร้อม เพรียง ช่วย อุดหนุน กามาพจร กุศลจิตร์ ๘ ดวง นั้น เจตนา

ของ บุคคล อัน ปรารภ อารมณ์ ทั้ง ๖ แล้ว บริจาค สิ่ง ของ แห่ง ตน ที่ มี อยู่ ให้ แด่ ผู้ อื่น ด้วย ปรารถนา จะ บูชา ฤๅ อนุเคราะห์ เจตนา นั้น ชื่อ ว่า ทาน เจตนา ของ บุคคล อัน ปรารภ อารมณ์ ทั้ง ๖ แล้ว ระวัง รักษา กาย กรรม วจี กรรม ให้ ดำรง เป็น ปรกติ ดี งาม ด้วย ความ ดำริห์ ว่า อัน นี้ แล เป็น ปรกติ เป็น วงษ์ สกุล เป็น วัตต ปฏิบัติ ของ เรา ฤๅ ได้ รักษา กาย กรรม วจี กรรม คือ สมา ทาน ซึ่ง ศีล ๕ ด้วย เป็น นิจ ศีล สมา ทาน สิกขา บท ๘ ถึง อธิศีล สิกขา เป็น ที่ สุด เจตนา อัน นั้น ชื่อ ว่า ศีล เจตนา ของ บุคคล อัน ปรารภ อารมณ์ ทั้ง ๖ นั้น แต่ อย่าง ใด อย่าง หนึ่ง รำพึง พิจารณา โดย ความ เป็น ของ รู้ สึก ไป เสื่อม ไป เจตนา นั้น ชื่อ ว่า ภาวนา

กามาพจร กุศล เมื่อ สำเร็จ เป็น ไป ใน สันดาน สัตว์ ทั้ง หลาย สัตว์ จะ ก่อ สร้าง บำ.พ็ญ ก็ ดี บำเพ็ญ ด้วย กุศล จิตร์ ๘ ดวง นั้น ดวง ใด ดวง หนึ่ง เมื่อ บุคคล คิด ว่า เรา จัก ให้ ทาน บัด นี้ ก็ ย่อม คิด ด้วย กามา พจร กุศล จิตร์ ๘ ดวง นั้น ดวง ใด ดวง หนึ่ง แม้ ถึง เมื่อ ให้ ทาน อยู่ เล่า ก็ ย่อม ให้ กามา พจร กุศล จิตร์ ดวง ใด ดวง หนึ่ง ๘ ดวง นั้น ถึง ได ให้ ได้ บริจาค แล้ว มา พิจารณา นึก ว่า เรา ได้ ให้ ทาน แล้ว ดัง นี้ เล่า ก็ ย่อม พิจารณา คำนึง ด้วย กามาพจร กุศล จิตร์ ดวง ใด ดวง หนึ่ง ใน ๘ ดวง นั้น แท้ จริง แม้ ถึง เมื่อ คิด จะ บำเพ็ญ ศีล แล คิด ถึง ศีล ที่ ตน บำเพ็ญ อยู่ แล พิจารณา ถึง ศีล ที่ ตน บำเพ็ญ แล้ว ดัง นี้ ก็ ดี เมื่อ จะ คิด บำเพ็ญ ภาวนา แล ขณะ เมื่อ พิจารณา อยู่ แล คิด ว่า เรา บำเพ็ญ ภาวนา แล้ว ดัง นี้ ก็ ดี ก็ ย่อม คิด แล พิจารณา ด้วย กามา พจร กุศล ๘ ดวง นั้น ดวง ใด ดวง หนึ่ง แท้ จริง กุศล สุจริต ส่วน กามา พจร ภูมิ นี้ เมื่อ นิยม ตาม กรรม

ทวาร ก็เปน ๓ คือ กาย กรรม วจีกรรม มโน กรรม แลเปน ๓ คือ ทานมัย สีล มัย ภาวนา มัย เปน ๙ ตาม กามา พจร กุศล จิตตุปบาท ด้วย ประการ ดังนี้ แต่ บรรดา กุศล กรรม ทั้ง ปวง ที่ อาศรัย ซึ่ง ทวาร แล อารมณ์นั้น ๆ ส่วน ที่ จะ ให้ สัตว์ผู้บำเพ็ญ ปฏิบัติ บรรลุ สุขุม สวัสดิ์ ใน กาม ธาตุ แล เปน ชนก ปัจจัย ใน กามา พจร สุคติ สถาน ก็ สรุป ลง ว่า เปน กามา พจร กุศล ทั้งสิ้น ด้วย ประการ ฉะนี้

ใน รูปา พจร กุศล นั้น พระ ผู้มี พระ ภาค ตรัส จำแนก โดย มรรค ภาวนา จิตร์ พร้อม เจตสิก ธรรม เปน มโน กรรม ภาวนา มัย ที่ สาธุชน มา อาศรัย เจริญ ใน สมถ กัม มัฏฐาน มี ปถวี กสิณ เปน ต้น โดย ลาดับ แห่ง ภาวนา วิธี เพื่อ เข้าไป ถึง ซึ่ง รูปา พจร ภพ ได้ บรรลุ มหรคต รูปา พจร ฌาน โดย จตุก นัย แล ปัญจก นัย ถึง ซึ่ง อัปนา รูปา พจร ฌาน โดย จตุก นัย คือ ปถม ฌาน ความ เพ่ง ที่ แรก มละ องค์ ๕ คือ กาม ฉันทะ พยา บาท ถีนมิทธะ อุทธัจจะ กุกกุจจะ วิจิกิจฉา ประกอบ ด้วย องค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปิติ สุข เอกัคคตา ทุติย ฌาน ความ เพ่ง ที่ ๒ มละ วิตก วิจาร เสีย คง แต่ องค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา ตติย ฌาน ความเพ่ง ที่ ๓ มละปิติ เสีย คง แต่องค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา จตุตถ ฌาน ความ เพ่ง ที่ ๔ มละ สุข เสีย มี องค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา รูปา พจร ฌาน โดย ปัญจกนัย นั้น ปถม ฌาน มี องค์ คง ตาม ที่ ทุติย ฌาน ละ วิตก อย่างเดียว มี องค์ ๔ คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา ตติย ฌาน มละ วิจาร เสีย มี องค์ ๓ คือ ปิติ สุข เอกัคคตา จตุตถ ฌาน มละ ปีติ เสีย มี องค์ ๒ คือ สุข

เอกัคคตา บัญจม ฌาน มละ สุข เอย มี องค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา ใน มหรคต รูปาพจร ธรรม นี้ พระ ผู้มี พระ ภาค ตรัส จำแนก โดย ภาวนา ฉันี้ วิธี ต่าง โดย ธรรม ซึ่ง เปน อธิบดี ๔ แล ความ ปฏิบัติ แล ความ ตรัสรู้ เปน ต้น พร้อม เจตสิก ธรรม มี ผัสสะ แล เวทนา เปน ต้น โดย วิถีการนัย เปน ม โน กรรม ภาวนา มัย ถึง ซึ่ง อัปนา เปน บัจจัย แด่ รูป ธาตุ สามารถ จะ นำ มา ซึ่ง ความ สุข ตาม ภูมิ แห่ง ตน สรุป ลง ว่า เปน รูปา พจร กุศล ด้วย ประการ ฉันี้

ใน อรูปา พจร กุศล พระ ผู้มี พระ ภาค ทรง จำ แนก โดย อรูปา พจร สมาบัติ ทั้ง ๔ ซึ่ง เปน บัจจัย แด่ ความ สุข ใน อรูป ธาตุ มี นิยม ตาม มรรค ภาวนา จิตร์ ทั้ง ๔ ดวง พร้อม เจตสิก ธรรม มี ผัสสะ เปน ต้น ที่ สาธุชน มา อาศรัย ซึ่ง รูปาพจร จตุตถฌาน เปน ภาค พื้น ก้าว ล่วง สัญญา ใน รูป นั้น เสีย แล อัศดงค์ดับ ปฏิฆ สัญญา ไม่ ทำ ในใจ ซึ่ง นา นัตต สัญญา ด้วย ประการ ทั้ง ปวง บรรลุ อากา สา นัญจายตน สมาบัติ แล วิญญา นัญ จา ยตน สมาบัติ อากิญ จัญญา ยตน สมาบัติ เนว สัญญา นา สัญญายตน สมาบัติ ตาม ลำดับ ต่าง โดย ภาวนา วิธี ทำ ซึ่ง เปน อธิบดี ทั้ง ๔ เปน ต้น เปน ม โน กรรม ภาวนา มัย เปน บัจจัย แด่ ความ สุข ใน อรูป ธาตุ สรุป ลง ว่า เปน อรูปา พจร กุศล ด้วย ประการ ฉันี้

ใน โล กุตตร กุศล นั้น พระ ผู้มี พระ ภาค ทรง จำแนก โล กุตตร ธรรม ฌาน ภาวนา วิธี ที่ สาธุชน ผู้มี ความ ประสงค์ จะ บรรลุ โล กุตตร กุศล คือ อริย มรรค ธรรม มา บำเพ็ญ ภาวนา ใน โลกุตตร มหรคต ธรรม ทั้ง ๔ แล ๕ โดย จตุก นัย แล บัญจก นัย ซึ่ง เปน เครื่อง จะ นำ ออก ไป จะ ให้ ถึง ซึ่ง ความ ไม่ เปน บัจจัย ก่อ กาม รูปา รูป ธาตุ นิยม โดย มรรค ผล จิตตุปบาท ที่ สหรคต ด้วย ฌาน

ธรรม พร้อม เจตสิก มี่ผัสสะ เปน ต้น เปน อุบาย ที่ จะ แปลง โลกิย จิตร มา
ยัง โล กุตตร กุศล จิตร์ ๔ แล โล กุตตร วิปา กจิตร์ ๔ นำ มา ซึ่ง พระ นิพพาน ปร
มัตถ ศุข ให้ สัตว์ พ้น สังสาร ทุกข์ ทั้ง ปวง เปน ที่ สุด พระ ผู้ มี พระ ภาค ตรัส
สรุป ลง ว่า เปน โลกุตตร กุศล ด้วย ประการ ฉะนี้ กุศล ทั้ง ๔ ภูมิ อัน นำ มา ซึ่ง
ความ ศุข ตาม สามารถ แห่ง ตน ๆ แด่ สัตว์ ผู้ ได้ ก่อ สร้าง สั่ง สม บำเพ็ญ ไว้
เกิด ขึ้น ใน สันดาน ก็ สาธก สรุป ลง ใน บท มาติกา ว่า กุสลา ธมฺมา ด้วย
ประการ ฉะนี้

บท ว่า อกุสลา ธมฺมา นั้น พระ ผู้ มี พระภาค ทรง จำแนก อกุศลธรรม นิยม
โดย อกุศล จิตตุปบาท ๑๒ ดวง คือ อกุศล จิตร ส่วน โลภมูล ๘ โทสมูล ๒ โม ห
มูล ๒ จิตร อัน เปน ไป พร้อม ด้วย ความ โสมนัส ประกอบ ทั่ว พร้อม ด้วย ทิฏ
ฐิ เปน อสังขาริก กล้า เอง ไม่ มี เครื่อง ปรุง เครื่อง ตก แต่ง ดวง ๑ เปน สสัง
ขาริก มี เครื่อง ปรุง ตก แต่ง ดวง ๑ จิตร อัน สหรคต ด้วย โสมนัส ประกอบ เว้น
จาก ทิฏฐิ เปน อสังขาริก ดวง ๑ เปน สสังขาริก ดวง ๑ จิตร อัน สหรคต
ด้วย อุเบกขา ประกอบ ทั่ว พร้อม ด้วย ทิฏฐิ เปน อสังขาริก ดวง ๑ เปน
สสังขาริก ดวง ๑ จิตร์ อัน สหรคต ด้วย อุเบกขา ประกอบ เว้น จาก ทิฏฐิ
เปน อสังขาริก ดวง ๑ เปน สสังขาริก ดวง ๑ นี้ เปน ส่วน โลภ มูล ๘
ดวง จิตร์ ที่ เปน สหรคต ไป พร้อม ด้วย โทมนัส ประกอบ ทั่ว พร้อม ด้วย ปฏิ
ฆะ เปน อสังขาริก ดวง ๑ เปน สสังขาริก ดวง ๑ นี้ เปน ส่วน โทส มูล ๒ ดวง
จิตร์ ที่ สหรคต ไป พร้อม ด้วย อุเบกขา สัมปยุต ด้วย วิจิกิจฉา ดวง ๑ สัมปยุต ด้วย
อุทัจจ ดวง ๑ นี้ เปน ส่วน โลห มูล ๒ ดวง ก็ แล อกุศล จิตร์ ทั้ง ๑๒ ดวง นี้ เมื่อ

จะ เกิด นั้น ก็ อาศรัย ทวาร ทั้ง ๖ เมื่อ เกิด ขึ้น อาศรัย จักขุ ทวาร ก็ มี รูป เปน อา
รมณ์ เมื่อ เกิด อาศรัย โสต ฆาน ชิวหา กาย มโน ทวาร ก็ มี เสียง แล
กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรม เปน อารมณ์ ตาม ตำแหน่ง แห่ง ตน ๆ ผัสส เจตสิก
เปน ต้น ย่อม เกิด ขึ้น อุด หนุน อกุศล จิตร์ นั้น ๆ อกุศล ธรรม นั้น เมื่อ จะ ย่น
เข้า โดย มูล ราก ที่ ตั้ง เปน ๓ คือ โลภ โทส โมห ๓ อกุศล มูล นี้ เมื่อ นิยม
ตาม กรรม ทวาร ก็ เปน อกุศล ๓ อย่าง ที่ เปนไปใน กาย ทวาร ก็ ชื่อ ว่า กาย
กรรม ที่ เปนไปใน วจี ทวาร ชื่อ ว่า วจี กรรม ที่ เปนไปใน มโน ทวาร ชื่อว่า
มโน กรรม บุคคล ซึ่ง มี สันดาน อัน โลภ ฤๅ โทส โมห เข้า ครอบ งำ ทำให้
วิบัติ ไป แล้ว เมื่อ จะ ทำ กิจ การ ที่ จะ ทำ ด้วย กาย ก็ ย่อม ปลง ชีพ แห่ง สัตว์
ให้ พินาศ แล้ว ถือ เอา พัศดุ ที่ เจ้า ของ มิ ได้ ให้ แล ประพฤติ กาม มิจฉา ทุจริต
ใน กาย ทวาร เมื่อ เจรจา เล่า ก็ ย่อม เจรจา มุสาวาท คำ เท็จ ทาง จะ หัก ประ
โยชน์ ผู้อื่น แล คำ ส่อ เสียด บด ความ รัก ท่าน ให้ สูญ หาย แล คำ หยาบ คาย
ให้ เกิด เคือง โสต ผู้อื่น แล คำ โปรย ประโยชน์ เลย โดย วิสัย แห่ง ผู้ ที่ จะ ไม่ สำ
รวม วาจา ส่วน ทุจริต ใน วจี ทวาร เมื่อ ไม่ ทำ ไม่ เจรจา เล่า ก็ ย่อม นิ่ง นิก
เพ่ง เฉราะ ปราถนา พัศดุ ผู้อื่น แล คิด แช่ง สัตว์ ให้ พินาศ แล คิด เห็น ผิด ส่วน
ทุจริต ใน มโน ทวาร โทษ ที่ บัณฑิตย์ พึง เว้น น้อย ใหญ่ ทั้ง สิ้น ก็ ประชุม ลง
ใน อกุศล มูล ทั้ง ๓ ประการ โดย ไม่ เหลือ แต่ บรรดา อกุศล ทุจริต ตาม กธรรม
ทั้ง ๑๐ นี้ ซึ่ง เปน บัจจัย จะ ให้ สัตว์ เสวย ทุกข์ ทน ลำบาก ใน อบาย สถาน ทั้ง ๔ แม้
จะ เปน อุปบีฬก กรรม ตาม เบียพ ถึง ใน สุขติ สถาน ก็ ดี พระ ผู้ พระ ภาค
ศรัส สาธก ลง ใน บท ว่า อกุสลา ธมฺมา ด้วย ประการ ฉะนี้

ก็ ใน บท ว่า อพยา กตา ธมฺมา นั้น เล่า สมเด็จ พระ ผู้ มี พระ ภาค ทรง แสดง ด้วย อัพยา กตธรรม ๑๒๓ คือ วิปากจิตร์ ๓๖ กิริยา จิตร์ ๒๐ อัญญ สมา นา เจตสิก ๑๓ โสภณ เจตสิก ๒๕ รูป ๒๘ นิพพาน ๑ ประสม เข้า จึง เปน อัพ ยา กต ธรรม ๑๒๓ โดย พิศดาร ถ้า จะ นับ โดย สังเขป ได้ อัพยา กตธรรม ๖๘ คือ วิปากจิตร์ ๓๖ แล โลกิย จิตร์ ๒๐ ทั้ง สอง นี้ ผสม กัน เข้า นับ เปน ๑ อัญญ สมานา เจตสิก ๑๓ โสภณ เจตสิก ๒๕ รูป ๒๘ นิพพาน ๑ จึง เปน อัพยากตธรรม ๖๘ ด้วย กัน เหตุ ใด ธรรม ทั้ง หลาย เหล่า นี้ จึง ชื่อ ว่า อัพยา กฤต เพราะ ว่า สมเด็จ พระ ผู้ มี พระภาค มิได้ กล่าว ว่า เปนกุศล อกุศลแท้จริง ธรรมทั้งหลาย เหล่า นี้ วิปากจิตร์ ๓๖ คือ กามา พจร วิบาก ๒๓ รูปา พจร วิปาก ๕ อรูปาพ จร วิปาก ๕ โลกุตตร วิปาก ๕ กับ วิบาก จิตร์ ทั้ง ๓๖ นี้ จะ เปนกุศล ก็ใช่ จะ เปน อกุศล ก็ ใช่ อาศรัย เหตุ ดังนี้ ท่าน จึง เรียก ว่า อัพยา กฤต

อนึ่ง กิริยา จิตร์ ๒๐ ดวง คือ กามา พจร กิริยา ๑๑ รูปกิริยา ๕ อรูปกิริ ยา ๕ นั้น เล่า จะ เปน กุศล ก็ ใช่ อกุศล ก็ ใช่ อาศรัย เหตุ ดังนี้ จึง ชื่อ ว่า อัพ ยา กฤต อัญญ สมานา เจตสิก ๑๓ นั้น จะ เปน กุศล ก็ ใช่ อกุศล ก็ ใช่ ย่อม มี ลักษณ แปร ปรวน ไป มา เมื่อ กุศล จิตร เกิด ก็ เกิด ด้วย เมื่อ อกุศล จิตร์ เกิด ก็ เกิด ด้วย วิปากจิตร์ เกิด ก็ เกิด ด้วย มีธรรมดา แปร ปรวน ไป มา บมิ ได้ แน่ นอน เหตุ ดังนั้น บัณฑิตย พึง สันนิษฐาน ว่า อัญญ สมานา เจตสิก ๑๓ ดวง นี้ เมื่อ เกิด ขึ้น สัมปยุต ด้วย กุศล จิตร์ ท่าน ก็ นับ เข้า ว่า กุศล ใน หมวด ข้าง กุศล ถ้า มา เกิด สัมปยุต ด้วย จิตร์ เปน อกุศล ท่าน ก็ นับ ว่า อกุศล ใน

หมวด ข้าง อกุศล เมื่อ เกิด สัมปยุต ด้วย วิปากจิตร์ แล กิริยา จิตร์ ท่าน ก็ นับ เข้าใน หมวด ข้าง อัพยา กฤต จัด เข้า เปน อัพยา กต ด้วย ประการ ฉนี้

ก็ แล โสภณ เจตสิก ๒๕ นั้น เล่า จะ เปน กุศล แท้ ก็ ว่าไม่ได้ เมื่อ กุศล จิตร์ เกิด ก็ เกิด ด้วย เมื่อ กิริยา จิตร์ ฤๅ วิปากจิตร์ เกิด ก็ เกิด ด้วย เหตุ ดัง นั้น บัณฑิตย์ พึง สันนิษฐาน ว่า โสภณ เจตสิก ๒๕ ดวง นี้ เมื่อ เกิด สัมปยุต ด้วย กุศล จิตร์ ท่าน ก็ นับ ว่า เปน กุศล แต่ ถ้า ว่า จะ เปน กุศล นั้นไม่ได้ อาศรัย ว่า โสภณ เจตสิก ๒๕ ดวง นี้ ย่อม เกิด ด้วย วิปากจิตร์ แล กิริยา จิตร์ บ้าง ท่าน จึง นับ เข้าใน บท ว่า อพยากตา ธมฺมา ฯ ก็ ใน รูป ๒๘ นั้น เล่า คือ มหา ภูตรูป ๔ อุปาทาน รูป ๒๔ ก็ ย่อม มี ธรรมดา แปรปรวน กลับ กลอกไป ถ้า จิตร์ ที่ เกิด ขึ้น นั้น เปน กุศล รูป ก็ พลอย เปน กุศล ให้ สำเร็จ กิจ ข้าง การ ดี ถ้า จิตร์ ที่ เกิด นั้น เปน บาป รูป ก็ พลอย เปน บาป ให้ สำเร็จ กิจ ข้าง การบาป สุด แท้ แต่ ข้างไหน เกิด กล้า ก็ พลอยไป ข้าง นั้น ถ้า จิตร์ เปน กุศล มี กำลัง กล้า ก็ กระทำให้ อกุศล นั้น สูญไป รูป ก็ พลอย เปนไป ตาม ข้าง กุศล จิตร์ ให้ กระทำ ซึ่ง การ กุศล มี ประการ ต่าง ๆ กาล ใด ถ้า อกุศล จิตร์ เกิด กล้า ก็ กระทำ กุศล จิตร์ ให้ เสื่อม อันตรธานไป รูป นั้น ก็ พลอย เปนไป ตาม ข้าง อกุศล ย่อม บันดาน ให้ กระทำ ที่ เปน บาป หยาบ ช้า ต่าง ๆ อาศรัย เหตุ ที่ ว่า รูป ทั้ง ปวง แปร ปรวน เปนไป ตาม จิตร์ เช่น นี้ ท่าน จึง จัด รูป ทั้ง ๒๘ ประการ ว่า เปน อัพยา กฤต นับ เข้าใน บท ว่า อพฺยากตา ธมฺมา ฯ อนึ่ง พระ นิพพาน นั้น เล่า จะ นับ ว่า เปน กุศล ก็ ใช่ อกุศล ก็ใช่ ตั้ง อยู่ ใน ท่ากลาง หว่าง กุศล

อกุศล เหตุ ดังนั้น ท่าน จึง นับว่า พระ นิพพาน สงเคราะห์เข้าใน บทว่า อพฺยา-
กตา ธมฺมา นี้ แล ธรรม ทั้ง หลาย ที่ เป็น อัพยา กฤต นับ เข้าได้ ๑๒๓ โดย
พิศดาร ด้วย ประการฉะนี้ พระ ผู้มี พระภาค ทรงจำแนก กุศล ธรรม อกุศลธรรม
อพยากต ธรรม เป็น ๓ ประการ ฉะนี้

รับพระราชทานถวายวิสัชนาในธรรมสังคิณีปกรณ์ โดยกุศลติกนิเทศสังขิตต
นัย ประดับ พระปัญญา บารมี สนอง พระเดช พระคุณ แต่ เท่านี้ เอวัง ก็มีด้วย
ประการ ฉะนี้ ฯ

พระวิภังคกถาปกรณ์ที่ ๒

จตุสจฺจทโส นาโถ จตุธา ธมฺมสงฺคณึ ปกาสยิตฺวา สมพุทโธ ตสฺเสว สมนนฺตรํ อุเปโตพุทธธมฺเมหิ อฏฺฐารสหินายโก อฏฺฐารสนฺนํ ขนฺธาทิวิภงฺคานํ วเสน ยํ วิภงฺคํ เทสยิ สตฺถา ตสฺส สวณฺณนากกฺโม อิทานิ ยสมา สมปตฺโต ตสฺมา ตสฺสตฺถ วณฺณนํ กริสฺสามิ วิคาหิตฺวา โปราณฏฺฐกถานยํ สทฺธมฺเมคารวํ กตฺวา ตํ สุณาถ สมาหิตาติ ฯ

ในคัมภีร์วิภังค์ที่ ๒ เป็นลำดับแห่งสังคณีปกรณ์ มีคำปฏิญาณในพระอัฏฐกถาว่า จตุสจฺจทโส นาโถ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งของสัตว์โลก เห็นซึ่งสัจจ ทั้ง ๔ ด้วยพระสยัมภูญาณ ทรงปกาสิตธัมมสังคณีโดยส่วนทั้ง ๔ จบแล้ว อุเปโตพุทธธมเมหิ อฏฐารสหินายโก พระองค์เป็นนายกนำเวไนยให้ดำเนินในทางพระนิพพาน พระองค์ถอยไปด้วยพุทธธรรม ๑๘ ได้ทรงแสดงแล้วซึ่งคัมภีร์วิภังค์ใด โดยอำนาจแห่งวิภังค์ ๑๘ มีขันธวิภังค์เป็นต้น ตสฺส สวณฺณนากกโม ลำดับแห่งอันจะพรรณนาซึ่งคัมภีร์วิภังค์นั้นแลได้ถึงแล้วในกาลบัดนี้ เหตุดังนั้นข้าพเจ้าผู้อัฏฐกถาจารย์จักกระทำซึ่งอัฏฐกถาพรรณนาความแห่งคัมภีร์วิภังค์นั้นตามอัฏฐกถานัยซึ่งเป็นของเก่า สทฺธมฺเมคารวํ กตฺวา ขอพุทธบรรพสัตว์จงกระทำซึ่งเคารพในสัทธรรม ตั้งจิตร์ฟังกถามรรคที่จะพรรณนาไปในกาลบัดนี้ พระอัฏฐกถาจารย์เจ้ากล่าวอารัมภกถาดังนี้แล้ว พรรณนาความในคัมภีร์วิภังค์โดยพิศดารตามลำดับวิภังค์ทั้ง ๑๘ มีขันธวิภังค์เป็นต้น ฯ แลคัมภีร์วิภังค์นี้ประดับด้วยวิภังค์ ๑๘

ขันธวิภังค์ที่ ๑ แจกนามรูปโดยหมวดโดยกอง ๕ อย่าง รูปส่วนที่ฉิบหายเพราะเย็นและร้อนเป็นต้น หมวด ๑ ชื่อรูปขันธ์ กองรูป ฯ เวทนาความที่เสวยอารมณ์สุขทุกข์อุเบกขา หมวด ๑ ชื่อว่าเวทนาขันธ์ กองเวทนา ฯ สัญญาความจำได้จำไว้หมายรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรม ๖ อารมณ์นี้ หมวด ๑ ชื่อว่าสัญญาขันธ์ กองสัญญา ฯ สังขารธรรมอันปรุงใจคือเจตนาอันคิดอ่านเกิดขึ้นในจิตร์ ปรารภ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมอันใดอันหนึ่งเป็นอารมณ์เป็นหมวดหนึ่ง ชื่อสังขารักขันธ์ กองสังขาร ฯ วิญญาณใจที่รู้อารมณ์โดยพิเศษเกิดในจักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย มนะ ๖ สถานี้ หมวด ๑ ชื่อว่าวิญญาณักขันธ์ กองวิญญาณ ฯ เป็นขันธ์ ๕ ประการฉะนี้ แจกในขันธวิภังค์ ๑ ฯ

อายตนวิภังค์ที่ ๒ แจกอายตนภายใน ๖ คือ จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย ใจ ภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรม รวมเป็น ๑๒ และของ ๑๒ อย่างนี้ต่อผลต่อกำไรนำสัตว์ให้ยืดยาวจึงชื่อว่า อายตน จำแนกในอายตนวิภังค์ ฯ

ธาตุวิภังค์ที่ ๓ แจกธาตุโดยประเภท ๑๘ โดยหมวดหมู่ ๖ หมู่ๆ ละ ๓ ละ ๓ อายตน ๑๒ ที่แจกแล้วนั้น กับวิญญาณในทวาร ๖ จึงเป็น ๑๘ แจกเป็น ๖ หมู่ดังนี้ จักขุ ๑ รูป ๑ วิญญาณเป็นไปในจักขุ ๑ เป็นธาตุอย่างหนึ่งๆ ๓ นี้หมู่ ๑ ฯ โสต ๑ เสียง ๑ วิญญาณเป็นไปในโสต ๑. ๓ นี้หมู่ที่ ๒ ฯ ฆาน ๑ กลิ่น ๑ วิญญาณเป็นไปในฆาน ๑. ๓ นี้

หมู่ที่ ๓ ฯ ชิวหา ๑ รศ ๑ วิญญาณ เปนไปใน ชิวหา ๑. ๓ นี้ หมู่ที่ ๔ ฯ กาย ๑ โผฏฐัพพะ ๑ วิญญาณ เปนไปในกาย ๑. ๓ นี้ หมู่ที่ครบ ๕ ฯ มนะใจ ๑ ธรรม ๑ วิญญาณ เปนไปใน มนะ ๑. ๓ นี้ หมู่ที่ครบ ๖ หมู่ ละ ๓ ๆ ๖ หมู่นี้ ทรง บรกติ ของตนไว้ ชื่อ ว่า ธาตุ ๑๘ จำแนกในธาตุ วิภังค์ ฯ

สัจจะ วิภังค์ นี้ ๔ แจก สัจจะ ของ จริง อย่าง ประเสริฐ ทั้ง ๔ ทุกข์ สิ่งนี้ สัตว์ ทน ยาก ๑ เหตุที่ ให้ ทุกข์ เกิด ขึ้น ๑ ความ ที่ ทุกข์ นั้น ดับ เสีย สิ้น ไม่ เหลือ ๑ ข้อ ปฏิบัติ เปน ทาง ที่ จะ ให้ สัตว์ ถึง ความดับ ทุกข์ นั้น ๑. ๔ อย่าง นี้ เปน ของ จริง อย่าง ประเสริฐได้ นาม ชื่อ ว่า อริสัจจ์ จำแนก ใน สัจจวิภังค์ ฯ

อินทรีย์วิภังค์ที่ ครบ ๕ แจก ธรรม ที่เปนใหญ่ ในกิจ นั้น ๆ ชื่อ ว่า อินทรีย์ ๒๒ ประการ อายตน ภายใน ๖ อย่าง คือ จักษุ เปนใหญ่ ในการดู โสต เปนใหญ่ ในการ ฟัง ฆาน เปนใหญ่ ในที่ จะ สูด กลิ่น ชิวหา เปนใหญ่ ในที่ จะ ลิ้ม รส กาย เปนใหญ่ ในที่ จะ ถูก ต้อง ใจ เปนใหญ่ ในที่ จะ รู้ จึง เปน อินทรีย์ ละ อย่าง ๆ ๖ นี้ เรียกว่า อายตนินทรีย์ ฯ อิตถีภาวรูป เปน ใหญ่ ในความที่ ให้ สัตว์ เปน หญิง ปุริสภาวรูป เปนใหญ่ ในความที่ ให้ สัตว์ เปนบุรุษ เปน อินทรีย์ ละ อย่าง ๆ ๒ นี้ เรียกว่า ภาวินทรีย์ ฯ ชีวิต เปนใหญ่ ในที่ เลี้ยง รักษา รูปธรรม อรูป ธรรมให้ เปน อยู่ ชื่อ ว่า ชีวิตินทรีย์ ๑ ฯ เวทนาความ เสวย อารมณ์ คือ สุข ความ สบาย สำราญ กาย ๑ ทุกข์ความ เร่าร้อน ไม่ สำราญ กาย ๑ โสมนัส ความ บรรเทิง สำราญใจ ๑ โทมนัส ความ วิปริต ไม่ สำราญใจ ๑ อุเบกขา ความ เพ่ง โดย อุปบัติ เปนกลาง อยู่ ใช่ โสมนัส ใช่ โทมนัส ๑. ๕ ประการ นี้ เปนใหญ่ ใน ความ เสวย อารมณ์ ตาม ของ ตน ๆ เปน

เปน อินทรีย์ ละอย่าง ๆ เรียกว่า เวทนินทรีย์ ๕ ฯ กุศลธรรม คือ ศรัทธาความเชื่อ เปน อธิบดี ในที่ จะ น้อม ลงใน ของควร เชื่อ วิริย ความ เพียร เปนไปในกาย จิตร์ เปนใหญ่ ในที่ จะ อุสาห ทน ทานไม่ ท้อ ถอย สติ ความ ระลึก เปนใหญ่ ในที่ จะ ระวัง จิตร์ มิ ให้ ลอยไป สมาธิ ความ ตั้ง จิตร์ ไว้ ด้วย ดี เปนใหญ่ ในที่ จะไม่ ให้ จิตร์ ฟุ้ง ซ่าน ปัญญา ความ รู้แจ้ง ชัด เปนใหญ่ ในที่ มิ ให้ จิตร์ หลงใน อารมณ์ จึง เปน อินทรีย์ ละ อย่าง ๆ มี นาม ว่าโพธิปักขิย อินทรีย์ ๕ ประการ ฯ โสดาปัตติ มัคคญาณ ชื่อ ว่า อนัญญ ตัญญัส สามี ตินทรีย์เปน อธิบดี ในที่ จะ รู้ซึ่ง ธรรม ที่ ยัง มิ ได้ รู้ โสดาปัตติ ผล สกทาคา มิมรรค สกทาคา มิผล อนาคา มิมรรค อนาคา มิผล อรหัตตมรรค ๑ โลกุตตรญาณ นี้ ชื่อ ว่า อัญญิน ทรีย์ เปนใหญ่ ในความ รู้ทั่ว ถึง อรหัตตผล ชื่อ ว่า อัญญา ตา วินทรีย์ เปน ธรรม อธิบดี ของ ท่าน ผู้ รู้ทั่ว เสร็จ แล้ว ๓ นี้ เรียก ว่าโลกุตตรินทรีย์ และ สิ่ง ซึ่ง เปนใหญ่ ในกิจ นั้น ๆ อายตนินทรีย์ ๑๒ ภาวินทรีย์ ๒ ชีวิตินทรีย์ ๑ เวทนินทรีย์ ๕ โพธิปักขิยินทรีย์ ๕ โลกุตตรินทรีย์ ๓ เปน อินทรีย์ ๒๒ อย่าง จำแนกใน อินทรีย์วิภังค์ ฯ

ปัจจยาการวิภังค์ที่ ครบ ๑๒ แจก อาการ แห่ง ปัจจัย คือ ธรรม ที่ เปนเหตุ ก่อให้เปน ผล มี องค์ ๑๒ อวิชชา โมห ความ หลง ที่ ไม่ รู้แจ้งใน สัจจะ ทั้ง ๔ ซึ่ง เปน ธรรม ของ ควร รู้ อวิชชา นี้ เปนองค์ ที่ ๑ สังขาร ธรรม ที่ ปรุงตกแต่ง คือ บุญ ที่ เปน กามาพจร และ รูปาพจร ชื่อ ว่า บุญญาภิสังขาร ปาปเจตนา ชื่อ ว่า อบุญญาภิสังขาร อรูปาพจร กุศล ชื่อ ว่า อเนญชาภิสังขาร ๓ นี้ ชื่อ ว่าสังขาร เปน องค์ ที่ ๒ ฯ วิญญาณ จิตร์ ใน ปฏิสนธิ เปน

องค์ที่ ๓ ฯ นามรูป นามคือ อรูปักขันธ์ที่ ๔ รูปคือรูปักขันธ์ นามรูป นี้เป็นองค์ที่ ๔ ฯ อายตนภายใน ๖ คือ จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย มน นี้เป็นองค์ที่ครบ ๕ ฯ ผัสสะความถูกต้องแห่งจักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย มน นั้นเป็นองค์ที่ครบ ๖ ฯ เวทนาความเสวยอารมณ์เกิดแต่ผัสสะ ๖ นั้นเป็นองค์ที่ ๗ ฯ ตัณหาความที่ใจดิ้นรนกระสับกระส่าย ทยานอยากปรารถนาใน รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรม เป็นองค์ที่ ๘ ฯ อุปาทานการถือมั่นต่อกามและทิฏฐิและสีลวัตรและอัตตวาทกล่าวว่าตัวตน เป็นองค์ที่ ๙ ฯ ภวะคือเครื่องเกิดคือกรรมชื่อว่า กัมมภพ ขันธ์ที่เกิดเพราะกรรมนั้น ชื่อว่า อุปปัตติภพ ๒ นี้ย่นเข้านามเดียว ชื่อว่าภพเป็นองค์ที่ ๑๐ ฯ ชาติความเกิดเป็นขันธ์ ๕ ฤา ๑ แต่รูปขันธ์ ฤา ๔ แต่นามขันธ์ก็ดี ในกำเนิดนั้นๆ เป็นองค์ที่ ๑๑ ฯ ชราความชำรุดเสื่อมไปแห่งขันธ์ที่เกิดแล้ว มรณความม้วยมรณ์พินาศขาดตกไปของขันธ์ที่ชำรุดนั้น ๒ นี้รวมเป็น ๑ ว่าชรามรณเป็นองค์ที่ ๑๒ ฯ อื่นอีกคือ โสกะความแห้งใจ ปริเทวะความพิไรรำพรรณเพ้อด้วยวาจา ทุกข์ความเจ็บกาย โทมนัส ความไม่สบายจิตร์ อุปายาส ความคับแค้น ๕ ส่วนนี้ ท่านมิได้ว่าเป็นองค์ ท่านกล่าวว่าเป็นแต่นิสันทผลที่ไหลมาแต่ชาติความเกิดนั้น และอาการของปัจจัยมีองค์ ๑๒ นี้ย่อมเป็นเหตุก่อให้เกิดผลต่อๆ ไป คือ อวิชชาเป็นปัจจัยของสังขาร สังขารเป็นปัจจัยแห่งวิญญาณ ๆ เป็นปัจจัยแห่งนามรูป ๆ เป็นปัจจัยของอายตนะ ๆ เป็นปัจจัยแห่งผัสสะ ๆ เป็นปัจจัยแห่งเวทนา ๆ เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ๆ เป็นปัจจัยให้

เกิด อุปาทาน ๆ เป็น ปัจจัย ให้ เกิด ภพ ๆ เป็น ปัจจัย แห่ง ชาติ ความ เกิด ๆ เป็น ปัจจัย แห่ง ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส กอง ทุกข์ ทั้งสิ้น ย่อม เกิด ขึ้น พร้อม ด้วย ประการ ดังนี้ ปัจจยา การ มีองค์ ๑๒ นี้ จำแนก ใน ปัจจยาการ วิภังค์ ฯ

สติปัฏฐาน วิภังค์ ที่ ๗ แจก สติปัฏฐาน สติ ความ ระลึก เป็น ที่ ตั้ง เป็น ประธาน ต่าง โดย อารมณ์ จึง เป็น ๔ อย่าง เห็น ตาม ซึ่ง กาย ตน และ กาย ผู้ อื่น ชื่อ ว่า กายานุปัสสนา เห็นตาม ซึ่ง เวทนา ความเสวย อารมณ์ ในสันดาน ตน แล สัตว์ผู้อื่น ชื่อ เวทนา นุปัสสนา เห็นตาม ซึ่ง จิตร์ แห่ง ตน แล สัตว์ อื่น ที่เป็น ต่าง ๆ มี ราค แล ปราศจาก ราค เป็น ต้น ชื่อ จิตตา นุปัสสนา เห็น ตาม ซึ่งธรรม ฝ่าย อกุศล คือ นิวรณ์ ๕ ฝ่าย กุศล คือ โพชฌงค์ ๗ ชื่อ ว่า ธัมมา นุปัสสนา ทั้ง ๔ นี้ เป็น สติปัฏฐาน ๔ อย่าง ๆ จำแนก ใน สติปัฏฐาน วิภังค์ ฯ

สัมมัปปธาน วิภังค์ ที่ ๘ แจก ความ เพียร โดย ชอบ แยก โดย กิจ เป็น ๔ ประการ ความ ให้ ฉันทะ ความ พอใจ เกิด ขึ้น ปรารภ ความ เพียร ประคอง จิตร์ พยายาม เพื่อ จะ เกียด กัน เสีย ซึ่ง บาป ที่ ยังไม่ เกิด จะ มิ ให้ เกิด ขึ้น ๑ พยายาม เพื่อ จะ มละ บาป ที่ เกิด ขึ้น แล้ว ให้ หมด สิ้นไป เสีย ๑ พยายามเพื่อ จะ ทำ กุศล ที่ ยังไม่ เกิดให้ เกิด ขึ้น ๑ พยายาม เพื่อ จะให้ กุศล ที่ เกิด แล้ว คง อยู่ ไม่ ฟั่น เฟือน เจริญ มาก ขึ้น ๑ พยายาม ใน ที่ ๔ สถาน นี้ ชื่อว่า สัมมัป ปธาน ความเพียรชอบ เป็น ๔ อย่าง โดยอาการ จำแนก ใน สัมมัปปธานวิภังค์ ฯ

อิทธิ ปาท วิภังค์ ที่ ๙ แจก ธรรม ๔ อย่าง เป็น ที่ตั้ง แห่งอิทธิ ฉันทะ ความ พอใจ ปรารถนา ที่ จะ ทำ กล้า หาญไม่ ท้อ ถอย ๑ วิริย ความ เพียร อุสาหใน ที่ ๔

สถานนั้น ๑ จิตตะ คือ จิตร์ซึ่งเปน กุศล แล จิตร์ซึ่งเปน กริยา ๑ วิมังสา ปัญญาเลือกพิจารณาซึ่งธรรมโดยประจักษ์ ๑ ฉนทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ๔ นี้เปน เท้าที่ตั้งแห่งอิทธิ ชื่อว่า อิทธิบาท ละอย่าง ๆ เปน ๔ จำแนกในอิทธิปาทวิภังค์ ฯ

โพชฌังควิภังค์ที่ ๑๐ แจกธรรมที่เปนองค์เปนเหตุแห่งความตรัสรู้โลกุตตรธรรม ๗ ประการ สติ ความระลึกในกายและเวทนาและจิตร์และธรรม ๑ ธัมมวิจยะ ปัญญาเลือกธรรมโดยประจักษ์ตามลักษณเครื่องหมาย ๓ คือ ความเปนของไม่เที่ยง และเปนทุกข์ และเปนอนัตตาใช่ตัวตน ๑ วิริยะ ความเพียรในที่ ๔ สถานนั้น ๑ ปีติ ความอิ่มกาย อิ่มจิตร์ ๑ ปัสสัทธิ ความระงับกาย ระงับจิตร์ ๑ สมาธิ ความตั้งจิตร์ไว้ชอบ ๑ อุเบกขา ความที่จิตเพ่งโดยอุปบัติเปนกลาง ๑ ธรรม ๗ ประการนี้เปนเหตุเปนไปเพื่อจะตรัสรู้ชอบบรรลุมรรคผลนิพพาน ชื่อโพชฌงค์ ๗ จำแนกในโพชฌังควิภังค์ ฯ

มัคควิภังค์ที่ ๑๑ แจกอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ สัมมาทิฏฐิ ปัญญาอันรู้อันเห็นในสัจจทั้ง ๔ โดยประจักษ์ดังดวงจักษุเห็นรูปฉนั้น ฯ สัมมาสังกัปปะ ดำริห์ชอบในที่จะออกเสียจากกาม แล พยาบาท และวิหิงสา ฯ สัมมาวาจา วิรัติเปนเครื่องเจรจาชอบ เว้นจากวจีทุจริตทั้ง ๔ ฯ สัมมากัมมันตะ วิรัติเปนเครื่องทำชอบ เว้นจากกายทุจริตทั้ง ๓ ฯ สัมมาอาชีวะ ความเพียรเครื่องอาศรัยเลี้ยงชีวิตเปนอยู่ชอบ เว้นจากมิจฉาชีพ ฯ สัมมาวายาม พยายามชอบในที่ ๔ สถาน ฯ สัมมาสติ ระ

ลึกชอบในอารมณ์ทั้ง ๔ มีกายเปนต้น ๆ สัมมาสมาธิตั้งจิตร์ไว้เสมอ
ชอบในฌานทั้ง ๔ มีปฐมฌานเปนต้น ๆ องค์ทั้ง ๘ นี้เปนอวัยวะแห่งอริย
มรรค อันเปนโลกิยบุพพภาคปฏิบัติ แล โลกุตตร จำแนกในมรรควิภังค์ ๆ
ฌานวิภังค์ที่ ๑๒ แจกฌานที่เปนรูปสมาบัติ แล อรูปสมาบัติโดยสุตันต
นัยกับทั้งบุพพภาคปฏิบัติ ตั้งแต่บำเพ็ญบาฏิโมกขสังวรเปนต้นขึ้นไป
ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้สำรวมระวังตนในปาฏิโมกขสังวรมิได้ด่วงละ
เมิดในปาฏิโมกขศิล ด้วยกาย และวาจา บริบูรณ์ด้วยอาจารมารยาตร์กาย
และวาจา และโคจรที่เที่ยวสมควรแก่ปาฏิโมกขสังวรนั้น มัก
เห็นภัยในโทษมีประมาณน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย
และปกครองรักษาทวารในอินทรีย์ระวังมิให้อภิชฌาโทมนัสบาปอกุศลไหล
ไปตาม เพราะเห็นรูปฟังเสียงดมกลิ่นลิ้มรส ถูกต้องสัมผัสรู้
ธรรมด้วยใจ รู้ประมาณในโภชนประกอบชาคริยธรรม คือความ
เปนผู้ตื่นชำระจิตร์จากอกุศล มีสติสัมปชัญญ แล้วเสพย์เสนาศนอัน
สงัดมีป่าและร่มไม้เปนต้น บำเพ็ญเพียรบรรลุรูปฌาน ๔ คือ ปฐม
ฌาน ความเพ่งที่แรกมีองค์ ๕ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา ทุติยฌาน
ความเพ่งที่ ๒ มีองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา ตติยฌาน ความเพ่งที่
๓ มีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา จตุตถฌาน ความเพ่งที่ ๔ มีองค์ ๒ คือ
อุเบกขา เอกัคคตา ๔ นี้ชื่อรูปฌาน รูปสมาบัติ ๆ อรูปฌาน ๔ คือ อา
กาสานัญจายตนะที่ ๑ ทำอากาศไม่มีที่สุดเปนอารมณ์ ๑ วิญญานัญจา
ยตนะอรูปที่ ๒ ทำวิญญาณไม่มีที่สุดเปนอารมณ์ ๑ อากิญจัญญายตนะ

อรูป ที่ ๓ ทำความไม่ มีกังวล เห็น สูญ เปน อารมณ์ ๑ เนวสัญญา นา สัญญา ยตนะอรูป ที่ ๔ ล่วง อากิญจัญญา ยตนะ นั้น ละเอียด นัก จะ ว่า มีสัญญาก็ ไม่ ได้จะว่าไม่มี สัญญาก็ ไม่ได้ ๔ นี้ชื่ออรูปฌาน อรูป สมาบัติ ๆ รูป ๔ อรูป ๔ เปน ๘ จำแนกใน ฌาน วิรังค์ ๆ

อัปปมัญญา วิภังค์ที่ ๑๓ แจก ภาวนา ที่ มี สัตว์ ไม่ มี ประมาณ เปน อา รมณ์ ต่าง โดย อาการ จึง เปน ๔ คือเมตตา ผูกไมตรี ปราถนา ความไม่ มี ภัย ไม่ มี เวร ใน สัตว์ ทุก แหล่ง หล้าไม่ มีประมาณ ๑ กรุณา ความเอ็นดูต่อสัตว์ ปราถนาให้สัตว์ ไม่ มี ประมาณ พ้น จาก ทุกข์ ทั้ง ปวง ๑ มุทิตา พลอย บรร เทิง ยินดี ต่อ สมบัติ ศุข ของ สัตว์ อื่น ปราถนาให้ สัตว์ ไม่มี ประมาณ อย่าพลัด พราก จาก ลาภยศ สรร เสริญ แล ความศุข ที่ ตน ๆ ได้ แล้วนี้ ๑ อุเบกขา ความ เพ่ง โดย อุปบัติ เปน กลาง รำพึง ถึง ความ ที่ สัตว์ ทั้ง ปวง ไม่ มี ประมาณ มี กรรม คือ บุญ และ บาป ที่ ได้ ทำ เปน ของ ตน ๑ ภวนา มี สัตว์ ไม่มี ประมาณ เปน อา รมณ์ ชื่อ ว่า อัปปมัญญา ต่าง โดย อาการ จึง เปน ๔ นี้ จำแนก ใน อัปปมัญญา วิภังค์ ๆ

สิกขา บท วิภังค์ที่ ๑๔ แจก สิกขาบท ทั้ง ๕ คือ เวรมณี เว้น จาก ปาณาติ บาต เว้น จาก อทินนา ทาน เว้น จาก กาม มิจฉา จาร เว้น จาก มุสาวาท เว้น จาก สุรา เมรย มัชช ปมา ทัฏฐาน วิรัติ เจตนา ซึ่ง เปน เหตุ เว้น จาก เวร ๕ นั้น เปน กุศล อย่าง เดียว สิกขา บท ๕ จำแนก ใน สิกขาปท วิภังค์ ๆ

ปฏิสัมภิทา วิภังค์ที่ ๑๕ แจก ปฏิสัมภิทา ปัญญา ที่ แตก ฉาน ใน อรรถ และ ธรรม และ ปฏิภาณ และ นิรุตติ อรรถ คือ เนื้อ ความ ที่ บุคคล จะ พึง ถึง จะ พึง

รู้ และผล แห่ง เหตุ บัญญาที่ แตกฉานใน อรรถนั้น ชื่อ อัตถปฏิสม่ภิทา ฯ ธรรม คือ ปทัตถสภาพ ที่เปน เจ้า ของ อรรถนั้น และเหตุนั้น ๆ จึง เปน แดน เปนไป แห่ง ผล บัญญา ที่ แตก ฉานใน ธรรมนั้น ชื่อ ว่าธัมม ปฏิสัมภิทา นิรุตติ คือ โวหาร เครื่อง กล่าวไม่เหลือ บัญญาอัน แตก ฉานใน ที่ จะ กล่าว ซึ่ง โวหาร อัน สม ควร แก่อรรถ และ ธรรม นั้น ชื่อ ว่า นิรุตติ ปฏิสัมภิทา ฯ ปฏิภาณะคือ ญาณ อัน เปน เครื่องสว่างแจ่มแจ้งปรากฏในอรรถธรรมและ นิรุตติ นั้น บัญญา ที่ แตก ฉาน ในปฏิภาณ นั้น ชื่อ ว่า ปฏิภาณ ปฏิสัมภิทา ฯ ปฏิสัมภิทา ทั้ง ๔ นี้ จำแนกในปฏิสัมภิทา วิภังค์ ฯ

ญาณ วิภังค์ที่ ๑๑ แจก ญาณ วัตถุ ธรรม ที่อยู่ ที่ สัญจร แห่ง ญาณ โดย ส่วน ๆ ตั้ง แต่ส่วน ๓ ส่วน ๒ จนถึงส่วน ๑๐ และส่วน ๑๐ แจกทศพร ญาณ พระบัญญาที่เปนกาลัง ๑๐ อย่าง คือฐานาฐาน ญาณ บัญญาที่รู้ฐานะเหตุ ที่ ตั้ง และ อฐานะ ใช่เหตุ ที่ ตั้ง ๑ ฯ วิปากญาณ บัญญา ที่ รู้ วิบาก ผล ของ กรรม ที่เปน กุศล อกุศล ที่เปน อดีต อนาคต ปัจจุบัน ทั้ง ปวง โดย ประจักษ์ เปน ที่ ๒ ฯ สัพพัตถ คามิ มัคคญาณ บัญญา ที่ รู้ มัคค ปฏิปทา ซึ่ง จะให้ สัตว์ ไปใน ภพ คือ สุคติ ทุคติ และ จะให้ สัตว์ ถึง พระ นิพพาน เปน ญาณ ที่ ๓ ฯ นานา ธาตุ ญาณ บัญญา อัน รู้ ซึ่ง ความ ต่าง แห่ง ขันธ์ ต่าง แห่ง ธาตุ ต่าง แห่ง อายตนะ รู้ ซึ่ง ความ ที่ แห่ง สัตว์ โลก ต่างโดย ธาตุ มี ธาตุ ต่าง ๆ หลาย ประ การ เปน ญาณ ที่ ๔ ฯ นานา อธิมุตติก ญาณ บัญญา ที่ รู้ ซึ่ง ความ ที่ แห่ง สัตว์ มี อธิมุตติ อัธยา ศัย ความ น้อมไป แห่ง จิตร์ ต่าง ๆ เปน ญาณ ที่ ครบ

๕ ฯ อินทรีย์ปโร ปริยัตติญาณ บัญญา ที่ รู้ความ ที่ แห่ง อินทรีย์ ทั้ง ๕ มี ศรัทธา เป็น ต้น ยิ่ง แล หย่อน เป็น ญาณ ที่ ครบ ๖ ฯ ฌานา ทิสังกิเลสา ทิ ญาณ บัญญา ที่ รู้ความ เศร้า หมอง และ ผ่องใส และ ความ ออก แห่งฌาน แล วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติ เป็น ญาณ ที่ ๗ ฯ ปุพเพนิวา สานุสสติญาณ บัญ ญา ที่ ระลึก รู้ ขันธ สันดาน ที่ ตน และ สัตว์ อื่น อยู่ แล้ว ใน กาล ก่อน เป็น ญาณ ที่ ๘ ฯ จุตูปปาต ญาณ บัญญา ที่ รู้ จุติ ความ เคลื่อน จาก ภพ และ อุปบัติ ความ เกิด แห่ง สัตว์ ทั้ง หลาย เป็น ญาณ ที่ ๙ ฯ อาสวักขยญาณ บัญญา อัน รู้ ใน ความ สิ้น แห่ง อาสวะ ทั้งหลาย เป็น ญาณ ที่ ครบ ๑๐ ฯ วัตถุธรรม เป็น ที่ อยู่ ที่ตั้ง แห่ง ญาณ โดย ส่วน ๑๐ ด้วย ประการ ฉะนี้ จำแนก ใน ญาณ วิภังค์ ฯ

ขุททก วัตถุ วิภังค์ ที่ ๑๗ แจก กัณห ธรรม ซึ่ง เป็น อกุศล สังกิเลศ และ วัตถุ แห่ง อกุศล โดย ประเภท ต่าง ๆ ตั้ง แต่ มหา ความ เมา ใน ชาติ ใน โคตร์ ใน ความไม่ มี โรค และ เมา ใน วัย ใน ชีวิต เป็น ต้น จน ถึง ตัณหา วิจริต เป็น ที่ สุด ล้วน แต่ กัณหธรรม อกุศล ภาค ทั้ง สิ้น จำแนก ใน ขุททก วัตถุ วิภังค์ ฯ

ธัมมหทย วิภังค์ ที่ ๑๘ จำแนก ธรรม อัน เป็น มูล เป็น เค้า ประหนึ่ง เป็น หฤ ทัย แห่ง ธรรม ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ เป็น ต้น และ จำแนก เทพยดา โดย ประเภท ๓ สัมมัตติ เทพยดา คือ พระ ราชา และ พระราช เทวี แล พระราช กุมาร อุปบัติ เทพยดา คือ หมู่ อมรทุก สถาน เหล่า ปุญญ ผลูป ชีวี เกิด เป็น เทพ บุตร์ เทพธิดา อาศรัย ผล แห่ง บุญ เลี้ยง ชีพ วิสุทธิ เทพยดา คือ พระ อรหันต์ ขีณา สพ สิ้น อาสวะ ทั้ง ปวง แล้ว และ จำแนก ว่า กุศล คือ ทาน ศีล อุโบสถ กามา พจร ธรรม นำ ปฏิสนธิ ในกาม สุคติ ภพ ทั้ง ๗ คือ มนุษย์ ๑ กามา พจร

สวรรค์ ๖ เปน ๗ สฐาน รูปฌาน อรูปฌาน กุศล นำ ปฏิสนธิ ในรูป
ภพ อรูปภพ ตาม สมควร องค์ พระ อรหันต์เจ้า ทั้ง หลาย ผู้สิ้น อาสวะ แล้ว
ดับ ขันธ ปรินิพพาน ธรรม ประเภท มีนิทัสสน เปน ต้น ฉะนี้ จำแนกใน ธัมม
หทย วิภังค์ที่ ๑๘ และ คัมภีร์วิภังค์ปกรณ์ ฉะนี้ ประดับ ด้วย วิภังค์ ๑๘ มีนาม
นิยมสรุป ธรรมโดย เอก เทศ ดัง รับ พระราชทาน ถวาย วิสัชนา มาฉะนี้ เอวัง
มีด้วย ประการ ฉะนี้ ฯ

พระธาตุกถา ที่ ๓

อฏฺฐารสหิ เภเทหิ วิภงฺคํ มารภญฺชโน เทสยิตฺวา มหาวีโร ยํ ตสฺเสว อนนฺตรํ อเทสยิ ธาตุกถํ ธาตุเภทปฺปกาสโน ตสฺสตฺถํ ทีปยิสฺสามิ ตํ สุณาถ สมาหิตาติ ฯ

บัดนี้ จะได้วิสัชนาในพระธาตุกถาคัมภีร์ที่ ๓ เป็นลำดับไป พระอรรถกถาจารย์เจ้าผู้พรรณาเนื้อความ กล่าวพระคาถาอัสดกฉันท์ไว้ในเบื้องต้นว่า อฏฺฐารสหิ เภเทหิ วิภงฺคํ มารภญฺชโน เป็นต้น เนื้อความว่า มารภญฺชโน สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้หักรานมารเสียให้ประไลย์พินาศแล้ว มหาวีโร พระองค์ผู้กล้าใหญ่ด้วยจตุรงคมหาปธานความเพียรอันประเสริฐอย่างไพศาล มีองค์ ๔ อย่าง เป็นเบื้องต้นจึงได้บรรลุอุตตมผล คือพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เทสยิตฺวา ทรงแสดงคัมภีร์วิภังค์ แจกวิเศษโดยประเภท ๑๘ อย่างจบแล้ว ธาตุเภทปฺปกาสโน พระองค์ผู้ทรงญาณวิเศษ ประกาศซึ่งประเภทแห่งธาตุแด่เวนัยสัตว์ อเทสยิ ได้ทรงแสดงแล้วซึ่งคัมภีร์ธาตุกถาอันใด ในลำดับแห่งคัมภีร์วิภังค์นั้น ตสฺสตฺถํ ทีปยิสฺสามิ ข้าพเจ้าผู้อรรถกถาจารย์จักแสดงซึ่งเนื้อความแห่งคัมภีร์ธาตุกถานั้น ตํ สุณาถ สมาหิตา ขอท่านทั้งหลายผู้สดับจงเป็นคนตั้งมั่น ไม่พึงสร้านส่งใจไปอื่นฟังเนื้อความคัมภีร์ธาตุกถา ซึ่งข้าพเจ้าจักแสดงบัดนั้น แลคัมภีร์ธาตุกถานมีบทพระบาฬีตั้งไว้เป็นมาติกา ๑๔ บทว่า สงฺคโห อสงฺคโห เป็นต้นจนถึง วิปฺปยุตฺเตน สงฺคหิตํ อสงฺคหิตํ ดังนี้ และมาติกาเป็นลำดับไปดังนี้ ปญฺจกฺขนฺธา ขันธ์ทั้ง ๕ ทฺวาทสายตนานิ

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

อายตนะ ๑๒ อฏฺฐารสธาตุโย ธาตุ ๑๘ จตฺตาริ สจฺจานิ สัจจะ ของ จริง ๔ ประการ พาวีสตินฺทฺริยานิ อินทรีย์ ๒๒ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท ธรรม ที่ อาศรัย เกิด ขึ้น พร้อม มี องค์ ๑๒ ประการ จตฺตาโร สติปฏฺฐานา สติปัฏฐาน สติ เป็น ที่ ตั้ง เป็น ประธาน ๔ อย่าง จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา สัมมัปปธาน ความ เพียร อัน บุคคล พึง ตั้งไว้ ชอบ ๔ ประการ จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ธรรม เป็น เครื่องไป เครื่อง สำเร็จ ประหนึ่ง เท้า เป็น ที่ ตั้ง แห่ง ฤทธิ์ ๔ ประการ จตฺตาริ ฌานานิ ฌาน ความ เพ่ง อารมณ์ ๔ ประการ ที่ เป็น รูปาวจร ธรรม จตสฺโส อปฺปมญฺญาโย ภาวนา มี ๔ ตัว ไม่ มี ประมาณ เป็น อารมณ์ ๔ ประการ ปญฺจินฺทฺริยานิ อินทรีย์ สิ่ง ที่ ครอง ความ เป็นใหญ่ ใน กิจ มี เชื่อ ลง เป็น ต้น ๕ ประการ ปญฺจพลานิ พละ สิ่ง ที่ กล้า หาญ ครอบ งำ ข้าศึก มี ความ ไม่ เชื่อ เป็น ต้น เสียได้ ๕ ประการ สตฺต โพชฺฌงฺคา โพชฌงค์ ธรรม ที่ เป็น องค์ เป็น เหตุ แห่ง โพธิธรรม สามัคคี เป็น เครื่อง ตรัส รู้ ฤๅ เป็น องค์ เป็น เหตุ แห่ง โพธิ บุคคล ผู้ ตรัส รู้ ชื่อ ว่า โพชฌงค์ ๗ ประการ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค มรรคา หน ทาง มี องค์ อวยวะ ๘ อย่าง เป็น ทางไป จาก ข้าศึก แปร ปฤถุชน ให้ เป็น อริย บุคคลได้ ผสฺโส ผัสสะ ความ ที่ ใจ ถูก ต้อง อารมณ์ เวทนา ความ เสวย อารมณ์ สญฺญา ความ จำได้ จำไว้ เจตนา ความ คิด อ่าน จิตฺตํ จิตร์ วิญญาณ ที่ คิด อารมณ์ รู้ วิเศษ ซึ่ง อา รมณ์ อธิโมกฺโข อธิโมกข์ ความ ที่ ใจ น้อม ลง ในอารมณ์ มนสิกาโร ความ ทำในใจ หมวด ธรรมเป็น ลำดับ ๒๒ ประการ ตั้ง ต้น แต่ ขันธ์ ๕ จน ถึง มนสิการ เป็น ที่ สุด ดัง กล่าว มา นี้ เป็น มาติกา ๑

มาติกา ต่อไป ว่า ติหิ อสงฺคโห ไม่ สงเคราะห์ ด้วย ธรรม ๓ ประการ จตูหิ สมฺปโยโค ประกอบ ทั่ว พร้อม ประกอบด้วยประการ เสมอ ด้วย ธรรม ๔ ประการ จตูหิ วิปฺปโยโค ประกอบ ทั่ว เว้น พราก ออก จาก ธรรม ๔ ประการ อันนี้ เป็น มาติกา ฯ

มาติกา ต่อไป ว่า สภาโค ธรรม ที่ มี ส่วน เสมอ กัน วิสภาโค ธรรม ใช่ ธรรม มี ส่วน เสมอ ธรรม ไม่ คล้าย กัน อันนี้ เป็น มาติกา ๑ ฯ สพฺพาปี ธมฺมสงฺคณี ฉาตุกถาย มาติกา ธัมมสังคิณี ทั้งสิ้น เป็น มาติกา แม่ บท แห่ง ฉาตุกถา ข้อ ธรรม ที่ เทศนา ใน คัมภีร์ ธัมมสังคิณี ทั้งสิ้น เป็น มาติกา แม่ บท แห่ง ข้อ ธรรม ใน คัมภีร์ ฉาตุกถานี้ พระ อรรถกถา จารย์ เจ้า พรรณา เนื้อความ ใน อรรถกถา ว่า อิทำ ปกรณำ คัมภีร์ ฉาตุกถา นี้ พระโบราณา จารย์ เจ้า กล่าว ไว้ ว่า จุทฺทสวิเธน วิภตฺตำ พระ ผู้มี พระ ภาค ทรง จำแนก โดย ๑๔ อย่าง ด้วย สามารถ แห่ง บท มี สงฺคโห อสงฺคโห เป็น ต้น ตำ สพฺพมฺปี คัมภีร์ ฉาตุกถา ทั้งสิ้น นั้น ตั้ง อยู่ ๒ อย่าง โดย เป็น อุทเทส ๑ นิทเทส ๑ ตตฺถ มาติกา อุทฺเทโส มาติกา แม่ บท แห่ง คัมภีร์ ฉาตุกถา นั้น ชื่อว่า อุทเทส แล ซึ่ง ยก บท มาติกา ประกอบ เข้า กับ หมวด ธรรม ใน มาติกา แสดง ออก ไปพิศดาร ชื่อ ว่า นิทเทส สา ปญฺจธา ฐิตา แล มาติกา ซึ่ง เป็น อุทเทส นั้น ตั้ง อยู่ ๕ อย่าง คือ นยมาติกา ๑ อนฺตรมาติกา ๑ นยมุขมาติกา ๑ ลกฺขณมาติกา ๑ พาหิรมาติกา ๑ ฉนี้ ตตฺถ จุทฺทสหิ ปเทหิ นิกฺขิตฺตา ใน มาติกา ทั้ง ๕ นั้น มาติกา ที่ ท่าน ได้ ตั้ง ลง ไว้ แล้ว ด้วย บท ทั้ง ๑๔ มีสงฺคโห อสงฺคโห เป็น ต้น จน ถึง วิปฺปยุตฺเตน สงฺคหิตำ อสงฺคหิตำ ดังนี้ ชื่อว่า นยมาติกา เพราะ

เหตุ ท่านตั้งไว้ เพื่อ จะ แสดงให้ เห็น ว่า ธรรม ทั้ง หลาย ใน คัมภีร์ ธาตุ กถา นี้
ท่านแจก แล้วโดย นัย มี สงเคราะห์ แลไม่ สงเคราะห์ เปน ต้น ดัง นี้ ก็ แล มาติกา
นี้ เพราะ เปน มูล เปน ราก แห่ง บท ทั้ง ปวง แม้ จะ กล่าว ชื่อ ว่า มูล มาติกาดัง
นี้ ก็ ควร อยู่ ปญฺจวิสาธิเกน ปทสเตน นิกฺขิตตา มาติกา ที่ ท่าน ตั้ง ลงไว้
แล้ว ด้วย บท ๑๒๕ ตั้ง แต่ ปญฺจกฺขนฺธา จน ถึง มนสิกาโร ดัง นี้ ชื่อ ว่า
อัพภันตร มาติกา ภายใน เพราะ ว่า มาติกา นี้ ท่าน แสดง โดย สรุป ธรรม ทั้ง
หลาย มี ขันธ์ เปน ต้น ที่ จะ พึง แจก โดย นัย มี สงเคราะห์ เปน ต้น ตั้งไว้
แล้ว ณ ภายใน แห่ง คัมภีร์ ธาตุกถา ก็ แล มาติกา ที่ ๒ นี้ เพราะ ว่า บท ทั้ง
หลาย มี ขันธ์ เปน ต้น ท่านไม่ สงเคราะห์ ด้วย มาติกา แห่ง คัมภีร์ ธัมมสังคณี
แม้ จะ กล่าว ชื่อ ว่า ปกิณณก มาติกา มาติกา เรี่ย ราย ดัง นี้ ก็ ควร อยู่ จตุหิ
ปเทหิ นิกฺขิตฺตา มาติกา ที่ ท่าน ตั้ง ลง แล้วด้วย บท ทั้ง ๔ มี ตีหิ สงฺคโห
เปน ต้น ชื่อ ว่า นยมุขมาติกา มาติกาปาก แห่งนัย สงฺคโหจ อสงฺคโหจ การ
ที่ จะ สงเคราะห์ ย่อ ย่น ก็ ดี ไม่ สงเคราะห์ ไม่ ย่อ ย่น ก็ ดี ใน ธรรม ทั้ง
หลาย ที่ เปน มาติกา มี ขันธ์ ๕ เปน ต้น ด้วย มี กุศล ติกกะ เปน ต้น ด้วย บัณ
ฑิตย์พึง ประกอบ ด้วย บท ทั้ง ๓ คือ ขันธ์ ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ เท่า นั้น สมฺ
ปโยโคจ วิปฺปโยโค จ ความ ประกอบ ทั่ว พร้อม ประกอบ ด้วย ประการ
เสมอ ก็ ดี ความ ประกอบ ทั่ว เว้น ความพราก ออก ก็ ดี . บัณฑิตย์พึง
ประกอบ ด้วย อรูป ขันธ์ ทั้ง ๔ คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ บท
ทั้ง ๔ มี ตีหิ สงฺคโห เปน ต้น นั้น เปน ปาก เปน ประธาน แห่ง นัย ทั้งหลาย
มี สงเคราะห์ เปน ต้น เหล่า นี้ อิติ ทสฺเสตุ ฐปิตตฺตา มาติกา ที่ ท่าน ตั้ง ลง

ไว้แล้วด้วยบท ทั้ง ๔ นี้ อาศรัยเหตุที่ท่านได้ตั้งไว้แล้ว เพื่อจะแสดง
ให้เห็น สงเคราะห์ไม่สงเคราะห์ สัมปโยค วิปปโยค ดังนี้นั้น จึงกล่าว
นามว่า นยมุข มาติกา มาติกาปากแห่งนัย ดังนี้ ทว่าหิ ปเทหิ นิกฺขิตฺตา
มาติกาที่ท่านได้ตั้งลงไว้แล้วด้วยบท ทั้ง ๒ ว่า สภาโค วิสภาโค ดังนี้ ชื่อ
ว่าลักขณมาติกา สงคหะโย นัยที่จะสงเคราะห์ก็จะพึงเข้าได้กับด้วย
ธรรมทั้งหลายมีลักษณเป็นสภาคคล้ายกัน นัยที่จะสงเคราะห์เข้าไม่
ได้เล่า ก็จะพึงประกอบเข้ากับด้วยธรรมทั้งหลายที่มีลักษณเป็นวิส
ภาคแปลกผิดไม่คล้ายกัน นัยที่จะสัมบโยคและวิปปโยคก็จะพึงประกอบ
ได้กับด้วยธรรมทั้งหลายที่เป็นสัมปยุตและวิปปยุตมาติกาที่ ๔ นี้ เพราะ
ท่านได้ตั้งไว้เพื่อจะแสดงให้เห็นลักษณทั้ง ๔ มีสงเคราะห์เป็นต้นนั้น ท่าน
จึงกล่าวนามว่า ลกฺขณมาติกา มาติกาแห่งเครื่องหมาย ดังนี้ ฉสฏ-
ฐี ติกฺกปทานิ ทฺเวจตุกฺกปทสตานิ นิกฺขิปิตฺวา นิกฺขิตฺตา มาติกาที่ท่านย่น
บทติกกะหมวดธรรมละสามๆ ๖๖ บท บททุกกะหมวดธรรมละสองๆ ๒๐
บทเข้าตั้งลงไว้ว่า สพฺพาปี ธมฺมสงฺคณี ติกทุกถาย มาติกา ธัมมสังคณี
ทั้งสิ้นเป็นมาติกาแม่บทแห่งติกทุกถาดังนี้นี่ ชื่อว่าพาหิรมาติกา มาติ
กาภายนอก เพราะท่านหาได้กล่าวในภายในแห่งติกทุกถาดัง ปญฺจกฺขนฺธา
จนถึง มนสิกาโร ดังนี้ไม่ ตั้งไว้ภายนอกจากมาติกาแห่งติกทุกถาว่า
สพฺพาปี สงฺคณี ธัมมสังคณีแม้ทั้งหมดดังนี้ จึงกล่าวนามว่า พาหิร
มาติกา มาติกาภายนอกดังนี้ เอวํ มาติกาย ปญฺจธา ฐิตภาวํ วิทิตฺวา
บราชญ์ผู้มีปรีชาได้รู้แจ้ง ซึ่งความที่แห่งมาติกาตั้งอยู่ ๕ อย่างดังนี้แล้ว

บัดนี้พึงรู้เนื้อความในคำว่า สงฺคโห อสงฺคโห เปนต้นต่อไป สงฺคโหตาว กล่าวสังคหะความสงเคราะห์ความถือเอาย่อ ความย่อย่นเข้านั้นก่อน ชาติสญฺชาติกิริยาคณนาวเสน จตุพฺพิโธ ความสงเคราะห์นั้นเปน ๔ อย่าง ด้วยสามารถแห่งชาติ ๑ สัญชาติ ๑ กิริยา ๑ คณนาการนับ ๑ ตตฺถ จตุพฺพิโธ ในหมู่สงเคราะห์ ๔ นั้น เหมือนในที่มาว่า สพฺเพ ขตฺติยา อาคจฺฉนฺตุ กระษัตริย์จงมา สพฺเพ พฺราหฺมณา สพฺเพ เวสฺสา พราหมณ์ทั้งปวงจงมา ชนเวศทั้งปวงจงมา สพฺเพ สุทฺธา อาคจฉนตุ ชนศูทระทั้งปวงจงมาดังนี้โดยสมมติก็ดี เหมือนในคำนางธรรมทินนาภิกษุนี้แก้ปัญหาแด่วิสาขอุบาสกว่า ยาจาวุโส วิสาข สมฺมาวาจา ดูกรวิสาขผู้มีอายุ สัมมาวาจา วิรัติเปนเหตุเจรจาชอบ เว้นจากวจีทุจริต ๔ ประการเสีย อันใดก็ดี โยจ สมฺมากมฺมนฺโต เจตนาธรรมเปนเหตุทำชอบด้วยกาย เว้นจากกายทุจริต ๓ ประการเสีย อันใดก็ดี โยจ สมฺมาอาชีโว ชีวิตโวหานำธรรมเครื่องผ่องแผ้วแห่งชีวิต เปนเหตุอาศรัยเลี้ยงชีพชอบ อันใดก็ดี อิเม ธมฺมา สงฺคหิตา ธรรมทั้ง ๓ นี้ท่านสงเคราะห์ในกองศีล ดังนี้โดยธรรมสภาพก็ดี อยำ ชาติ สงฺคโห นาม ความสงเคราะห์อันนี้โดยสมมติแลโดยธรรมดังกล่าวมา ชื่อว่าชาติสังคหะ สงเคราะห์ด้วยสามารถแห่งชาติ เอกชาติกา อาคจฺฉนฺตูติ วุตฺตฏฺฐาเนวิย หิ เท้จริงบุคคลแลธรรมทั้งหลายแม้ทั้งปวง ถึงแล้วสงเคราะห์ถือเอาย่นย่อด้วยชาติ แม้ชาติสงเคราะห์นี้ เหมือนหนึ่งในที่ๆ

บุคคล กล่าว ว่า ชน ชาว เดียว กัน จง มา ถึง ดัง นี้ ฉะนั้น ใน สัญ ชาติ สง เคราะห์ ที่ ๒ นั้น เหมือน ที่ มา ว่า สพฺเพ โกสลา อาคจฺฉนฺตุ ชาว โกศล ทั้ง สิ้น จง มา สพฺเพ มาคธกา อาคจฺฉนฺตุ ชาว มคธ ทั้ง สิ้น จง มา เถิด สพฺเพ ทารุฆฏกา อาคจฺฉนฺต เหล่า ชน ผู้ ถาก ไม้ ทั้ง ปวง จง มา เถิด ดัง นี้ โดย สมมติ ก็ ดี แล ใน คำ นาง ธรรม ทินนา ภิกษุนี แก้ ปัญหา แด่ วิสาข อุบาสก ว่า โยจาวุโส วิสาข สมฺมาวายาโม ตุกร วิสาข ผู้ มี อายุ พยายาม ชอบ อัน ใด ก็ ดี ยา จ สมฺมาสติ ระลึก ชอบ อัน ใด ก็ ดี โย จ สมฺมาสมาธิ สมาธิ ตั้ง จิตร ไว้ เสมอ ชอบ อัน ใด ก็ ดี อิเม ธมฺมา สมาธิกฺขนฺเธ สงฺคหิตา ธรรม ๓ ประการ นี้ ท่าน สง เคราะห์ ย่อ ย่น ใน กอง สมาธิ ดัง นี้ โดย ธรรม สภาพ ก็ ดี การ สง เคราะห์ ถือ เอา ย่อ ถือ เอา พร้อม ถือ เอา ณ ที่ เดียว กัน โดย สม มติ โดย ธรรม ดัง กล่าว มา นี้ สญฺชาติ สงฺคโห นาม ชื่อ ว่า สัญชาติ สง เคราะห์ ถือ เอา ณ ที่ เดียว กัน โดย สัญชาติ ชาติ ของตน ความ บังเกิด ของ ตน เอกฏฺฐาเน ชาติ สมฺพนฺธา อาคจฺฉนฺตุ วุตฺตฏฺฐาเนวิย หิ แท้ จริง บุคคล แล ธรรม ทั้ง หลาย ถึงซึ่ง สงเคราะห์ เป็น อันเดียว ใน สัญชาติ สงเคราะห์ นี้ ด้วย ที่ ๆ เป็น สัญ ชาติ คือ โอกาส ที่ ได้ อาศรัย อยู่ แล้ว เหมือน ในที่ ๆ ท่าน กล่าว ว่า เอกฏฺฐาเน ชาติ สมฺพนฺธา อาคจฺฉนฺตุ เหล่าชน ทั้ง หลาย ที่ พัว พันธุ์ เป็น อัน เดียว โดย ชาติ จง มา ณ ที่ เดียว กัน ดัง นี้ ฉะนั้น ใน กิริยา สงเคราะห์ ที่ ๓ เหมือน ที่มาว่า สพฺเพ หตฺถาโรหา อาคจฺฉนฺตุ บรรดา ควาน ช้าง ทั้ง ปวง จง มา ถึง สพฺเพ อสฺสาโรหา สพฺเพ รถิกา อาคจฺฉนฺตุ บรรดา ควาน ม้า ทั้ง ปวง จง มา บรรดา พวก รถ ทั้ง ปวง จง มา ดัง นี้ โดยสมมติ

ก็ดี แดในคำนางธรรมทินนาภิกษุนี แก้บัญหาแต่วิสาขอุบาสกว่า ยา
จาวุโส วิสาข สมฺมาทิฏฐิ ตุกร วิสาขผู้มีอายุสัมมาทิฏฐิ บัญญาที่เห็น
ชอบใดก็ดี โยจ สมฺมาสงฺกปฺโป ความดำริห์ชอบ วิตกเปนเครื่องดำ
ริห์ชอบใดก็ดี อิเมธมฺมา ปญฺญากฺขนฺเธ สงฺคหิตา ธรรมทั้งปวงนี้ท่าน
สงเคราะห์ถือเอาย่อย่นในกองบัญญาดังนี้ โดยธรรมสภาพก็ดี การ
สงเคราะห์ด้วยสามารถแห่งกิริยาความทำของบุคคลแลธรรมดังกล่าวมา
นี้ กิริยาสงฺคโหนาม ชื่อว่ากิริยาสงเคราะห์ถือเอาณที่เดียวกันโดยกิริ
ยา สพฺเพเหเต แท้จริงบุคคลแลธรรมทั้งหลายนั้นแม้ทั้งปวง ถึงซึ่ง
สงเคราะห์อันเดียวด้วยกิริยาความทำของตนๆในคณนสงเคราะห์ที่๔นั้น
เหมือนในที่มาว่า จกฺขฺวายตนํ กตมขนฺธคณนํ คจฺฉติ อายตนะคือจักษุ
ถึงซึ่งความนับด้วยขันธ์อะไร จกฺขฺวายตนํ รูปกฺขนฺธคณนํ คจฺฉติ อา
ยตนะคือจักษุถึงซึ่งความนับด้วยกันคือรูป หญฺจิ จกฺขฺวายตนํ รูปกฺขนฺ
ธคณนํ คจฺฉติ ถ้าหากอายตนะคือจักษุถึงด้วยความนับด้วยรูปขันธ์ไซ้
เตน วตเรน วตฺตพฺเพ เพราะฉนั้นก็พึงกล่าวได้ว่า จกฺขฺวายตนํ รูปกฺ
ขนฺเธน สงฺคหิตํ อายตน คือจักษุท่านสงเคราะห์แล้วด้วยรูปขันธ์ดังน
การสงเคราะห์ด้วยสามารถแหงความนับดังกล่าวมานี้ คณนสงฺคโหนาม
ชื่อว่าคณนสงเคราะห์ถือเอาย่อถือเอาณที่เดียวกันด้วยการนับ อยมฺ
ปีจ อธิบฺเปโต ก็ความสงเคราะห์ด้วยการนับแม้อันนี้ ท่านประสงค์แล้ว
ว่าคณนสงเคราะห์ในสงเคราะห์๔อย่างนี้ โส สงฺคโห ความสงเคราะห์
นั้นเปน ๔ อย่างด้วยสามารถแห่งชาติแลสัญชาติแลกิริยาแลคณนาการนับ

ด้วย ประการ ฉะนี้

ตปฺปฏิปกฺ เขน อสงฺคโห เวทิตพฺโพ ฝ่าย อสังคหะ ความไม่ สงเคราะห์ ไม่ ถือ เอา ย่อ สงเคราะห์เข้าไม่ ได้ ถือ เอา ย่อ ย่น เข้าไม่ ได้ นั้น ปราชญ์ ผู้ ปรีชา พึง รู้แจ้งโดย นัย ที่ เปน ปฏิบักษ์ แก่ สงเคราะห์ ๔ อย่าง นี้ ธรรม ทั้ง หลาย ที่ผิดชาติ ผิด สัญ ชาติ แปลกกิริยา ต่างประวัติ จะนับ ด้วยไม่ ได้ แล้ว จะ สง คราะห์ ถือ เอา ย่น ย่อ ณ ที่ เดียว กันไม่ ได้ เตสํ วิกปฺปโต บททั้ง หลาย มี สงฺคหิเตน อสงฺคหิตๆ เปน ต้น ผู้มี ปัญญา พึง รู้แจ้งโดย วิกัปป กำหนด วิเศษ กำหนด ต่าง ซึ่ง สงเคราะห์ แล สงเคราะห์ไม่ ได้ นั้น เอกุปฺปาเทก นิโรธ เอกวตฺถุก เอการมฺมณตาวเสน สมฺปโยโค ฝ่าย สัมปโยค ความ ประกอบ ด้วย ประการ เจมอ ประกอบ ทั่ว พร้อม ระคน เข้าได้ นั้น ผู้มี ปัญญา พึง รู้ แจ้ง พึง เข้า ใจ ด้วย สามารถ แห่ง ความ ที่ ธรรม ทั้ง หลาย นั้น ๆ เปน ธรรม มี ความ บัง เกิด ขึ้น อัน เดียว กัน บัง เกิด ขึ้น ด้วย กัน แล มี ความ ดับ เปน อัน เดียวกัน ดับไป ด้วย กัน แล มี วัตถุ ที่ เกิด ที่ อาศรย์ อัน เดียว กัน แล มี อา รมณ์ ที่ เหนี่ยว อัน เดียว กัน ธรรม ที่ เกิด ๆ ด้วย กัน ดับ ๆ ด้วย กัน จึง จะ มี สัมปโยค ประกอบ ทั่ว พร้อมได้ ตปฺปฏิปกฺขโต วิปฺปโยโค ส่วน วิปป โยค ความ ประกอบ ทั่ว เว้น ความ พรากไม่ ระคน นั้น ปราชญ์ ผู้มี ปรีชา พึง รู้แจ้ง เข้าใจ โดย เปน ปฏิบักษ์ แก่ สัมปโยค นั้น

ธรรม ทั้ง หลาย ใด ที่ ไม่ เกิด กับ ดับ พร้อม แล มี วัตถุ ก็ ต่าง อารมณ์ ก็ ต่าง กัน วิปปโยค ความ ประกอบ ทั่ว เว้น ความ พรากไม่ ระคน ด้วย ธรรม เหล่า นั้น เตส วิกปฺปโต บท ทั้ง หลาย มี สมฺปยุตฺเตน วิปฺปยุตฺตๆ เปน ต้น

ผู้มีปัญญาพึงรู้แจ้งเข้าใจโดยวิกัปป์กำหนดวิเศษ กำหนดต่างแยกย้าย
แห่งสัมปโยคประกอบด้วยประการเสมอ แลวิปปโยคประกอบทั่วเว้น
พรากไม่ระคนกันนั้น ตทุภยสังคหวิกปฺปโต บทที่ซับซ้อนมี สงฺคหิเตน
สมฺปยุตฺตํ วิปฺปยุตฺตํ เปนต้น ปราชญ์ผู้มีปรีชาพึงรู้แจ้งเข้าใจโดยวิกัปป์
กำหนดวิเศษกำหนดต่างแยกย้าย ด้วยความที่ส่วนทั้ง ๒ คือ สงเคราะห์
ได้ ไม่สงเคราะห์ได้แลสัมปโยคนั้นระคนคละกัน ปญฺจกฺขนฺธาติ อาทินิ
ปน ฝ่ายว่าบทในอัพภันตรมาติกามี บญฺจกฺขนฺธา เปนต้นจนถึง อริ
โย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค เปนที่สุดผู้มีบัญญาพึงรู้แจ้งโดยนัยที่ท่านได้กล่าว
แล้วในวิภังค์มีขันธวิภังค์เปนต้นนั้นเทียวเถิด ผสฺสาทโย ปเนตฺถ ก็แต่
ธรรมทั้งหลายมีผัสสะเปนต้นจนถึงมนสิการเปนที่สุด ซึ่งมาแล้วใน
อัพภันตรมาติกานั้น ท่านกล่าวไว้โดยเปนสาธารณทั่วไป แต่จิตตุปบาท
ทั้งบวงที่กล่าวแล้วด้วยสามารถแห่งสันนิษฐาน มาติกาวณฺณนา นิฏฺฐิ
ตา พรรณามาติกาแม่บทในคัมภีร์ธาตุกถาจบแต่เท่านี้ เอวญฺจมิทมฺปิ
ประการนี้ ฯ

ปุคคลบัญญัติกถาที่ ๔

ฉปญฺญตฺติโย ขนฺธปญฺญตฺติ อายตนปญฺญตฺติ ธาตุปญฺญตฺติ สจฺจปญฺ
ญตฺติ อินฺทฺริยปญฺญตฺติ ปุคฺคลปญฺญตฺตีติ กิตฺตาวตา ขนฺธานํ ขนฺธปญฺญตฺติ
ยาวตา ปญฺจกฺขนฺธา รูปกฺขนฺโธ เวทนากฺขนฺโธ สญฺญากฺขนฺโธ สงฺขารกฺขนฺโธ
วิญฺญาณกฺขนฺโธ เอตฺตาวตา ขนฺธานํ ขนฺธปญฺญตฺติ

อนุสนธิ พระสธรรม เทศนา เบนบุพพาปรสับเนื่องมา บัดนี้ จะได้รับประทานวิสัชนาในปุคคลบัญญัติปกรณ์ ใจความ ตาม พระ อัฏฐกถาว่า นิบุณฺณ ตถ ปกรณ์ ธาตุ เภทปฺปกาสโน สมเด็จ พระศาสดา ผู้ชนะแล้วซึ่งบัญจพิธมาร เปน บุคคล อัน เลิศ อุดม ผู้ แสดง ธาตุ ประเภท อันสุขุม วิเศษ ทางบัญญา พระองค์ได้ ตรัส เทศนาแสดงซึ่ง คัมภีร์ธาตุกถา มีอรรถอันสุขุม เลื่อยดจบแล้ว จึงได้ ทรง แสดง ซึ่ง คัมภีร์ บุคคล บัญญัติในลำดับ มา ว่า ฉปญฺญตฺติโย เปน ต้น ความ ว่า บัญญัติ ทั้งหลาย มีอยู่ ๖ ประการ คือ ขันธบัญญัติ ๑ อายตนบัญญัติ ๑ ธาตุบัญญัติ ๑ สัจจบัญญัติ ๑ อินทรียบัญญัติ ๑ บุคคล บัญญัติ ๑ ขันธบัญญัติ นั้น อธิบายว่า ตั้งไว้ซึ่งหมวดแห่ง ธัมมขันธ์ แม้ ในบทอันเศษทั้ง๕ ให้ปราชญ์ผู้ปรีชาพึง รู้เหมือนกัน บุคคล บัญญัตินั้น อธิบายว่า ตั้งไว้และ ประกาศ แสดง ซึ่ง บุคคล เมื่อ สมเด็จ พระ ผู้มี พระภาค แสดง ซึ่ง มาติกา ๖ ด้วยอุเทสวาร สังเขป ดังนี้ แล้ว ลำดับ นั้น พระองค์จะ ทรง จำแนก ซึ่ง วัตถุ แห่งบัญญัติเหล่านั้น จึง ตั้ง กเถตุกามยตาปุจฉาว่า กิตฺตาวตา เปน ต้น มีความ ว่า ด้วย รวบรวม ซึ่ง สภาวธรรมอันได้ ตั้งไว้ จึง ขันธบัญญัติ เปน ต้น แล้ว ทรง วิสัชนาว่า ยาวตา ปญฺจกฺขนฺธา เปน อาทิ อธิบายความว่า กอง สังขาร สภาวธรรมอัน

ต่าง กันโดย ลักษณมี่ ๕ ประ การ มี่รูป เปน ต้น มี่วิญญาณ เปน ปริโยสาน ยกโวหาร เรี่ยกว่า ขันธบัญญัติ สัง ขาร อันต่าง กันโดย กิจ ๑๒ ประการ มี่ จักขุ แล รูป เปน ต้น มี่มนะแล ธรรม เปน ที่ สุด อัน เปน บ่อ เกิด แห่ง จิตร์ แล เจตสิก ได้ โวหาร ว่า อายตนะ บัญญัติ สภาวธรรม นามรูป อันต่าง กันโดย ลักษณ ๑๘ ประ การ ทรงไว้ซึ่ง ลักษณะ แห่ง ตน ๆ มี่ผ่องใสโดย วิเศษ เปน ต้น ยกโวหาร เรี่ยก ว่า ธาตุบัญญัติ สังขตา สังขตธรรม ซึ่ง เปน ความ จริง ของ พระ อริยะ เจ้า ๔ ประ การ มี่ทุกข์ เปน ต้น มี่ มรรค เปน ปริโยสาน ยก โวหาร เรี่ยก ว่า สัจจบัญญัติ สภาวธรรม นามรูป อัน ต่าง กันโดย ลักษณ ชาติภูมิ มี่ ๒๒ ประ การ มี่ จักขุอินทรีย์ เปน ต้น มี อัญญา ตาวินทรีย์ เปนที่ สุด ซึ่ง เปนใหญ่ เปน ประ ธานใน กิจ นั้น ๆ แล เจตสิก นั้น ๆ ยกโวหาร เรี่ยก ว่า อินทรีย บัญญัติ

บัญญัติ ทั้ง ๕ ประการ นี้ สมเด็จ พระผู้มี พระภาค ทรง จำแนกซึ่ง วัตถุ แล้ว แล แสดง โดย สังเขป แท้ จริง สภาวธรรม ทั้งหลายมีโวหาร ว่า ขันธ์ เปน ต้น ซึ่ง เปน วัตถุ แห่ง บัญญัติ ๕ ประการ นี้ สมเด็จ พระสุคต เจ้า ทรง แสดง โดย พิศดาร โดย นิป ปริยาย แล้ว ด้วย คัมภีร์ วิภังค ปกรณ์ เบื้อง หลัง เตน เต อิช ด้วย เหตุ ดังนั้น แหละ ขันธ์ เปน ต้น ซึ่ง เปน วัตถุ แห่ง บัญญัติ นั้น พระ องค์ จึงได้ ทรง แสดงใน คัมภีร์ นี้โดย สังเขป ก็ แต่ บุคคล บัญญัติ เปน คำรบ ๖ พระองค์ มิได้ แสดงใน เบื้อง หลัง ตสฺมา ตำ วิตฺถาร โต เพราะ เหตุ การณ์ ดังนั้น เมื่อ สมเด็จ พระผู้มี พระภาค ทรง แสดง ซึ่ง บัญญัติ เปน คำรบ ๖ นั้น โดย พิศดาร ด้วย โวหาร ว่า เปน บุคคล จึง ทรง ตั้ง บท มาติกา อิก ว่า สมย

วิมุตฺโต เปน ต้น กำหนด เปน เอกะทุกะ ติกกะ จน ตราบ เท่า ถึง ทสกะจัดเปน หมวด บุคคล จำพวก เดียว แล ๒ จำพวก ๓ จำพวก จน ถึง บุคคล ๑๐ จำพวก เปน ที่ สุด ใน หมวด บุคคล จำพวก เดียวประดับด้วย อุเทสวาร ๕๕ ในหมวด บุคคล ๒ จำพวก ประดับ ด้วย อุเทสวาร ๒๖ ใน หมวด บุคคล ๓ จำพวก ประดับ ด้วย อุเทสวาร ๑๘ ในหมวด บุคคล ๔ จำพวก ประดับด้วย อุเทสวาร ๑๘ แล ๒๘ ใน หมวด บุคคล ๕ จำพวก ประดับ ด้วย อุเทสวาร ๑๔ ใน หมวด บุคคล ๖ จำพวก มี อุเทสวาร อันเดียว ในหมวด บุคคล ๗ จำพวกประดับด้วย อุเทสวาร ๔ ในหมวด บุคคล ๘ จำพวก แล ๙ จำพวก ๑๐ จำพวก มี อุเทสวารอันเดียว ๗

ใน หมวด บุคคล จำพวก เดียว ซึ่ง ประดับ ด้วย อุเทสวาร ๕๕ นั้น มี สมย วิมุตฺโตเปน ต้น มี อรหาอรหตฺตายปฏิปนฺโนเปน ที่สุด เมื่อพระองค์สมเด็จ พระผู้ มี พระภาค จะ ทรง แสดง โดย พิศดาร ด้วย นิเทสวาร อีก วาร หนึ่ง จึง ยก เอา อุเทสวาร ซึ่ง เปน บท มาติกามาตั้งเปน กเถตุกามยตาปุจฉา ว่า กตโม จ ปุคฺคโล สมย วิมุตฺโต เปน ต้น แล้วทรงจำแนกด้วยพระองค์ เองว่า อิเธกจฺโจ ปุคฺคโล เปน อาทิ ตาม ลำดับ บท มาติกา นั้น ๆ โดย อธิบาย ความ ตาม บท มาติกา สมย วิมุตฺโต นั้นว่า บุคคล ผู้พ้น แล้วใน สมัยในกาลใด แก่ พระ อริย เจ้า ๗ จำพวก คือ พระโสดาบัน สกิทาคามี อนาคามี ซึ่งได้ สำเร็จ วิโมกขสมาบัติ ทั้ง ๘ ตถาหิ แท้ จริง พระ อริย เจ้า ทั้งหลาย นั้นได้ ถูกต้อง ซึ่ง วิโมกข์ ทั้ง ๘ ด้วย นาม กายใน สมัย ๆ ซึ่ง เปนกาลอันสมควร แก่สมาบัติ มี กาล เข้า สู่ ที่ สงัด เปน ต้น แล้วแล เห็น ซึ่งวิปัสสนาญาณ แล เห็น ซึ่ง จตุราริยสัจจ ธรรม ด้วย มัคคญาณ แล้ว แล พ้น จาก อาสวบาง เหล่า เพราะ เหตุ ดังนี้ แล จึงชื่อ ว่า สมยวิมุตฺโต

ใน มาติกา คำรบ ๒ ว่า อสมยวิมุตฺโต อธิบายว่าบุคคลใช่ผู้พ้นแล้วในสมัย ได้ แก่ พระขีณาสว ผู้เป็น สุขวิปัสสก ซึ่ง ปราศจาก วิโมกข์ ทั้ง ๘ มี แต่อาสว ทั้ง ปวง สิ้นไป ด้วย มรรคปัญญา สุขวิปสฺสกา ปน ก็ พระโสดาบัน แล พระ สกิทาคามี อนาคามี ผู้ เป็น สุข วิปัสสก ก็ดี แล พระ ขีณาสพ ผู้ได้ สมาบัติ ๘ ก็ ดี แล ปุถุชน ก็ดี เป็น ทุกกมุตตะกะ บุคคล คือไม่ได้ ใน บุคคล คู่นั้น เพราะ เหตุ ฉนั้น สมเด็จพระสาศดาจารย์ เมื่อ พระองค์ จะรวบรวมซึ่ง บุคคลที่ พระองค์ แสดง แล้ว แล มิได้ แสดง แล้วใน ภายหลัง ยกขึ้น สู่ระเบียบ พระบาฬี พระองค์ จึงได้ ตรัสโดย สังเขป ใน ท้าย นิเทศ ว่า สพฺเพปิ อริยปุคฺคลา อริเย วิโมกฺเข อสมย วิมุตฺตา อริย บุคคล แม้ทั้ง ปวง ก็ชื่อ ว่า อสมยวิมุตต ใน อริยวิโมกข์ พาหิรานหิ แท้จริง สมัย เป็น ที่เข้า สมาบัติ แห่ง ชน พาเหียร ภายนอก พระพุทธ ศาสนา ก็มี ใช่ สมัย ที่ จะ เข้า สู่ สมาบัติ ก็มี ก็แต่ สมัย แลใช่ สมัย ซึ่ง จะ พ้น จาก กิเลศด้วยวิโมกข์ คือมรรค ใน พระพุทธศาสนา จะได้ มี หามิได้ บุคคล จำพวกใด ใน พระ พุทธศาสนา มี ศรัทธา แล วิปัสสนาญาณ อัน กล้า เวลา สมัย นั่ง นอน แล บริโภค เป็น ต้น ย่อม เป็น เวลา สมัย ที่ จะ พ้น จาก กิเลศทั้งสิ้น เพราะ เหตุ ดังนี้ พระ อริย เจ้า ทั้ง ปวง จึง ชื่อ ว่า อสมย วิมุตต์

ใน มาติกา คำรบ ๓ มี บท บาฬีว่า กุปฺปธมฺโม นั้น โดย ความว่า บุคคล มี ธรรม อัน กำเริบได้ แก่ บุคคล ๓ จำพวก คือ ปุถุชน ได้ซึ่ง สมาบัติ ทั้ง ๘ แล พระโสดาบัน พระสกิทาคามี อันได้ซึ่ง สมาบัติ ๘ เอเตสุหิ แท้จริง ธรรม อัน เป็นข้าศึก แก่ สมาธิ แล วิปัสสนา แห่ง บุคคล ทั้ง ๓ จำพวก นั้น ยัง มิได้ ข่มด้วยดี

แล ขูด เสีย ด้วย ดี เพราะ เหตุ ดัง นั้น สมาบัติ ธรรม แห่ง บุคคล ทั้ง หลาย เหล่า นั้น ย่อม รู้ ฉิบหาย แล เสื่อม กำเริบ ด้วย เหตุ ต่าง ๆ มี คุณ สัมปทา ยินดี ใน หมู่ เป็น ต้น ด้วย เหตุ ดังนี้ แหละ บุคคล ๓ จำพวก นั้น จึง ชื่อ ว่า กุปปธัมโม มี ธรรม อัน กำเริบ

ใน มาติกา คำรบ ๕ พระ บาฬี ว่า อกุปปธัมโม อธิบาย ว่า บุคคล มี ธรรม ไม่ กำเริบ ได้ แก่ บุคคล ๒ จำพวก คือ พระ อนาคามี แล พระ ขีณาสพ ซึ่ง ได้ สมาบัติ ทั้ง ๘ เตสังหิ แท้ จริง ธรรม ซึ่ง เป็น ข้าศึก แก่ สมาธิ แล วิปัสสนา แห่ง บุคคล ๒ จำพวก นั้น ย่อม ข่ม ขูด ฆ่า เสีย แล้ว ด้วย ดี เพราะ เหตุ ฉะนั้น สมาบัติ ธรรม แห่ง พระ อริยะเจ้า ๒ จำพวก นั้น จะ ได้ รู้ กำเริบ ฉิบหาย ด้วย เหตุ อันใด อัน หนึ่ง มิได้ ด้วย เหตุ ดังนี้ แหละ พระ อริย เจ้า ทั้ง ๒ นั้น จึง ชื่อ ว่า อกุปปธัมโม มี ธรรม อันไม่ กำเริบ พระ อริย เจ้า ทั้ง ๔ มี พระ โสดาบัน เป็น ต้น ซึ่ง เป็น สุขวิปัสสก มิได้ มา ใน นิเทศ คู่ นี้ เพราะ เหตุ ดังนั้น เมื่อ พระ ผู้มี พระภาคเจ้า นั้น จะ รวบ รวม ขึ้น สู่ ระเบียบ บาฬี ด้วย พระองค์ จึง ได้ ตรัส โดย สังเขป ใน ท้าย นิเทศ ว่า สัพเพปี อริยา ปุคคลา อริเย วิโมกเข อกุปปธัมมา พระ อริยะ บุคคล แม้ ทั้ง ปวง ก็ ชื่อ ว่า อกุปปธัมโม มี ธรรม คือ อริยวิโมกข์ อันไม่ กำเริบ

ใน มาติกา คำรบ ๕ พระ บาฬี ว่า ปริหานธัมโม แปล ว่า บุคคล มี ธรรม อัน เสื่อม รอบ โดย อธิบาย เหมือน อย่าง มาติกา ว่า กุปปธัมโม แปลก แต่ มาตร ว่า ชื่อ เท่า นั้น

ใน มาติกา คำรบ ๖ พระ บาฬี ว่า อปริหานธัมโม แปล ว่า บุคคล มี ธรรม อันไม่ เสื่อมรอบ โดย อธิบาย เหมือน มาติกาว่า อกุปปธัมโม แปลกแต่

มาตร ว่า พยัญชนะ เท่า นั้น

ใน มาติกา คำรบ ๗ พระ บาฬี ว่า เจตนาภพฺโพ อธิบายว่า บุคคล ผู้ เจริญ ด้วย เจตนา ได้ แก่ บุคคล อันได้ ซึ่ง โลกิยสมาบัติ ๘ ได้ ด้วย ยากไม่ได้ด้วยง่าย แล ประกอบ ด้วย วสี ทั้ง ๕ ประการ มี อาวัชชน วสี แล สมาปัชชน วสี เป็น ต้น สเจ อนุสญฺเจติ ถ้า หาก บุคคล นั้น เจตนา คิด อยู่ เนือง ๆ คือว่า เข้าสมาบัติ บ่อย ๆ ก็ไม่ เสื่อมจาก สมาบัติ นั้น ถ้าหาก ว่าบุคคล นั้นไม่เข้า สมาบัติ เนือง ๆ ก็ เสื่อม จาก สมาบัติ อัน นั้น เพราะ เหตุ ดังนั้น จึง ชื่อ ว่า เจตนาภพฺโพ ผู้ เจริญ ด้วย เจตนา

ใน มาติกา คำรบ ๘ พระ บาฬี ว่า อนุรกฺขนาภพฺโพ อธิบาย ว่า บุคคล ผู้เจริญ ด้วย ความ ตาม รักษา ได้ แก่ ผู้ได้ ซึ่ง โลกิยสมาบัติทั้ง ๘ ได้ ด้วย ยาก แลไม่ ประกอบ ด้วย วสี ทั้ง ๕ ประการ สเจ อนุรกฺขติ ถ้า หาก ว่าบุคคล นั้น ตาม รักษา อยู่ เนือง ๆ ซึ่ง สมาบัติ ด้วย สามารถ เข้า สู่ สมาบัติ นั้น เนือง ๆ ก็ไม่ เสื่อม จาก สมาบัติ นั้น ถ้า หาก ว่าบุคคล นั้นไม่ ตาม รักษา ซึ่ง สมาบัติ ก็ เสื่อม จาก สมาบัติ นั้น เพราะ เหตุ ดังนั้น แหละ บุคคล นั้น จึง ชื่อ ว่า อนุรกฺขนา ภพฺโพ บุคคล ทั้ง ๒ นี้ ก็ เป็น สมาบัติลาภี อาจทำสมาบัติให้ ถาวรได้ เหมือน กัน เจตนาภพฺพโตปน ก็ แต่ บุคคล ผู้ชื่อ อนุรักขนาภัพพะ ย่อม มีกำลัง วิเศษ กว่า บุคคล ผู้ชื่อ เจตนาภัพพะ ด้วย ว่า เจตนาภัพพะ บุคคลไม่ ฉลาดรู้ ซึ่ง ธรรม เป็น อุปการ แก่ สมาบัติ แล ไม่ เป็น อุปการ แก่ สมาบัติ ธรรม เป็น อุปการ แก่ สมาบัติ ย่อม บรรเทา นำ เสีย เสพ ซึ่ง ธรรม ที่ไม่ เป็น อุปการ แก่ สมาบัติ แล้ว ถึง ซึ่ง ความ เสื่อม จาก สมาบัติ เนือง ๆ เพราะ เหตุ นั้น จึง มี

กำลัง น้อย ต่ำ กว่า อนุรักขนาภัพพะ บุคคล บุคคลซึ่ง ชื่อว่า อนุรักขนาภัพพะ นั้น ฉลาดย่อม รู้ซึ่ง ธรรม เปน อุปการ แก่ สมาบัติ แล ธรรมไม่ เปน อุปการแก่ สมาบัติ ธรรม อันใด ที่ไม่ เปน อุปการ แก่ สมาบัติ ย่อม บรรเทา นำเสีย ส้อง เสพ์แก่ ธรรม เปน อุปการ แก่ สมาบัติ แล้ว แลไม่ เสื่อม จาก สมาบัติ ธรรม นั้น เพราะ เหตุ ดังนั้น จึง เปน บุคคล มี กำลัง วิเศษกว่า เจตนาภัพพะ บุคคล

ใน มาติกา คำรบ ๙ พระ บาฬีว่า ปุถุชฺชโน อธิบายว่าชน ยัง กิเลศ อันหนา ให้บังเกิด ขึ้น ได้ แก่ บุคคล อัน ยังไม่ มละ ซึ่ง สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลพัตต ปรามาส อัน เปน สังโยชน ธรรม ๓ ประการ นี้ เสียได้ แลไม่ ปฏิบัติ เพื่อ จะ ละ เสีย ซึ่ง สังโยชนธรรมนั้น เปน ชน อันธพาล หนา ด้วย กิเลศ เพราะ เหตุ ดังนั้น จึง ชื่อ ว่า ปุถุชฺชโน

ใน มาติกา คำรบ ๑๐ พระ บาฬี ว่า โคตรภู ความ ว่า บุคคล ผู้ ครอบ งำ ล่วง เสีย ซึ่งโคตร์ ได้ แก่ บุคคล อัน ประกอบด้วย โคตรภูชวนะ อันเปนลำดับ แห่ง อริยมรรค กระทำ ซึ่ง พระนิพพาน เปน อารมณ์ ด้วย โคตรภูญาณ ครอบ งำ ล่วง เสีย ซึ่งโคตรภู แห่ง ปุถุชน อย่าง ลง สู่ มณฑล อริยภูมิ์ เพราะ เหตุ ดังนั้น จึง ชื่อ ว่า โคตฺรภู

ใน มาติกา คำรบ ๑๑ พระ บาฬี ว่า ภยูปรโต ความ ว่า บุคคล ผู้ งด จาก บาป ด้วย ความ กลัว ได้ แก่ เสกข บุคคล ๓ จำพวก แล ปุถุชน มี ศีล แท้ จริง ภัย ๔ ประการ คือ ทุคคติ ๑ วัฏฏะ ๑ กิเลศ ๑ อุปวาท ๑ ทุคคตินั้น ได้ แก่ อบาย ทั้ง ๔ วัฏฏะ นั้นได้ แก่ สังสาร วัฏฏ์ มี เงื่อน ต้นไม่ ชัด กิเลศ นั้น ได้ แก่ อกุศล ทั้งปวง อุปวาท นั้นได้ แก่ ความครหา ติเตียน ทั้ง ๔ ประการนี้ชื่อ

ว่า ภัย เพราะ เป็น ของ จะ พึง กลัว ตตฺถ ปุถุชฺชโน ปุถุชน กลัว แต่ ภัย
ทั้ง ๔ นี้ แล้ว แล เว้น จาก อกุศลไม่ ทำ ซึ่ง กรรม อัน เป็น บาป เสกข บุคคลทั้ง ๓
จำพวก คือ พระโสดาบัน์ แล พระสกิทาคามี พระ อนาคามี ย่อม ล่วงเสีย
แล้ว ซึ่ง ทุคคติภัย กลัว แต่ ภัย ทั้ง ๓ อันเศษ แล้ว แลไม่ กระทำ ซึ่ง บาป
มคฺคฏฺฐกเสกฺโขปน ก็ เสกข บุคคล ตั้ง อยู่ ใน มรรค ๔ จำพวก เป็น บุคคล
กลัว แต่ ภัย แล เว้น จาก บาป ด้วย สามารถ อาคมนะ แล ความ เป็น บุคคลมี ภัย
อัน ยังไม่ ขาด แล้ว ด้วย ดี ด้วย เหตุ ดัง กล่าว มา นี้ แล ปุถุชน แล เสกข บุคคล
จึง ชื่อ ว่า ภยูปรโต ผู้ งด จาก บาป ด้วย ความ กลัว

ใน มาติกา คำรบ ๑๒ พระบาฬี ว่า อภยูปรโต อธิบาย ว่า ท่านผู้ ใช่ชน งด
จาก บาป ด้วย ความ กลัว ได้ แก่ พระ อรหันต์ ผู้ สิ้น กิเลสาสวะ ทั้งปวง แล้ว
ขีณาสวาหิ แท้ จริง พระ ขีณาสวะ องค์ พระ อรหันต์ ทั้ง หลาย ย่อม ปราศจาก
ความ สะดุ้ง กลัว ภัย ทั้ง ๔ ประการ เพราะ เป็น บุคคล มี ภัย อัน ขาด สิ้น แล้ว
ด้วย ประการ ทั้งปวง เพราะ เหตุ ดัง นั้น จึง ชื่อ ว่า อภยูปรโต ใช่ บุคคล ผู้
เว้น จาก บาป แล้ว ด้วย ความ กลัว

ใน มาติกา คำรบ ๑๓ พระบาฬี ว่า ภพฺพาคมโน อธิบาย ว่า บุคคล มี
ความ มา แห่ง สัมมัตตมิยม อัน จำเจญ ได้ แก่ บุคคล อัน ประกอบ ด้วย
ศรัทธา แล กัตตุกามยตา ฉันท์ อัน เป็น กุศล พร้อม ด้วย ภวังคปัญญา
ปราศจาก อาวรณธรรม ๓ ประการ คือ กัมมาวรณได้แก่ อนันตริยกรรม ๕
มี มาตุฆาฏ เป็น ต้น แล กิเลสาวรณ คือ นิยตมิจฉาทิฏฐิ แล วิปากาวรณ
คือ อเหตุกปฏิสนธิ ทุเหตุกปฏิสนธิ ปราศจาก อาวรณธรรม ๓ ประการ ดังนี้

เปน บุคคล เจริญ เพื่อจะอย่าง ลง สู่ สัมมัตตนิยม มรรคผล เพราะเหตุดังนั้น จึง ชื่อ ว่า ภพฺพาคมโน ผู้มี ความ มา อัน เจริญ

ใน มาติกา คำรบ ๑๕ พระ บาฬี ว่า อภพฺพาคมโน อธิบาย ว่า บุคคล มี ความ มา แห่ง สัมมัตต นิยม อัน อภัพพะ ไม่ จำเจิญ ได้ แก่ บุคคล อัน ปราศจาก ศรัทธา ไร้ จาก กัตตุกามยตาฉันท์ แล ภวังคปัญญา ปราศจาก มัคคผลูปนิสสัย ประกอบ ไป ด้วย อาวรณธรรม ๓ ประการ ดัง กล่าว มา แล้วใน ภาย หลัง เปน คน อภัพพะ ที่ จะอย่างลง สู่ สัมมัตต นิยม ตสฺมา เหตุการณ์ดังนั้น จึงชื่อ ว่า อภพฺพาคมโน มี ความ มา อัน อภัพพะ

ใน มาติกา คำรบ ๑๕ พระ บาฬี ว่า นิยโต อธิบาย ว่า บุคคล เที่ยงได้ แก่ บุคคล อัน ประกอบ ด้วย อนันตริยกรรม ๕ ประการ มี มาตุฆาฏ ฆ่า มารดา เปน ต้น แล บุคคล ผู้ประกอบ ด้วย นิยตมิจฉาทิฏฐิ ความ เห็น วิปริต อัน เที่ยงใน ทาง ผิด แล พระ อริยเจ้า ทั้ง ๘ จำพวก มี โสดาบัน บุคคล เปน ต้น เตสุหิ แท้จริง บุคคล ที่ ประกอบ ด้วย อนันตริยกรรม แล นิยตมิจฉาทิฏฐิ เปน บุคคล เที่ยง ที่ จะไป สู่ ทุคคติ นรก อบายภูมิ พระ อริยะเจ้า ทั้ง ๘ เปน บุคคล เที่ยงใน ที่ จะได้ มรรค แล ผลใน เบื้อง บน ด้วย สัมมา ภาวนา แล เที่ยง ที่จะ ถึง อนุปาทา ปรินิพพาน เพราะ เหตุ ดังนี้ บุคคล ทั้ง หลาย นั้น จึง ชื่อ ว่า นิยโต เปน บุคคล เที่ยง

ใน มาติกา คำรบ ๑๖ พระ บาฬี ว่า อนิยโต อธิบาย ว่า บุคคลไม่ เที่ยงได้ แก่ ปุถุชน อันเศษ พ้น จาก บุคคล อัน กล่าว แล้วใน ก่อนนั้น อัน เปน วิสัยปุถุชน มี คติ อันไม่ เที่ยง ตถาหิ แท้จริง บุคคล ที่ เปน ปุถุชน ย่อม คติ ที่ จะ ปฏิสนธิ

ในเบื้องน่า ไม่มีนิยมดุจหนึ่งว่าท่อนไม้อันบุคคลซัดไปในอากาศ เมื่อจะตกลงเหนือพื้นปถพีจะมีนิยมว่า จะเอาปลายหรือโคนตกลงก่อนนั้นหามิได้ ฉันใดก็ดี ปุถุชนจะได้มีนิยมว่า เมื่อดับจิตรสันชีวิตแล้ว จะได้ปฏิสนธิในสุคติทุคติหามิได้มีอุปมัยฉนั้น เพราะเหตุดังนี้แล จึงชื่อว่าอนิยโต เปนคนไม่เที่ยง

ในมาติกาคำรบ ๑๗ พระบาฬีว่า ปฏิปนฺนโก อธิบายว่าบุคคลผู้ใดไปด้วยสามารถปฏิบัติ ได้แก่มัคคสมังคีบุคคล ๔ จำพวก เตหิ ผลตฺถาย แท้จริงบุคคลทั้งหลายนั้นชื่อว่าปฏิบันนก เพราะเปนบุคคลปฏิบัติเพื่อผลในเบื้องบน

ในมาติกาคำรบ ๑๘ พระบาฬีว่า ผเลฏฺฐิโต อธิบายว่าบุคคลผู้ตั้งอยู่แล้วในผล ได้แก่ผลสมังคีบุคคล คือ พระอริยเจ้าผู้ประกอบพร้อมด้วยผล ๔ จำพวก มีโสดาบันบุคคลเปนต้น ผลปฏิลาภโตหิ แท้จริงพระอริยเจ้าทั้ง ๔ จำพวกนั้นตั้งแต่ได้สำเร็จแล้วซึ่งผลไป แม้ถึงจะไม่เข้าสู่ผลสมาบัติก็ดี ก็ชื่อว่า ผเลฏฺฐิโต ผู้ตั้งอยู่แล้วในผล

ในมาติกาคำรบ ๑๙ พระบาฬีว่า สมสีสี อธิบายว่าบุคคลมีศีรษะอันเสมอได้แก่พระอริยเจ้าผู้มีอาสวะกิเลศ แลชีวิตินทรีย์ทั้ง ๒ ประการ ดับพร้อมกันโสปเนส ก็พระอริยเจ้าชื่อสมสีสีนั้นมี ๓ จำพวก คืออิริยาปถสมสีสีจำพวก ๑ โรคสมสีสีจำพวก ๑ ชีวิตสมสีสีจำพวก ๑ บุคคลจำพวกใดสำเร็จซึ่งอิริยาบถทั้ง ๔ อันใดอันหนึ่งอยู่แล้วเจริญวิปัสสนาได้ถึงอรหัตตผล แล้วแลดับขันธ์เข้าสู่ปรินิพพานในอิริยาบถนั้น เหมือนอย่างพระปทุมเถรเจ้าผู้จงกรม

อยู่ ได้สำเร็จพระอรหัตตผลในอิริยาบถนั้น แล้วแลดับขันธ์เข้าสู่ปรินิพพาน ชื่อว่าอิริยาปถสมสีสี ก็บุคคลจำพวกใด ประกอบด้วยโรคาพยาธิอันใดอันหนึ่ง แล เจริญวิปัสสนาได้สำเร็จซึ่งอรหัตตผล แล้วแลดับขันธ์เข้าสู่ปรินิพพานด้วยโรคนั้น บุคคลจำพวกนี้ชื่อว่า โรคสมสีสี บุคคลจำพวกใดมีกิเลศสีสะคือ อวิชชา แล ปวัตตสีสะคือ ชีวิตินทรีย์ ดับพร้อมกันในจิตรที่เกิดอริยผลอันเดียวกัน บุคคลดังนี้แลชื่อว่า ชีวิตสมสีสี บุคคลผู้มีชื่อว่าชีวิตสมสีสีนี้แหละ สมเด็จพระผู้มีพระภาคประสงค์ในนิทศอันนี้

ในมาติกาคำรบ ๒๑ พระบาฬีว่า ฐิตกปฺปี มีอันเปลว่าบุคคลมีกัปปอันหยุดอยู่ ได้แก่มัคคสมังคี พระอริยเจ้าผู้ตั้งอยู่ในมรรคตราบใดแท้จริง มัคคสมังคีบุคคลนี้ เมื่อยังไม่ถึงอริยผลอันเปนลำดับแห่งตนตราบใด แม้ถึงว่าเพลิงประไลกัลป์ จะไหม้กัลป์มาเมื่ออริยผลยังไม่เกิด เพลิงนั้นก็ไม่อาจไหม้ ย่อมหยุดอยู่ เพราะเหตุศาสนาเปนของใหญ่ยังมีอยู่ตราบใด กัลป์วินาศก็มิได้เปนไปตราบนั้น ดสุมา เพราะเหตุการณ์ดังนั้น มัคคสมังคีบุคคลจึงชื่อว่า ฐิตกปฺปี มีกัปปอันหยุดอยู่ รับประทานวิสัชนามาในบุคคลบัญญัติโดยสังเขปก็ยุติกาลลงด้วยเวลาแต่เพียงนี้ เอวก็มีด้วยประการฉะนี้

102
294.3183
ป 256ส

ย.32ป.9387

พระกถาวัตถุปกรณที่ ๕

นิสินฺโน เทวโลกสฺมิ เทวสภุรกฺขโต
สเทวกสฺส โลกสฺส สตฺถา อปฺปฏิปุคฺคโล
สพฺพปญฺญตฺติกุสโล ปณฺณตฺติปริทีปนำ
วตฺวา ปุคฺคลปญฺญตฺตำ โลเก อุตฺตมปุคฺคโล
ยำ ปุคฺคลกถาทีนำ กถานำ วตฺถุภาวโต
กถาวตฺถุปฺปกรณำ สงฺเขเปน อเทสยิ
มาติกาฐปเนเนว ฐปิตสฺส สุราลเย
ตสฺส โมคฺคลีปุตฺเตน วิภตฺตสฺส มหีตเล
อิทานิ ยสฺมา สมฺปตฺโต ตตถ สำวณฺณนากกโม
ตสฺมา ตำ วณฺณยิสฺสามิ ตำ สุณาถ สมาหิตาติ

ในกถาวัตถุปกรณ์คำรบ ๕ มีเนื้อความดำเนินตามนัยพระอัฏฐกถาว่า นิสินฺโน เทวโลกสฺมิ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งเปนพระศาสดาผู้สั่งสอนแห่งสัตวโลกกับทั้งเทพยดา ทรงพระปรีชาอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณไม่มีผู้ใดจะเปรียบปานด้วยพระองค์ได้ ทรงนั่งแท่นบัณฑุกัมพลทิพอาศน์ภายใต้ไม้ปาริกฉัตร์ณดาวดึงษเทวโลก อันหมู่เทวนิกรวดล้อมคับคั่งเปนพุทธบริวาร สพพปญฺญตฺติกุสโล ทรงพระปรีชาสามารถในบัญญัติทั้งปวง ตรัสเทศนาซึ่งปุคคลบัญญัติปกรณ์ อันแสดงซึ่งบัญญัติ

ทั้ง ๒ ประการ วิถารในปุคคล ประเภทจบแล้ว โลเก อุตฺตมปุคฺคโล พระองค์เป็น บุคคล พิเศษ อุดมในโลก อเทสยิ ได้ เทศนาโดย ย่อ แล้ว ซึ่ง คัมภีร์ อันเป็น วัตถุ ที่อยู่ ที่ ประชุม แห่งกถา มี บุคคล กถา เป็นต้น จึง กล่าวนามตามศาสน โวหารว่า กถาวัตถุ ปกรณ์ มาติกาฐปเนเนว คัมภีร์ กถาวัตถุ นั้นพระองค์ เทศนาใน สวรรค์ สุราลัยเทวโลก ย่อ ๆ ตั้งไว้ แต่บท มาติกา เป็น กระทู้ ที่สาวก ผู้มี ปัญญา จะขยายให้กว้างได้ โมคฺคลีปุตฺเตน วิภตฺตสฺส มหีตเล ภายหลัง ครั้ง ตติยสังคายนา พระโมคคลีบุตรดิสสเถรเจ้า ได้แจกออก แล้ว โดย พิศดาร ณอโสการาม วิหาร พื้น พสุธา มนุษย์ โลา นี้ สวณฺณนากฺกโม ลำดับ ที่ จะ พรรณา เนื้อ ความ แห่ง กถาวัตถุ นั้น ถึง แล้ว เหตุ ดังนั้น จะ พรรณา ซึ่ง อรรถ แห่งกถาวัตถุปกรณ์ณกาลบัดนี้ ยมกปาฏิหาริยวสานสมัยหิ ดำเนินเนื้อความโดย สังเขป เมื่อ พระโลกนารถ ทรง กระทำ ยมกปาฏิหาริย์ เสร็จ แล้ว ทรง จำ พรรษา ณ แท่น ศิลาบัณฑุกัมพล ภายใต้ ไม้ ปาริฉัตร์ณไตรทศทิพสฐาน ทรง แสดง อภิธัมมกถา แก่ เทวบริษัท กระทำพุทธมารดาให้ เป็น ประธาน เทศนา ซึ่ง ธัมมสังคณีวิภังค์ธาตุกถาปุคคลบัญญัติ แล้ว ครั้น ถึง วาร ที่ จะ เทศนา กถา วัตถุ นี้ ทรง เห็น กาล ว่า ใน อนาคตสาวก แห่ง เรา องค์ ๑ ชื่อโมคคลีบุตร ดิสสะ มี ปัญญา มาก จักชำระ มลทิน แห่ง ศาสนา ซึ่ง บังเกิดให้ หมด จด เมื่อ จะทำ สังคีติ เป็น ที่ ๓ นั่งณท่ามาลาง แห่ง ภิกษุสงฆ์ แล้วจัก ประชุม ลง ซึ่ง สตร์ ฝ่าย สาวาท ๕๐๐ ฝ่าย ปรวาท ๕๐๐ เป็น ๑๐๐๐ หนึ่ง จัก แจก ปกรณ์ ออกไป ให้ กว้าง ขวาง ตสฺโสกาสงฺ กโรนฺโต พระองค์ ทรงทราบ กาล อนาคตนี้ เมื่อ จะไว้ ซ่อง แก่ พระโมคคลีบุตร ดิสสเถระ เจ้า นั้น จึง เทศนาโดย ย่อ ตั้งไว้ เป็น

มาติกา ด้วยตันตีในกถามรรคทั้งปวง สักภาณวาร ๑ ก็หาเต็มไม่ อวเสสๆ ปน แต่อภิธรรมกถาเหลือนั้นไป คือ ยมก แล ปัฏฐาน ตรัสโดยพิศดาร จบเสร็จ ทรงจำพรรษาครบ ๓ เดือน แล้ว เสด็จกลับมายังมนุษย์วิสัย ทรงบำเพ็ญพุทธกิจให้เปนประโยชน์บริบูรณ์แก่สัตว์โลก ดำรงอยู่ตามชนมายุกาล นับแต่อภิสัมโพธิสมัยได้ ๔๕ พรรษา แล้ว ก็เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ครั้งนั้นวงค์พระอรหันต์ ๕๐๐ มีพระมหากัสสปเถระเจ้าเปนประธาน ได้พึ่งโพธิสมภาร พระเจ้าอชาตสัตตุมคธราช เปน อุปถัมภกสหาย ยก พระธรรมแถวินัยขึ้น ยัง สังคีติ เปน ปฐมวาร ๑ แล้ว ครั้น จำเนียรกาล นับแต่พระพุทธเจ้านิพพาน แล้ว ล่วงไปได้ ๑๐๐ ปี ภิกษุเหล่าวัชชีบุตร ทั้งหลาย ก็แสดงซึ่ง วัตถุ ๑๐ ประการ เปน ข้อละเมิด นอก วินัยบัญญัติขึ้น สั่งสอน ว่าเปน ธรรม เปน วินัย จึง พระยศเถรกากัณฑกบุตร ได้อาศรัยพระเจ้ากาฬาโสกบรมกระษัตริย์ เปนศาสโนปัถัมภกสหาย เลือก สรรจัด พระสงฆ์อรหันต์ได้ ๗๐๐ องค์ ย่ำยีเสียซึ่ง วัตถุ ๑๐ อย่างนั้น ให้พินาศ ด้วย สูตต์พุทธบัญญัติ เลิก ถอน วัตถุ ๑๐ นั้นออกโดย ธรรมโดย วินัย แล้ว ยกขึ้นซึ่ง ธรรม วินัย ยัง สังคีติ เปน ที่ ๒ เตหิปน เถเรหิ นิคฺคหิตา ฝ่าย ว่าเหล่าเจ้าภิกษุวัชชีบุตร ทั้งหลาย มาก ประมาณ ๑๐๐๐ เปน กำหนด เมื่อ พระธัมมสังคาหกเถร ทั้งหลายนั้น ข่มขี่เสียแล้ว แสวงหาบักษ์ฝักฝ่าย ก็ได้ ทุพพลบักษ์ อันน้อย กำลัง ซึ่ง สมควร แก่ตน แล้ว กระทำ อาจาริย ตระกูล ชื่อ มหาสังฆิก เปน แผนก หนึ่ง ออกไป แล้วก็แตกเปน อาจาริย ตระกูล สืบต่อไป จน มาก ได้ถึง ๑๗ อาจาริยวาท เกิดขึ้นใน ๑๐๐ ปี ที่ ๒ นับ เถรวาท ซึ่ง เปน อสัมภินน ที่มิได้แตก เข้า ด้วย เปน ๑๘ อาจาริย วาท

ยัง อาจาริอวาท อื่น อิก เกิด ขึ้น ถึง ๒ วาท ปวตฺตมาเน สาสเน เมื่อ พระศาสนา
เปนไป อยู่ ด้วย สามารถ อาจารย ตระกูล ๑๘ วาท ครั้ง นั้น อโสโก มหาราชา
สมเด็จ บรม กษัตริย์ อโสก มหาราช ผ่าน สมบัติ เปน เอกราช ใน ปาตลิบุตร์นคร
ทรง พระ ราช ศรัทธา เลื่อมใส ในพระพุทธศาสนา ทรง บริจาค มหาทาน ถวายลาภ
สักการ ไพบูลย์ วิเศษ เหลือ ล้น ฝ่าย หมู่ เดียรถีย์ เสื่อม ลาภ สักการ แม้ แต่
อาหาร แล ผ้านุ่ง ผ้าห่ม ก็ หา ยาก คิด จะ แสวง หา ลาภ สักการ โลกามิส จึง
พากัน เข้า บวช อยู่ ใน ภิกษุ ทั้ง หลาย แล้ว แสดง ทิฏฐิ แห่ง ตน ๆ ว่าเปน ธรรม
เปนวินัย เปน สัตถุศาสนา แม้ เหล่า ที่ มิได้ ซึ่ง บรรพชา ตาม วินัยนิยม ก็โกนผม
นุ่งผ้า กาสาวพัตร เอา ตาม ลำภัง ตน เที่ยว ระคน อยู่ ในวิหารเข้าไป ท่าม กลาง
สงฆ์ เวลา อุโบสถ สังฆกรรม ยาก ที่ ภิกษุ จะ กดขี่ ปราบ ปราม ไม่ ตั้ง อยู่
ใน ปฏิบัติ ชื่อ อนุโลม ตาม ธรรม วินัย ก็ ยัง อัพพุท วุ่น วาย มลทิน เสียนหนาม
แก่ พระศาสนา ให้เกิด ขึ้น เปน เอนก ประการ มาก นัก แล บำเพ็ญ ติตถิยวัตร์
บูชา เพลิง เปน ต้น พาก เพียร ขวน ขวาย คิด จะ ทำลาย ลบ ล้าง พระธรรม
วินัย ภิกษุ สงฆ์ ไม่ ทำ อุโบสถ ปวารณา ร่วม จน สังฆอุโบสถใน อโส
การาม เลิก ขาดไป ถึง ๗ ปี พระเจ้า อโสกราช ทรง พยายาม จะให้ พระสงฆ์
ทำ อุโบสถ ด้วย กำลัง พระราช อาญา ก็ มิ สามารถ ภาย หลัง พาล อำมาตย์
เข้าใจ ผิด ปลง ชีวิต ภิกษุ อันไม่ ยอม ทำ อุโบสถ เสีย เปน อัน มาก พระมหา
กระษัตริย์ ทรง ทราบ แล้ว เกิด วิปฏิสาร ร้อน พระทัย นัก มี พระ ประสงค์ จะ
ให้ วิปฏิสาร แล มลทิน พระศาสนา ร่างับ สงบโดย ธรรม ตรัส ถาม พระภิกษุ
ทรง ทราบ คุณ สมบัติ แห่ง โมคคลิบุตร ติสส เถรเจ้า ว่า ท่าน ทรง คุณธรรม

อาจถวายวิสัชนารำงับข้อวิปฏิสารในพระทัย แลจะชำระมลทินพระ
ศาสนาให้บริสุทธิ์ได้โดยธรรม จึงขออาณาสงฆ์ให้นิมนต์พระเถรเจ้า
มาจากอโธสังคบรรพต แล้วได้ทอดพระเนตรอิทธิปาฏิหาร ให้พระเถร
รำงับวิปฏิสารสงบด้วยธรรมีกถา แล้วนิมนต์ให้พักอยู่ในพระราช
อุทยาน ทรงศึกษาพุทธสมัยอยู่ ๗ วัน เช้าพระทัยชัดว่า พระสัมมา
สัมพุทธเจ้าเปนวิภัชวาทีมีปรกติแจกออกกล่าวโดยส่วนพิเศษว่า สมณ
พราหมณ์ทั้งหลายอื่น บรรดาที่มีวาทะทั้งปวง แล้วดำรัสให้ประชุมภิกษุ
สงฆ์ในอโสการาม ให้จัดบรรพชิตเดียรถีเปนหมู่เหล่าตามลัทธิเดียว
กันให้เข้าเผ้าแล้วตรัสถามว่า กิวาที พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีปรกติ
กล่าวเปนไฉน เหล่าเดียรถีก็ทูลอ้างเอาตามลัทธิแห่งตนๆ มิได้ถวาย
วิภัชวาทีแต่สักหมู่หนึ่งเลย พระเจ้าอโสกราชก็ทรงสันนิษฐานเข้าพระ
ทัยชัดว่า เหล่านี้ใช่ภิกษุแล้วล้วนแต่เดียรถีทั้งสิ้น จึงพระราชทาน
ผ้าขาวให้สึกเสียมากประมาณถึง ๖๐๐๐๐ คน แล้วจึงดำรัสให้นิมนต์
พระภิกษุแท้ทั้งหลายเข้ามาเผ้า ตรัสถามท่านก็ถวายวิสัชนาว่า พระ
สัมมาสัมพุทธเจ้าเปนวิภัชวาที แล้วพระเจ้าอโสกตรัสถามพระโมคคลี
บุตรดิสสเถรสอบซ้ำว่า วิภชฺชวาที สมฺมาสมฺพุทฺโธ พระสัมมาสัม
พุทธเจ้าเปนวภัชวาทีจริงฤๅ พระเถรก็ถวายพระพรรับว่าเปนวิภัชวาที
พระเจ้าอโสกก็ทรงเลื่อมใส เช้าพระทัยว่ายังคงอยู่แต่พระภิกษุแล้ว
ไม่มีเจือปนระคนไปด้วยเดียรถี ครั้นพระศาสนาบริสุทธิ์ คงแต่ลัชชี
บริษัทแล้ว ขอภิกษุสงฆ์จงทำสังฆอุโบสถโดยสดวกสืบรังเกียจเถิด

อารกฺขํ ทตฺวา พระราช ทานให้พิทักษ์รักษาแล้วก็เสด็จเข้าพระนคร ส่วน
พระสงฆ์สามัคคี พร้อมเพรียงแล้วสโมสรกระทำสังฆอุโบสถตามวินยา
นุญาต นับพระภิกษุในสังฆสันนิบาตได้ถึง ๖๐ แสน เมื่อได้สามัคคีสังฆ
สมาคมนั้นแล้ว พระโมคคลี บุตรดิสสเถรเจ้าจะห้ามเสียซึ่งวาทข้าศึก
พระศาสนาที่เกิดแล้ว แลจักบังเกิดต่อมาภายน่าให้พ่ายแพ้ มิให้
แผ้วพานกล้ำกรายต่อพระธรรมวินัย จึงแจกบทมาติกาซึ่งพระบรมศาสดา
ทรงตั้งไว้นั้นให้วิตถาร ตามนัยที่พระโลกนารถเจ้าพระราชทานไว้ นำ
พระสุตร์มาสาธกในสกวาท ๕๐๐ ในปรวาท ๕๐๐ เปน ๑๐๐๐ พระสุตร์แล้ว
ภาษิตซึ่งกถาวัตถุปกรณ์อันเปนกลอุบายที่จะย่ำยีตัดเสียซึ่งปรัปวาท
เปนเนติซึ่งผู้ปราชญ์สาสน์กชน จะย่นลงเอาเปนแบบข่มขี่ต้านปรัปวาท
ซึ่งจะบังเกิดมี เพราะถือเนื้อความผิดในพระสุตร์แลพระปรมัตถเทศนานั้น
แล้วจึงเลือกสรรได้พระสงฆ์ทรงพระปริยัติธรรมแตกฉานในพระปฏิสัมภิทา
ประมาณ ๑๐๐ องค์ สังคายนายพระธรรมวินัย ดังพระมหากัสสปเถรและ
พระยศเถรฉะนั้น ชำระมลทินพระศาสนาให้บริสุทธิ์ กระทำตติยสังคายนาย
ครั้นสังคายนายพระอภิธรรม จึงยกเอากถาวัตถุปกรณ์ซึ่งได้ภาษิตพิศดาร
แล้วนั้นขึ้นสู่สังคีติ ในพระอภิธรรมอันมิพจนประพันธ์ซึ่งจดจาฤก ถ้า
ขยายบรรยายให้กว้างก็ประมาณเท่าทีฆนิกาย แลกถาวัตถุปกรณ์นั้น
ประดับด้วยกถา ๒๓๐ กถา จัดเปนวรรคๆละ ๑๐ กถาๆได้ ๒๓ วรรค
บุคคลวรรคเปนปฐมที่แรกประดับด้วยกถา ๑๐ กถา มีบุคคลกถาเปนต้น
แลในกถาทั้งปวงทั้ง ๒๓๐ นั้นล้วนแล้วด้วยปุจฉาถาม แลปฏิญาณรับ

แก้วิสัชนาตามข้อผิดนั้น ๆ อันมีแล้วในเหล่าอาจาริยวาททั้งหลาย เหตุดังนั้นกถาวัตถุปกรณ์นี้จึงเป็นเนติวิถีที่สาสนิกบัณฑิตย์จะถือเอาเป็นแบบอย่างบำบัดเสียซึ่งปรับปวาทเสียนหนามพระศาสนาอันจักบังเกิดขึ้นในภายน่า เพราะถือเอาความแลอธิบายในพระสูตรโวหารเทศนา แลอภิธรรมปรมัตถกถาผิดไป แล้วลงลัทธิเสียว่าชอบว่าควรตามที่ตนถือเอาวิปริตนั้น ๆ

ในบุคคลกถาที่ต้นถามด้วยบุคคลเป็นเหตุโดยนัยบาฬีที่ท่านสังคีติไว้นี้ ใครเล่าเป็นผู้ถาม ใครเล่าเป็นผู้ปฏิญญาแก้วิสัชนาพยากรณ์นวตฺตพฺพา ซึ่งจะกล่าวว่าผู้นั้นปุจฉา ผู้นั้นปฏิญญา นิยมตัวเฉภาะดังนี้ไม่ได้ ด้วยบทมาติกาพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งไว้ในปกรณ์นี้ ด้วยสามารถเป็นสันติเป็นแบบ เพื่อจะชำระลัทธิต่าง ๆ พระเถรเจ้าตั้งอยู่ในนัยที่พระศาสดาประทานไว้ จึงแจกออกให้พิศดารตามสันติระเบียบนั้น ก็แต่ประสงค์จะให้จำเนื้อความแห่งกถาทั้งหลายนั้น ๆ โดยง่าย พระอัฏฐกถาจารย์เจ้าจึงแสดงวิภาคแบ่งเป็นส่วนลงไว้ว่า สกวาที ถาม ปรวาที ปฏิญญา ปรวาที ถาม สกวาที ปฏิญญา ดังนี้ เพื่อจะให้สังเกตกำหนดง่าย แลในบุคคลกถาเป็นปฐมนั้น สกวาทีถามว่า ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺฉิกฏฺฐ ปรมตฺเถน บุคคล ๆ ตนสัตว์แลชีโวผู้เป็นอยู่นี้เมื่อจะเข้าไปค้นด้วยปัญญาย่อมได้อยู่จริง โดยสัจฉิกัตถปรมัตถ์ฤๅอตฺถมตฺโถ อรรถเนื้อความที่อุดมยิ่งที่มิต้องถือเอาด้วยได้ยินแต่ผู้อื่นแลคเนเป็นต้น ชื่อว่าปรมตฺโถ อรรถเนื้อความอย่างยิ่งแลเป็น

จริงแท้แน่แก่บัญญาไม่เปน แต่คลับคล้ายคลับคลาดัง พยับแดดเปนต้น ชื่อ
สจฺฉิกตฺโถ อรรถเนื้อความที่แจ้งชัดด้วยบัญญาโดยประจักษ์ ก็บุคคลๆ
คือ อตฺตา ตัวตน สตฺโต สัตว์ ชีโว ผู้เปนอยู่นั้นนั้น บุคคลเข้าไป
ค้นด้วยบัญญาย่อมได้อยู่จริง โดย สัจฉิกัตถปรมัตถนี้เทียง ไม่แปรผันยัก
ย้ายจริงหรือ อธิบายว่า ใครมีลัทธิชื่อว่า บุคคลๆ มีอยู่จริงโดยสัจฉิ
กัตถปรมัตถให้ผู้จะทำลายล้างลัทธิซักถามผู้นั้นดังนี้ แลซึ่งลัทธิชื่อว่า
บุคคลมีอยู่จริงๆนั้นนั้น จะเกิดขึ้นก็เพราะอาศรัยได้สดับฟังแลเล่าเรียน
ศึกษาใน พระสูตร์โวหารเทศนา ที่ตรัสแสดงบุคคลโดยปริยาย มีบุคคล ๑
บุคคล ๒ บุคคล ๓ เปนต้น เหมือนอย่างที่ตรัสเทศนาว่า เอกปุคฺคโล
ภิกฺขเว ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้หนึ่งผู้เดียวเอกไม่มีผู้อื่นเปรียบ
โลเก อปฺปชฺชมาโน เมื่อบังเกิดในโลกย่อมเปนอัจฉริยมนุษย์คนอัศจรรย์
เกิดขึ้นเพื่อประโยชน์เกื้อกูล แลศุขแลคุณที่ต้องประสงค์แห่งชนเปนอัน
มาก เพื่อประโยชน์แลความศุขแก่เทพยดามนุษย์ทั้งหลาย แลบุคคล
ผู้เอกนั้นคือองค์วิสุทธิชันษสันดานอรหันต สัมมาสัมพุทธเจ้า ทฺวินฺนำ ภิกฺขเว
ปุคฺคลานำ ปาตุภาโว ดูกรภิกษุทั้งหลายซึ่งบุคคล ๒ จำพวกจะมีจะเปน
ขึ้นในโลกได้ด้วยยากนัก คือบุคคล ๑ เปนบุพพการี ทำอุปการก่อนแก่สัตว์
บุคคล ๑ เปนกตัญญูกตเวที รู้อุปการที่ท่านทำแก่ตนแล้วกระทำสนอง
คุณ บุคคล ๒ จำพวกนี้ได้ยากในโลก ตโยเม ปุคฺคลา บุคคลทั้งหลาย ๓
เหล่านี้มีอยู่ในโลก เมื่อจะแสวงหา คงได้ครบทั้ง ๓ จำพวก อนฺโธ คือ
บางคนไม่มีบัญญาไม่รู้ทั้งประโยชน์อิธโลกปรโลก เหมือนบุคคลจักษุ

บอด พิบัติ ทั้ง ซ้าย ขวา เอกจกฺขุ บาง คน มี ความ ฉลาด รู้ คิด อ่าน ตริก
ตรอง ดี แต่ ประโยชน์ ชาตินี้ ฝ่าย เดียว ดัง บุคคล มี จักษุ ดี แต่ ดวง เดียว
ฉันนั้น ทฺวิจกฺขุ บาง คน มี ปัญญา รอบ รู้ ว่องไว ทั้ง ประโยชน์ ชาตินี้ แล
ชาติ น่า ดัง ผู้ มี จักษุ บริบูรณ์ พร้อม อยู่ ไม่ พิบัติ ฉันนั้น เมื่อ บุคคล ได้
สดับ ฟัง ฤๅ เล่า เรียน ศึกษา ใน พระสุตตันต เทศนา แสดง บุคคล โดย ปริยาย มีนัย
เป็น ต้น ฉะนี้ แล้ว ก็ ลง ลัทธิ เห็น เสีย ว่า บุคคล นี้ มี จริง ๆ พระพุทธเจ้า
ตรัส เทศนา ไว้ ฉะนี้ นี่ บุคคล ที่ มี ลัทธิ ชื่อ ว่า บุคคล ๆ มี อยู่ จริง ๆ เช่น นี้
ให้ สาสนิก บัณฑิตย์ ผู้ จะ ลบ ล้าง ทำลาย ลัทธิ ถาม โดย นัย นี้ ว่า ปุคฺคโล
อุปลพฺภติ สจฺฉิกฏฺฐ ปรมตฺเถน บุคคล ๆ นี้ ได้ มี อยู่ จริง โดย สัจฉิกัฏฐ
ปรมัตถ หรือ สกวาที ถาม ดังนี้ ฝ่าย ปรวาที รับ ปฏิญญา ตาม ลัทธิ นั้น ว่า
อามนฺตา เออ บุคคล ๆ คือ อาตม ตัว ตน สัตว์ ผู้ เป็น อยู่ นั้น ย่อม ได้
อยู่ โดย สัจฉิกัฏฐ ปรมัตถ จริง โดย อธิบาย ที่ ถือ เอา สูตร์ บท แสดง ซึ่ง
บุคคล ๑ บุคคล ๒ เป็น ต้น นั้น ด้วย สมเด็จ พระ ผู้ ทรง พระภาค เจ้า เป็น
สัจจ วาที กล่าว วาจา จริง อัน ประเสริฐ มิได้ กระทำ ให้ คลาด ให้ ผิด เป็น
เบื้องน่า แล้ว ตรัส ภาษิต ซึ่ง วาจา เทศนา ธรรม อนึ่ง ไม่ได้ แสดง ธรรม สอน สัตว์
โดย เหตุ มิได้ ยิน สืบ มา แต่ ผู้ อื่น เป็น ต้น พระองค์ ย่อม กระทำ ให้ แจ้ง ซึ่ง
โลก นี้ กับ เทพยดา ด้วย พระ ปัญญา อัน ยิ่ง แล้ว แล ประกาศ ให้ เวนัย สัตว์
รู้ แจ้ง รู้ ชัด บาง สมัย เมื่อ แสดง ทุกข์ ของ สัตว์ ใน อบาย ที่ พ้น วิสัย มังษ
จักษุ แห่ง มนุษย์ สามัญ พระองค์ ก็ ได้ ตรัส ว่า น กสฺสจิ สมณสฺสวา

พฺราหฺมณสฺสวา สุตฺวา วทามิ เรา จะได้ยินได้ฟัง มาแต่สมณพราหมณ์
ผู้หนึ่งผู้ใด แล้วแลกล่าวหามิได้ ยเทว เม สามํ ทิฏฺฐํ สิ่งใดที่เราได้
เห็นได้รู้แจ้งด้วยตนแล้ว ตเทว วทามิ เรา ย่อมกล่าวซึ่งอรรถดังนั้น
ตสฺมา เหตุการณ์ดังนั้น บุคคลใดที่พระองค์ตรัสว่า เอปุคฺคโล เปนต้น
บุคคลนั้นมีอยู่โดยสัจฉิกัตถปรมัตถ์ อิมํ ลทฺธิ์ คเหตฺวา ปรวาทีถือ
เอาลัทธินี้ จึงรับปฏิญญาว่า อามนฺตา เออ บุคคลๆมีอยู่จริงโดยสัจฉิ
กัตถปรมัตถ์เนื้อความอย่างยิ่งที่แจ้งแล้วแก่พระปรีชาญาณ ฝ่ายสกวาที
เมื่อจะมิให้ช่องแด่คำเลศเลี่ยงเลี้ยวเช่นนั้น จึงซักซ้ำว่า โย สจฺฉิกตฺโถ
ปรมตฺโถ ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺฉิกตฺถปรมตฺเถน อรรถอย่าง
ยิ่งที่จริงแก่จิตร์ เปนสัจฉิกัตถปรมัตถ์อันใด คงทนอยู่แก่วิบัสนาญาณ
ก็บุคคลๆนั้นได้จริงโดยสัจฉิกัตถปรมัตถ์แต่สัจฉิกัตถปรมัตถ์นั้นหรือ
อธิบายในอนุโยคคำซักนี้ว่า ขันธ์ อายตน ธาตุ อินทรีย์ เปนธรรม
ประเภท ๕๗ ซึ่งจะมีพึงถือเอาด้วยอำนาจสมมติสัจจ์ แลไม่พึงถือเอา
ด้วยอำนาจแห่งเหตุมีอนุสสวนะ ได้ยินสืบมาเปนต้น เปนสัจฉิกัตถ
เพราะจริงแท้แก่ตน เปนปรมัตถด้วยเปนสภาพประจักษ์แก่ตน อรรถ
อันนี้ชื่อว่า สัจฉิกัตถปรมัตถ์ แลบุคคลคืออาตมตัวตนสัตว์ผู้เปนอยู่
นั้น บุคคลย่นเข้าด้วยปัญญาย่อมได้อยู่โดยสัจฉิกัตถปรมัตถ์ แต่อรรถ
ที่ประจักษ์จริงแท้แก่ตนนั้นหรือ เมื่อสกวาทีซักไล่ให้สิ้นเลศเฉภาะ
ประสงค์อรรถพิเศษ ขันธ์ อายตน ธาตุ อินทรีย์ นั้น ปรวาทีจึงปฏิญญา
ห้ามว่า นเหวํ วตฺตพฺเพ จะพึงว่าอย่างนี้ไม่ได้ เมื่อจะเฉภาะเจาะจง

ประสงค์เอาธรรมประเภทมีขันธ์เปนต้นนั้น บุคคลก็หาได้จริงโดยสัจฉิกัตถปรมัตถ์ไม่ เมื่อปฏิญญาก่อนนี้รับ กับปฏิญญาหลังที่ค้านของปรวาที่ไม่ต่อกันดังนี้แล้ว สกวาทีจึงปรับให้รับผิดว่า อาชานาหิ นิคฺคหํ ท่านจงรู้เถิดซึ่งความข่มขี่ คำปฏิญญาก่อนกับคำปฏิญญาหลังแห่งท่านไม่ต่อกัน ซึ่งท่านถือลัทธิเข้าใจว่า บุคคลมีจริงโดยสัจฉิกัตถปรมัตถ์นั้นผิดแล้ว ท่านจงรับผิดเฉกลัทธินั้นเสียเถิด อย่าได้ให้เนื้อความในสูตร์กับอภิธรรมระคนกัน จงเข้าใจโดยแผนกว่า ฝ่ายพระสูตร์เปนโวหารกถา กล่าวโดยโวหาร อภิธรรมเปนปรมัตถกถา กล่าวโดยปรมัตถ หญฺจิ ปุคฺคโล ถ้าหากบุคคลนั้นจะได้จริงจะมีจริงโดยปรมัตถ ดังท่านปฏิญญาครั้งแรกนั้นแล้ว เตน วตฺตเรน วตฺตพฺเพ เหตุดังนั้น เมื่อเราซักซ้ำวารที่ ๒ ท่านจะต้องปฏิญญาคงอยู่ตามคำปฏิญญาเดิมนี่ไม่เปนเช่นนั้น ครั้นเราซักซ้ำวารที่ ๒ ท่านก็ปฏิเสธเสีย หาคงอยู่ตามปฏิญญาเดิมไม่ ยํ ตตฺถ วเทสิ ท่านกล่าวปฏิญญาเดิมว่าบุคคล ๆ ได้มีอยู่จริงโดยสัจฉิกัตถปรมัตถ์ แล้วปฏิเสธเสียมิให้กล่าว อิทนฺเต มิจฺฉา คำทั้ง ๒ แห่งท่านเปนคำผิด เปนข้าศึกกันโดยตรง ด้วยปุจฉาปฏิญญานี้ก็ได้ความชัดว่า บุคคลคืออาตมตัวตนสัตว์แลผู้เปนอยู่นั้นมิได้มีโดยปรมัตถ์ รับพระราชทานถวายวิสัชนามาในบุคคลกถาแต่เท่านี้เอง ก็มีด้วยประการฉนี้ ฯ

พระยมกที่ ๖

สัเขปเนว เทวานं เทวเทโว สุราลเย
กถาวตฺถุปฺปกรณํ เทสยิตฺวา รณญฺชโห
ยมสฺส วิสยาตีโต นานายมกมณฺฑิตํ
อภิธมฺมปฺปกรณํ ฉฏฺฐฉฏฺฐานเทสโก
ยมกํ อยมาวตฺต นิลามลตนูรุโห
ยํ เทสยิ อนุปฺปตฺโต ตสฺส สํวณฺณนากฺกโม
อิทานิ ยสฺมา ตสฺมาสฺส โหติ สํวณฺณนา อยนฺติ

อนุสนธิ พระธรรมเทศนามีปุพพาปรสืบลำดับเนื่องตามปกรณ์มา ในคัมภีร์ยมกนี้มีอารัมภคาถา ในคัมภีร์อรรถกถากล่าวไว้เป็นอัสดกคาถา ว่า สัเขปเนว เทวานำ เทวเทโว สุราลเย เป็นต้น ดำเนินความว่า เทวเทโว สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นวิสุทธิเทพยดาล่วงเสียซึ่งสมมติเทพยดาและอุปบัติเทพยดาทั้งปวง ทรงแสดงแล้วซึ่งคัมภีร์กถาวัตถุโดยย่อแก่เทพยดาทั้งหลายในสุราลัยเทวโลกแล้ว รณญฺชโห พระองค์มละเสียแล้วซึ่งข้าศึกคือกิเลศให้พินาศกับทั้งวาศนา ยมสฺส วิสยาตีโต พระองค์ล่วงแล้วซึ่งวิสัยแห่งพระยม ฉฏฺฐานเทสโก พระองค์ผู้แสดงซึ่งอนันตริยกรรม ๕ และอุทิศศาสดาอื่น ๑ เป็น ๖ ทั้งอภิพพฐาน อยมาวตฺต นิลามลตนูรุโห พระองค์มีพระโลมาที่งอกในพระกายเขียวไม่มีมลทินขุมละเส้น ๆ มิได้เป็นคู่ขุมละสองเลย แลวนเป็นทักขิณาวัฏ เทสยิ พระองค์ทรงแสดงแล้วซึ่งคัมภีร์อภิธรรมชื่อว่ายมก เป็นคำรบ ๖ ประดับด้วยยมก

ต่าง ๆ อันใด ตสฺส สงฺวณฺณนากฺกโม ลำดับแห่งอันจะพรรณา ซึ่ง
คัมภีร์ยมกนั้น เหตุใด ถึงแล้วณกาลบัดนี้ ตสฺมา เหตุนั้นกถานี้
สำหรับพรรณาแห่งคัมภีร์ยมกนั้น ข้าพเจ้าผู้อรรถกถาจารย์ปรารภ
เริ่มตามควรแก่ปกรณ์ อิทำ หิ ปกรณำ เทั้จริงคัมภีร์อภิธรรมคำรบ ๗ นี้
สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงจำแนกโดยส่วน ๓๐ ด้วยเนื่องแห่งธรรมประเภท
ที่เป็นคู่ ๆ กันชื่อว่ายมกถึง ๑๐ ยมก คือ มูลยมกที่ ๑ จำแนกโดย
มูล ๓ ขันธยมกที่ ๒ จำแนกโดยขันธ์ ๕ อายตนยมกที่ ๓ จำแนกอายตน
๑๒ ธาตุยมกที่ ๔ จำแนกธาตุ ๑๘ สัจจยมกคำรบ ๕ จำแนกสัจจทั้ง ๔
สังขารยมกคำรบ ๖ จำแนกสังขาร ๓ อนุสยยมกที่ ๗ จำแนกอนุสัย ๗
ประการ จิตตยมกที่ ๘ จำแนกจิตรที่เป็นกุศล อกุศล อัพยากฤต
ธัมมยมกที่ ๙ จำแนกกุสลาทิธรรม อินทรียยมกที่ ๑๐ จำแนกอินทรีย์ ๒๒
เตสุจ ทสสุปี อนึ่งแม้ในยมกทั้ง ๑๐ นั้นก็ล้วนแล้วด้วยปุจฉาถามแล
วิสัชชนาแก้ตามความเป็นไปแห่งธรรมนั้น ๆ มีมูลและขันธ์เป็นต้น มูลยมกเก
ตาว แต่ในมูลยมกที่ ๑ ถามว่า เยเกจิ กุสลาธมฺมา สพฺเพ เต กุสลมูลา
บรรดาธรรมทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เป็นกุศล ธรรมทั้งหลายเหล่านั้น
ทั้งปวงเป็นมูลเป็นรากเง่าแห่งกุศลสิ้นทุกสิ่งหรือ วิสัชชนาว่า ติเณว
กุสลมูลานิ มูลรากเง่าแห่งกุศล ๓ อย่างเท่านั้น ธรรมชาติ ๓ อย่าง
คือ อโลภ อโทส อโมห เท่านั้นเป็นกุศลมูลเป็นรากเง่าแห่งกุศล
อวเสสา กุสลา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายที่เหลือนั้นมีผัสสะเป็นต้น เป็น
แต่กุศลธรรม เพราะเกิดกับด้วยกุศลจิตร์ ธรรมทั้งหลายมีผัสสะเป็น

ต้น นั้น เปน แต่ กุศลธรรม ไม่เปน มูล แห่งกุศล ถามว่า เยวาปน กุสลมูลา สพฺเพ เต ธมฺมา กุสลา อิก สถาน หนึ่ง ธรรม ทั้ง หลาย เหล่าใด ที่ เปน มูล แห่ง กุศล ธรรม ทั้ง หลาย เหล่า นั้น ทั้ง ปวง เปน กุศล สิ้น หรือ รับ ว่า อามนฺตา เออ ธรรม เหล่าใด ที่ เปน มูล แห่ง กุศล ธรรม เหล่า นั้น เปน กุศล สิ้น ปุจฉา แล วิสัชชนา ใน มูล ยมก มี นัย เปน ต้น ฉนี้

บัดนี้ จะได้ รับ พระราช ทาน ถวาย วิสัชชนา ใน กุศล มูล ทั้ง ๓ นั้น ตาม นัย ที่ พระ อรรถ กถา จารย์ เจ้า พรรณา ใน คัมภีร์ อัฏฐ สาลินี ตานิ ติเณว กุสลมูลานิ มูล ราก แห่ง กุศล ๓ อย่าง นั้น เปน กุศล ด้วย เปน กุศล มูล ด้วย แต่ สห ชาต ธรรม มี ผัสสะ เปน ต้น เปน แต่ กุศล ธรรม เท่า นั้น ไม่ เปน มูล แห่ง กุศล แล กุศล มูล นั้น คือ อโลภ เจตสิก ธรรม เปน ข้าศึก แก่ โลภะ ๑ อโทส เจตสิก ธรรม ที่ เปน ข้าศึก แก่ โทสะ ๑ อโมห เจตสิก ธรรม ที่ เปน ข้าศึก แก่ โมหะ ๑ ตตฺถ อโลโภ ตาว ใน กุศล มูล ๓ นั้น อโลภะ ที่กล่าว ใน เบื้อง ต้น พระอรรถ กถา จารย์ เจ้า แสดง อัตถ์ แห่ง บท ไว้ โดย นัย ทั้ง ๓ ฉนี้ ว่า น ลุพฺภนฺติ เอเตน สัตว์ ทั้ง หลาย ไม่ โลภ ด้วย เจตสิก ธรรม นั้น เปน เหตุ เจตสิก ธรรม นั้น จึง ชื่อว่า อโลโภ เปน เหตุ ไม่ โลภ แห่ง สัตว์ ทั้งหลาย ที่ ๒ ว่า สยํ น ลุพฺภติ เจตสิก ธรรม อันใด ย่อม ไม่ โลภ อยู่ เอง เจตสิก ธรรม นั้น ชื่อว่า อโลโภ ธรรม อันไม่ โลภ ที่ ๓ ว่า อลุพฺภนมตฺตเมว เอตํ ธรรม ชาติ นั้น สักว่า เปน อันไม่ โลภ เท่า นั้น ชื่อ ว่า อโลโภ ความไม่ โลภ อโลภ ที่ เปน กุศล มูล ที่ ๑ มี อัตถ์ แห่ง บท ท่าน แสดง ไว้ โดย สาม วิกัปป์ ฉนี้ แม้ถึง อโทส กุศล มูล ที่ ๒ อโมห กุศล มูล ที่ ๓ ก็ มี อัตถ์ แห่ง บท ๓

วิกัปป์โดย กรณ กตฺตุ ภาว เหมือนกันฉนั้นได้ความว่า อโทโส เจต
สิก ธรรม เปน เหตุไม่ ประทุษฐ ร้าย แห่ง สัตว์ ทั้ง หลาย อโทโส เจตสิก
ธรรม อันไม่ ประทุษฐ ร้าย อโทโส ความไม่ ประทุษฐ ร้าย ดัง นี้ อโมโห
เจตสิก ธรรม เปน เหตไม่ หลง แห่ง สัตว์ ทั้ง หลาย อโมโห เจตสิก ธรรม อัน
ไม่ หลง อโมโห ความไม่ หลง ดัง นี้ เปน กุศล มูล เปนราก เปน ที่ ตั้ง แห่ง
กุศล ที่ จะ เปนไป ใน สันดาน แห่ง สัตว์ ทั้ง หลาย เตสุ อโลโภ ใน เหล่า กุศล
มูล ทั้ง ๓ นั้น เมื่อ จะ กล่าวโดย ปกิณณกะ มี ลักษณ เปนต้น อเคธ ลกฺขโณ
อโลภ มี ความ ที่ จิตร์ ไม่ กำหนัดไม่ ข้อง อยู่ ใน อารมณ์ เปน ลักษณ ที่ จะ
สังเกต กำหนด รู้ อาลคฺคภาวลกฺขโณวา นัย หนึ่ง มี ความ ที่ แห่ง จิตร์
เปน ของไม่ ติด อยู่ ใน อารมณ์ เปน ลักษณ ประหนึ่ง หยาด น้ำไม่ ติด ใน กลีบ
ใบบัว ฉนั้น อปริคคหณรโส มี อันไม่ ยึดไว้ โดย รอบ ซึ่ง อารมณ์
ประ หนึ่ง ภิกษุ ที่ พ้น แล้ว จาก ฆราวาส กิจ เปน คุณ ดัง รส เปน คุณ อัน
บริบูรณ์ อนลฺสี นภาวปจฺจุปฏฺฐาโน เข้าไป ตั้ง อยู่ เฉภาะ หน้า ด้วย
ความ เปน ธรรม อัน ไม่ ติด ใน อารมณ์ ดัง บุรุษ อัน ตก แล้ว ใน วัตถุ อันไม่
สอาด ฉนั้น อจณฺฑิกฺกลกฺขโณ ผ่าย อโทส มี ความ ที่ ให้ เปน คนไม่ ดุ
ร้าย เปน ลักษณ อวิโรธลกฺขโณวา นัย หนึ่ง มี อันไม่ พิโรธ เคือง แค้น
เปน ลักษณ ดัง มิตร์ ที่ มี จิตร์ รักใคร อนุกูล ตาม อาฆาฏวินยนรโส มี อัน
นำเสียซึ่งอาฆาฏ ให้ ฉิบหาย สาบสูญ เสื่อมไปเปนคุณดังรส ปริฬาหวินยนรโสวา
นัย หนึ่ง มี อันนำเสีย ซึ่ง ความ ร้อน กระวน กระวาย แห่ง จิตร์ ให้ พินาศ เปน คุณ
ดัง รส ประหนึ่ง แก่น จันท์ อัน เปน ของ เย็น ระงับ ร้อน สามัญ ฉนั้น โสมภาว

ปจฺจุปฏฺฐาโน เข้าไป ตั้ง อยู่ เฉภาะ หน้า ด้วย ความ ที่ แห่ง จิตร์ ปรอด โปร่ง ประหนึ่ง พระจันทร์ เพ็ญ ส่าง ชัชวาล ฉนั้น ยถาสภาวปฏิเวธลกฺขโณ ฝ่าย อโมห มี อัน ตรัส รู้ แทง ตลอด ซึ่ง ความ เปน เอง อย่าง ไร เปน ลักษณ อกฺขลิตปฏิเวธลกฺขโณวา นัย หนึ่ง มี อัน ตรัส รู้ แทง ตลอดไม่ คลาด เปน ลักษณ ประหนึ่ง ลูก ศร ที่ นาย ขมัง ธนู ผู้ ฉลาด ยิงไป แล้ว ประจบ เฉภาะ เบ้า หมายไม่ คลาดไม่ ผิด ฉนั้น วิสโยภาสนรโส มี อันให้ วิสัย ส่าง เปน คุณ ดังรสเปนกิจ ประหนึ่ง ประทีปให้ ที่ มืดชัชวาล อสมฺโมหปจฺจุปฏฺฐาโน เข้าไป ตั้ง อยู่ เฉภาะ หน้า ด้วย อันไม่ หลง ประหนึ่ง สเทสิก บุรุษ ผู้ แสดง หน ทางไปใน ป่า มิได้ หลง ทาง ฉนั้น อโมหนี้ ย่อม ถึง ซึ่ง นับ ว่า แสง ส่าง อัน อุดม อิเมสุ ปน ตีสุ ก็แลในกุศลมูลทั้ง ๓ นี้ อโลภ เปน ข้าศึก แก่ มลทิน คือ ตระหนี่ เมื่อ อโลภ นั้น เกิด ขึ้นใน สันดาน แล้ว ความ ตระหนี่ ที่ มี ลักษณ หวง แหน มิให้ สมบัติ พัศดุ สิ่ง ของ ๆ ตน สาธารณ ทั่ว ไป แก่ สัตว อื่น นั้น ก็ บาง เบา ประหนึ่ง ลบ เลือนไป ความ ที่ คิด จะให้ จะ สละ บริจาค ก็ ย่อม เกิด มากไพบูลย์ ขึ้น แก่ บุคคล ผู้นั้น ฝ่ายว่า อโทส เปน ข้าศึก แก่ มลทิน ที่ จะให้ เปน คนไม่ มี ศีล แท้จริง เมื่อ อโทส บังเกิด ขึ้นใน จิตร์ ของ บุคคล ผู้ใด แล้ว บุคคล ผู้นั้น ก็ มี จิตร์ เบิก บาน ไม่ กระ ทา อาฆาฏ พยาบาท ภัย เวร เปน อารมณ์ อาจ หาญ จะ ดำรง อยู่ ใน ศีล สังวร มี ปัญจ เวร วิรัติ เปน ต้น โดย มิได้ ยาก ฝ่าย อโมห ความไม่ หลง เปน ข้าศึก แก่ อัน ที่ จะไม่ให้ เจริญ กุศลธรรม แท้จริง เมื่อ อโมห ความไม่ หลง เกิด มี ขึ้น แล้ว บุคคล ผู้ นั้น ก็ได้ ตฤก เห็น โทษ เห็น ทุกข์ ต่าง ๆ ที่ เปน วิบาก แห่ง อกุศล แล เห็น

อานิสงษ์เห็น คุณ ความ สุข ที่ เปน วิบาก แห่ง กุศล แต่ นั้น ก็ สกัด กั้น กัน ห้าม เสีย ซึ่ง ฉันท ที่ เปนไปใน อกุศล บาปธรรมให้ บาง บาให้ น้อย เสื่อม ถอยลง แล้ว ก็ ดำรง จิตร์ ฝ่าย สุกก ธรรมให้ ฉันท ใน กุศล เกิด ขึ้น กล้า หาญ มา ประกอบ เนื่อง ๆ ใน กุศล ธรรม สุจริต ด้วย สามารถ สมาทาน เปน ต้น อโลโภ เจตฺถ เบื้อง จะ กล่าวโดย เปน เหตุ แห่ง กุศล เล่า อโลโภ เปน เหตุ แห่ง ทาน การ บริจาค การให้ อโทส เปน เหตุ แห่ง ศิล อโมห เปน เหตุ แห่ง ภาวนา

แท้ จริง บุคคล ผู้ โลภ แล้ว ย่อม ถือ เอา ยิ่ง ถือ เอา เกิน บุคคล ผู้ ประกอบ ด้วย อโลภ อโลภ เกิด ขึ้น เปน เหตุ แล้ว ย่อม ถือ เอาไม่ ยิ่ง ไม่ เกิน บุคคล ที่ โทส ประทุษฐ ร้าย ย่อม ถือ เอา บก พร่อง บุคคล ผู้ พร้อม ด้วย อโทส แล้ว ย่อม ถือ เอา ไม่ บก พร่อง สม่ำ เสมอ บุคคล ที่ หลง โฉด เขลา ย่อม ถือ เอา วิปริต บุคคล ผู้ ประกอบ ด้วย อโมห แล้ว ย่อม ถือเอาไม่ วิปริต โดย นัย นี้ จึง ว่า อโลภ เปน เหตุ แห่ง ทาน อโทส เปน เหตุ แห่ง ศิล อโมห เปน เหตุ แห่ง ภาวนา อโลเภน เจตฺถ อนึ่ง โสด บุคคล จะ ทรง ไว้ ซึ่ง โทษ ที่ มี อยู่ โดย เปน โทษ จริง แล ย่อม เปนไปใน โทษ นั้น ไม่ บีด บัง ซ่อน เร้น ก็ เพราะ อโลภ ที่ มิให้ ปราถนา คุณ ที่ไม่ มี วิสัย บุคคล ผู้ โลภ แล้ว มัก ปก บีด โทษ ของ ตน สิ่ง ที่ ทุรพล ไม่ หยาก จะให้ มี มา วิชฺชมานํ คุณํ เมื่อ บุคคล จะ ทรง ไว้ ซึ่ง คุณ ที่ มี อยู่ จริง โดย คุณ แล เปนไปใน คุณ นั้น ยินดี ต่อ คุณ แล สรรเสริญ คุณ นั้น ก็ ดี ก็ เพราะ อโทส ที่ เกิด มี เปน เหตุ ด้วย

วิสัย บุคคล ที่ โทษ ประ ทุษฐ ร้าย แล้ว ย่อม ลบ หลู่ ซึ่ง คุณ กลบ เกลื่อน เสีย ยถาวโต เมื่อ บุคคล จะ ทรง ไว้ จะ รู้เข้าใจ โดย ที่ จริง ที่ แท้ เปนไปใน ความ จริง ความ แท้ ก็ เพราะ อโมห ความ ที่ ไม่ หลง ด้วย ว่าบุคคล ที่ หลง ที่ เขลา แล้ว ย่อม ถือเอา สิ่ง ที่แท้ ว่าไม่ แท้ สิ่ง ที่ไม่แท้ ว่า แท้ อโลเภนจ อนึ่งโสต ความ ทุกข์ เพราะ เหตุ วิโยค จาก ของ รัก ย่อม เหิน ห่างไม่ มี มา ก็ เพราะ อโลภ เหตุ ว่า ชน ที่ โลภ แล้ว ย่อม มี ปรกติ รักใคร่ อนึ่ง ไม่ อด ทนได้ ต่อ ความ วิโยค จาก ของ รัก อโทเสน ความ ทุกข์ เพราะ พาน พบ ประสบ กับ ของ ที่ไม่ รักใคร่ ย่อมไม่ มี มา ครอบ งำ จิตร์ได้ ก็ เพราะ อโทส ด้วย อัน บุคคล ที่ โทส ประทุษฐ ร้าย แล้ว มี ปรกติ มัก รักใคร่ อนึ่ง เมื่อ ประสบ เข้า กับ ของ ที่ ไม่ รัก เล่า ก็ อด ทนไม่ได้ มัก ท้อ แท้ กำเริบ จิตร์ ไป ต่าง ๆ อโมเหน ความ ทุกข์ เพราะ ปราถนาไปไม่ สม ประสงค์ ย่อมไม่ มี มา ครอบ งำได้ ก็ เพราะ คุณ คือ อโมห ด้วย ว่า บุคคล ที่ไม่ หลง แล้ว ย่อม มี ความ พิจารณา เห็น ว่า ตำ กุเตตฺถ ลพฺภา สิ่ง นั้น ที่ สัตว์ หวัง จะ พึงได้ ที่ นี้ แต่ไหน เล่า ดังนี้ เปน ต้น การ ที่ จะ พิจารณา เห็น หยั่ง ทราบ ลง อย่างนี้ ไม่ มี แก่ บุคคล ที่ หลง ที่ โมห หาก หุ้ม ห่อ อโลเภน เจตฺถ อนึ่ง โสด ชาติ ทุกข์ ย่อม ไม่ มี เพราะ คุณ คือ อโลภ ด้วย ว่า อโลภ เปน ข้า ศึก แก่ ตัณหา อนึ่ง ชาติ ทุกข์ ย่อม มี ตัณหา เปน เค้า มูล อโทเสน ชรา ทุกข์ ย่อมไม่ มี เพราะ เหตุ คุณ คือ อโทส ด้วย ว่า อัน บุคคล ที่ มี โทส กล้า ย่อม มี ความ แก่ เร็ว เปน ปรกติ อโมเหน ทุกข์ เพราะ มรณ ภัย ย่อมไม่ มี มา ครอบ งำ จิตร์ ให้ แปร ปรวนได้ เพราะ เหตุ คุณ คือ อโมห ความไม่ หลง ด้วย

ว่า ตาย ด้วย ความ หลง เปน ทุกข์ นัก นจตำ แล อัน จะ เปน คน หลง ตาย นั้น
ย่อม ไม่ มี แก่ คน ที่ไม่ หลง อโลเภนจ อนึ่ง โสด คุณ คือ จะ อยู่ เปน สุข
สบาย ย่อม มี แก่ คฤหัสถ์ ทั้ง หลาย เพราะ อโลภ เมื่อ ไม่ สู้ โลภ นัก แล้ว
การ แสวงหา ก็ เบา บางไม่ แรงกล้า อโมเหน ปพฺพชิตานำ บรรพชิต ทั้งหลาย
จะ อยู่ เปน สุข สบาย เพราะ แรง คุณ คือ อโมห เมื่อ ไม่ หลง แล้ว ก็ จะได้
ตั้ง หน้า บำเพ็ญไตร สิกขา สมณธัมมา นุโยคกิจ โดย แคล่ว คล่อง สดวก ดี
ไม่ ขัด ขวาง อโทเสน คฤหัสถ์ แล บรรพชิต ทั้งปวง จะ อยู่ เปน สุข สำราญ
ก็ เพราะ คุณ คือ อโทส ด้วย ว่าโทษ คือ ฤษยา พยาบาท เปน ต้น บาง เบา
ก็ จะโอบ อ้อม อนุเคราะห์ โดย กำลัง เมตตา เปน ต้น แล กุศล มูล ทั้ง ๓ นั้น
ก็ เปน มรรคา ที่ให้ สัตว์ พ้น จาก ความ เกิดใน อบาย วิเสสโต แต่ เมื่อ จะ
กล่าวโดย คุณ ที่ แปลก แล้ว อโลภ เปน เหตุ ที่ จะให้ สัตว์ พ้น จาก ความ
เกิดใน เปต วิสัย เยภุยฺเยน หิ เพราะ เหตุ ว่า สัตว์ ทั้ง หลาย ย่อม เกิดใน เปต
วิสัย เพราะ ตัณหา โดย มาก อโลภ ก็ เปน ปฏิปักษ์ ข้าศึก แก่ ตัณหา เหตุ
ดัง นั้น ความ ที่ ไม่ เกิดใน เปต วิสัย จึง มี เพราะ อโลภ เปน เหตุ อัน วิเศษ
ฝ่าย อโทส เปน เหตุที่ จะ มิให้ สัตว์ เกิดใน นรก เพราะ ว่า สัตว์ จะ เปน คน
ดุร้าย ด้วย กำลัง โทส จึง เกิดใน นรก ที่ เผ็ด ร้อน ด้วย ความ ทุกข์ คล้าย กับ
โทส นั้น อโทส เล่า ก็ เปน ปฏิปักษ์ ข้า ศึก แก่ โทส เพราะ ฉนั้น อโทส จึง
เปน เหตุ วิเศษ ที่ จะให้ สัตว์ พ้น จาก ความ เกิด ใน นิรยาบาย ส่วน อโมห
ความไม่ หลง ย่อมให้ สัตว์ พ้น จาก ความ เกิดใน กำเนิด เดียรัจฉาน นิจฺจ
สมฺมุฬฺหาหิ แท้ จริง สัตว์ ทั้ง หลาย ที่ หลง เปน นิตย์ ด้วย กำลัง โมห ย่อม

เกิด ใน กำเนิด เดียรัจฉาน อโมห เล่า เปน ปฏิปักษ์ ข้าศึก แก่ โมห เพราะ
ฉนั้น อโมห จึง เปน เหตุ วิเศษ ให้ สัตว์ พ้น จาก ความ เกิด ใน กำเนิด เดียรัจฉาน
เอเตสุ จ อโลโภ ประการ หนึ่ง โสด อโลภ ย่อม กระทำ ซึ่ง อันไม่ มี แห่ง
ความ เข้าไปใกล้ ด้วย สามารถ แห่ง ราคะ อโทส ย่อม กระทำ ซึ่ง อันไม่ มี แห่ง
ความ เข้าไปใกล้ ด้วย สามารถ แห่ง ความ ประทุษฐ ร้าย อโมห ย่อม กระทำ
ซึ่ง อัน ไม่ มี แห่ง ความ มัธยัต ด้วย สามารถ แห่ง ความ หลง ประการ หนึ่ง
เนกฺขมฺมสญฺญา ความ สำคัญ ใน ที่ จะ ออก จาก กาม ย่อม มี มา เพราะ อโลภ
อพฺยาปาทสญฺญา ความ สำคัญ ใน กุศล ธรรม ที่ เปน ข้าศึก แก่ พยาบาท จะ
นำ เสีย ซึ่ง พยาบาท ย่อม มี มา เพราะ อโทส อวิหิงฺสาสญฺญา ความ
สำคัญ ใน ธรรม ชาติ ที่ เปน ข้า ศึก แก่ วิหิงสา จะ นำ เสีย ซึ่ง วิหิงสา ความ เบียด
เบียน ให้ น้อย ให้ สิ้น ย่อม มี มา เพราะ อโมห ความไม่ หลง ติสฺโส จ
สญฺญา ประการ หนึ่ง กุศลสัญญา ทั้ง ๓ คือ อสุภสญฺญา ความ สำคัญ
หมาย ว่า อารมณ์ ไม่ งาม อปฺปมาณสญฺญา ความ สำคัญ สัตว์ โดยไม่มี
ประมาณ ธาตุสญฺญา ความ สำคัญ หมาย รู้ โดย ว่า ธาตุ ย่อม มี เพราะ
อโลภ อโทส อโมห ตาม ลำดับ อโลเภน ปน ฝ่าย มิจฉา ปฏิบัติ ทาง
ผิด คือ กาม สุขัลลิกานุโยค สัตว์ จะ เว้น เสียไม่ ประกอบไม่ เข้าไปใกล้ ก็
เพราะ อโลภ แล อัตตกิลมถานุโยค ความ ประกอบ ซึ่ง เหน็ด เหนื่อย แห่ง ตน
ไม่ เปน ประโยชน์ เปน มิจฉา ปฏิบัติ อย่าง หนึ่ง นั้น สัตว์ จะ เว้น เสียไม่
ประกอบไม่ กระทำ ก็ เพราะ อโทส สัตว์ จะ มา ปรนิบัติ ดำเนิน ใน มัชฌิมา
ปฏิปทา มรรคา กลาง . คือ อัฐางคิก มรรค ก็ เพราะ อโมห ความไม่ หลง

ตถา อโลเภน ประการ หนึ่ง เหมือน ฉนั้น ความ ที่ จะไม่ ถือ เอา ซึ่ง กาย
คันถะ คือ อภิชฌา ย่อม มี เพราะ คุณ คือ อโลภ เปนไป กล้า แล จะไม่ ถือ
เอา ซึ่ง กาย คันถะ คือ พยาบาท ย่อมไม่ มี เพราะ คุณ คืออโทส ที่ มี กำลัง
แล จะไม่ ถือ เอา ซึ่ง กาย คันถะ ทั้ง ๒ คือ อิทัจจาภินิเวส แล สีลัพพัตต ปรา
มาส ย่อม มี เพราะ คุณ คือ ความไม่ หลง ปุริมานิ จ ประการ หนึ่ง
เมื่อ จะ กล่าวโดย อัน จะให้ สำเร็จ แห่ง สติปัฏฐาน ทั้ง ๔ เล่า สติปัฏฐาน ๒
ใน เบื้อง ต้น คือ กายานุปัสสนา พิจารณา ซึ่ง กาย เปน อารมณ์ เวทนา
นุปัสสนา พิจารณา ซึ่ง เวทนา เปน อารมณ์ ๒ สติปัฏฐาน นี้ ย่อม สำเร็จด้วย
อานุภาพ แห่ง อโลภอโทส ทั้ง ๒ ฝ่าย สติปัฏฐาน เบื้องหลัง ๒ คือ จิตตานุปัสสนา
พิจารณา ซึ่ง จิตร์ เปน อารมณ์ ธัมมานุปัสสนา พิจารณา ซึ่ง ธรรม ที่ เปน
อกุศล แล กุศล เปน อารมณ์ ๒ สติปัฏฐาน นี้ ย่อม สำเร็จ ด้วย อานุภาพ แห่ง
อโมหอย่างเดียว อโลโภ เจตฺถ เมื่อ จะ กล่าวโดย อุปการ คุณ มี ความ
ไม่ มีโรค เปน ต้น เล่า อโลภ ย่อม เปน ปัจจัย แก่ ความไม่ มีโรค เพราะ
เหตุบุคคล ที่ ไม่โลภ แล้ว แม้ จะได้ ของ ที่ เปน ที่ ตั้ง แห่ง โลภ แต่ไม่
เปน ที่ สบาย เปน ของ แสลง ก็ ย่อม งด เสีย ไม่ ส้อง เสพย์ ด้วย เหตุ นั้น จึง
เปน คน ไม่ มีโรค อโทส เปน ปัจจัย แก่ วัย คือ ไม่ เศร้า เร็ว แห่ง ร่าง กาย
เพราะ เหตุบุคคล ที่โทส ไม่ ประทุษฐ ร้าย อัน เพลิง คือ โทส ที่ นำ มา ซึ่ง
ความ แปร ผัน มี หนัง เหี่ยว ผม หงอก เปน ต้นไม่ เผา อยู่ เนือง ๆ แล้ว บุคคล
ย่อม เจริญ ใน เยาว ร่าง กายไม่ สูบ เศร้า โดย เร็ว ฝ่าย อโมห เปน ปัจจัย แก่
คุณ คือ ให้ มี อายุ ยืน เพราะ เหตุ ว่า บุคคล ที่ไม่ หลง แล้ว รู้ ซึ่ง ประโยชน์

แล ใช่ ประโยชน์ เว้น เสีย ซึ่ง สิ่ง ใช่ ประโยชน์ แล มา ส้อง เสพย์ อยู่ แต่ สิ่ง ที่
เปน ประโยชน์ จึง มี อายุ ยืน นาน อโลโภ เจตฺถ อนึ่ง เมื่อ จะ กล่าว โดย
อุปการ เกื้อ หนุน แก่ โภค สมบัติ เปน ต้น เล่า อโลภ ย่อม เปน ปัจจัย แก่ โภค
สมบัติ ความ บริบูรณ์ แห่ง โภค ทรัพย์ พัศดุ ที่ มี วิญญาณ แล ไม่ มี วิญญาณ
เพราะ เหตุว่า บุคคล ผู้ ไม่ โลภ แล้ว จึงได้ บริจาค ทาน จึงได้ โภคทรัพย์
ไพบูลย์ อโทโส มิตฺตสมฺปตฺติยา อโทส เปน ปัจจัย แก่ มิตต สมบัติ
ความ บริบูรณ์ แห่ง มิตร์ ซึ่ง มา คบ หา สมาคม เพราะ เหตุ ว่า บุคคล ที่ โทส
ไม่ ประทุษฐ ร้าย แล้ว ก็ เยือก เย็น อยู่ ใน เมตตา จึงให้ ได้ มิตร์ มา คบ หา
แล้ว ก็ไม่ ร้าว ราน เสื่อมไป อโมโห อตฺตสมฺปตฺติยา อโมห ย่อม เปน
ปัจจัย แก่ อัตต สมบัติ ความ บริบูรณ์ แห่ง ตน เพราะ เหตุ ว่า บุคคล ผู้ ไม่
หลง มี ปัญญา รอบ รู้ อยู่ แล้ว ย่อม ประพฤติ แสวง หา กระทำ แต่ ประโยชน์
ฝ่าย เดียว แก่ ตน ทำ ตน ที่ บก พร่อง อยู่ จาก คุณ นั้น ๆ ให้ บบูรณ์ เต็ม ขึ้น
ด้วย ดี อโลโภ จ อนึ่ง โสด เมื่อ จะ กล่าว โดย ปัจจัย แก่ วิหาร ธรรม เปน
ที่ อยู่ ทั้ง ๓ คือ ฌาณ สมาบัติ เปน ทิพ วิหาร อปฺปมญฺญา ๔ เมตฺตา กรุณา
มุทิตา อุเบกฺขา เปน พรหม วิหาร แล ผล สมาบัติ เปน อริย วิหาร ก็ ดี เล่า
อโลภ เปน ปัจจัย แก่ ทิพ วิหาร อโทส เปน ปัจจัย แก่ พรหม วิหาร อโมห
เปน ปัจจัย แก่ อริย วิหาร อโลเภน เจตฺถ ประการ หนึ่ง บุคคล ย่อม
ดับ ทุกข์ นิมิตร์ สัตว์ แล สังขาร ที่ เปน ฝัก ฝ่าย แห่ง ตน เสียได้ ก็ เพราะ อโลภ
เปนไป กล้า เหตุ ว่า เมื่อ สัตว์ สังขาร ทั้งหลาย พินาศไป ทุกข์ ที่ มี ความ
เกี่ยว ข้อง พัว พัน ก็ มิได้ มี บุคคล ย่อม ดับ ทุกข์ นิมิตร์ สัตว์ แล สังขาร ที่ เปน

ฝ่ายผู้อื่นเสียได้ ก็เพราะอโทส เหตุว่าความสำคัญว่าคนมีเวรแม้
ในคนมีเวร ไม่มีแก่บุคคลที่โทสไม่ประทุษร้าย บุคคลย่อมดับ
ทุกข์นิมิตร์สัตว์แลสังขารที่เป็นฝ่ายแห่งตนมัจยัตเสียได้ ก็เพราะอโมห
ความไม่หลง เหตุว่าบุคคลผู้ไม่หลงมีปัญญาชัชวาลอยู่ก็ไม่มีความ
ขัดข้องพัวพันในที่ทั้งปวง อโลเภนจ ประการหนึ่งโสด การที่จะ
เห็นสังขารโดยความเป็นของไม่เที่ยงย่อมมีขึ้นเพราะอโลภ ลุทฺโธ หิ
แท้จริงบุคคลที่โลภแล้วด้วยความพวงปรารถนาในเครื่องอุปโภคแม้สังขาร
ที่ไม่เที่ยงบุคคลผู้นั้นก็หาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยงไม่ อโทเสน
ทุกฺขทสฺสนำ ความเห็นสังขารโดยเป็นทุกข์ย่อมมีเพราะอโทส อโทสชฺฌา
สโย หิ แท้จริงบุคคลมีอัทธยาศัยในอโทสแล้ว มีอันถือเอาซึ่งอาฆาฏ
วัตถุอันสละเสียแล้ว ย่อมเห็นซึ่งสังขารทั้งหลายโดยความเป็นทุกข์
อโมเหน อนตฺตทสฺสนำ ความเห็นสังขารโดยเป็นอนัตตาใช่ตัวตน ย่อม
มีเพราะอโมหความไม่หลง อมุฬฺโห หิ แท้จริงบุคคลผู้ไม่หลงตรึก
รอบรู้ฉลาดในที่จะถือเอาตามความเป็นจริงว่าขันธบัญจกส่วนห้าแห่ง
ขันธ์ ร่างกายที่วิญญาณครองอยู่มีเวทนา สัญญา เจตนาอันนี้ อัน
เป็นอปรินายกไม่มีผู้นำไป ไม่มีอำนาจแห่งผู้ใดที่จะห้ามกันบังคับ
บัญชา อปรินายกโต พุชฺฌติ บุคคลผู้ไม่หลงย่อมตรัสรู้ขันธบัญจก
นั้นโดยตรงตามความเป็นจริง รู้เห็นว่าเป็นอปรินายกไม่มีผู้นำไม่มีใคร
เป็นใหญ่ครอบครอง ยถา เอเตหิ กิจทั้งสามมีเห็นโดยอนิจจลักษณ
เป็นต้น ย่อมมีขึ้นเพราะคุณมีอโลภเป็นต้นนั้น ฉันใด การที่เห็น

สังขารโดยลักษณะ ๓ ก็เป็นเหตุให้เกิดให้เจริญแห่ง ๓ กุศลมูลมีอโลภะเป็นต้นนั้น ฉันนั้น อนิจฺจทสฺสเน หิ แท้จริงเมื่อเห็นสังขารว่าไม่เที่ยงแล้ว อโลภที่มีในก่อนไม่มีกำลังกล้าก็เจริญกล้าขึ้นกว่าแต่ก่อน เมื่อเห็นสังขารโดยเป็นทุกข์ อันสัตว์ทนยากแสร้นด้วยเพลิงกิเลส คือราคโทส โมห ร้อนด้วยชาติชรามรณะความเกิดและฉิบหายหากเบียดเบียนบีบคั้นฉันนี้แล้ว อโทสที่มีแต่ก่อนมีเบาบางอยู่ก็ทวีมากเจริญขึ้นได้ ๒-๓ เท่า เมื่อเห็นสังขารว่าเป็นอนัตตาใช่อาตมตัวตน ไม่มีอำนาจแห่งผู้ใดที่จะห้ามปรามแสร่อนผันได้เลยดังนี้แล้ว อโมหความไม่หลงปัญญาที่รู้ตามตรงกำจัดโมหให้เบาบางนั้น ก็มีกำลังสามารถยิ่งโดยวิเศษ โก หิ นาม ก็ใครเล่าได้รู้ชอบว่าสิ่งนี้เป็นของไม่เที่ยงดังนี้แล้ว จะพึงให้เกิดความปรารถนาความทยานเพื่อของที่ตนได้รู้แล้วว่าไม่เที่ยงนั้นเล่า สงฺขาเรวา หรือมารู้ซึ่งสังขารทั้งหลายว่าเป็นทุกข์ดังนี้อยู่ แลจะพึงให้ทุกข์อื่นคือความโกรธที่กล้าเกินประมาณเกิดขึ้นเล่า อตฺตสุญฺญตญฺจ พุชฺฌิตฺวา อนึ่งบุคคลได้ตรัสรู้ว่าสรรพธรรมทั้งปวงสูญเปล่าจากอาตมตัวตนแล้ว ไฉนจะพึงถึงซึ่งสัมโมหหลงใหลฟั่นเฟือนอีกเล่า เอวมิเม อโลภาทโย กุศลธรรมทั้ง ๓ มีอโลภเป็นต้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมให้สำเร็จกิจอุปการะอุปถัมภ์ก็ให้เกิดกุศลธรรมมีนัยเป็นต้นดังถวายวิสัชนามาฉนี้

อิเม ตโย ธมฺมา ธรรมทั้งหลาย ๓ คือ อโลภ อโทส อโมห นี้เป็นมูลแห่งกุศลด้วย เป็นกุศลด้วย ตสฺมา เหตุดังนั้น เมื่อถามว่า

เยวาปน กุสลมูลา สพฺเพ เต ธมฺมา กุสลา ธรรม ทั้ง หลาย เหล่า ใด ที่
เปน มูล แห่ง กุศล แล้ว ธรรม ทั้ง หลาย เหล่า นั้น ก็ เปน กุศล สิ้น หรือ
จึง รับ วิสัชนา ว่า อามนฺตา เออ ธรรม ทั้ง หลาย ที่ เปน มูล แห่ง กุศล
แล้ว ก็ เปน กุศล สิ้น

รับ พระราช ทาน ถวาย วิสัชนา ใน มูล ยมก สนอง พระ เดช พระคุณ ประดับ
พระ บัญญา บารมี แต่ เท่า นี้ เอวํ ก็ มี ด้วย ประการ ฉะนี้ ฯ

พระมหาบัฏฐานที่ ๗

เทวาติเทโว เทวานำ เทวทานวปูชิโต
เทสยิตฺวา ปกรณำ ยมกำ สุทฺธสญฺญโม
อตฺถโต ธมฺมโต เจว คมฺภีรสฺสาถตสฺสยำ
อนนฺตรำ มหาวิโร สตฺตมำ อิสิสตฺตโม
ปฏฺฐานำ นาม นาเมน นามรูปนิโรธโน
เทเสสิ อติคมฺภีรำ นยมณฺฑิตเทสนำ
อิทานิ ตสฺส สมฺปตฺโต ยสฺมา สำวณฺณนากฺกโม
ตสฺมา ตำ วณฺณยิสฺสามิ ตำ สุณาถ สมาหิตาติ ฯ

อนุสนธิ พระธรรม เทศนา มีบุพพา ปรสับ ลำดับ เนื่อง ตาม ปกรณ์ มา ใน คำภีร์ ปัฏฐาน นั้น มี อารัมภ คาถา ใน คำภีร์ อัฏฐ กถา กล่าวไว้ เปน ปฐยาวัตร ฉันท์ ว่า เทวาติ เทโว เทวานำ เทวทานวปูชิโต เปน ต้น มี ความ ว่า สมเด็จ พระ สัมมา สัมพุทธ เจ้า ผู้ วิสุทธิ เทพ อรรค อัจ ฉริย มนุษย์ บุรุษ อนาคา ริกรัตน์ ทรง พระคุณ สมบัติ ล่วง สมมติ เทพยดา และ อุปบัติ เทพยดา อัน เทพยดา และ ทานพ หาก คำนับ นอบ น้อม เคารพ สักการ บูชา พระองค์ มี สญฺญม ความ สำรวม กาย วาจา จิตร์ อัน บริสุทธิ์ ได้ แสดง ซึ่ง ปกรณ์ ชื่อ ยมก แล้ว ครั้น สมัย เปน ลำดับ แห่ง คำภีร์ ยมก อัน ลึก โดย อรรถ และ ธรรม นั้น พระองค์ ผู้ กล้า หาญ ใหญ่ ด้วย จตุรังค มหาปธาน พระองค์ เปน อิสิ ผู้ แสดง หา คุณ ไพศาล ที่ ครบ ๗ นับ แต่ สมเด็จ พระ วิปัสสิทศพล เปน ต้น มา

พระองค์ผู้บรรลุไตรวิชาด้วยพระสยัมภูญาณสังหารกรรมแลกิเลศ๒วัฏฏะ
ให้พินาศ ทำนามรูปส่วนวิบากวัฏฏ์ให้สิ้นสามารถดับสนิทจนสิ้นเชิง
เข้า ไม่เปนได้ ทรงแสดงแล้วซึ่งปกรณ์ชื่อบัฏฐานโดยนามเปนเทศนา
อันนัยประดับเปนอลังการอิกยิ่งนัก เปนปกรณ์ที่ครบ ๗ อันใด ลำดับ
แห่งความพรรณาแห่งบัฏฐานปกรณ์นั้น เหตุใดถึงพร้อมแล้วณกาล
บัดนี้ เพราะเหตุนั้นข้าพเจ้าผู้อัฏฐกถาจาริยบัณฑิตย์จักพรรณาซึ่ง
บัฏฐานปกรณ์นั้น ท่านสาธุชนผู้สดับทั้งหลายจงตั้งมั่นด้วยสมาธิและ
สมันนาหารจิตร์สดับอรรถซึ่งข้าพเจ้าจะพรรณานั้น

ก็แลปกรณ์นี้มีนามว่าบัฏฐานนั้น เพราะเปนที่ประชุมแห่งบัฏฐาน
ทั้งหลายความพิศดารว่า บัฏฐานเปน๔คือ อนุโลมบัฏฐาน ๑ ปัจจนิกบัฏฐาน ๑
อนุโลมปัจจนิกบัฏฐาน ๑ ปัจจนิกานุโลมบัฏฐาน ๑ ใน๔หมวดนั้นมีบัฏ
ฐาน ๖ ประการ ๆ คือติกกบัฏฐาน ๑ ทุกกบัฏฐาน ๑ ทุกกติกกบัฏฐาน ๑
ติกกทุกกบัฏฐาน ๑ ติกกติกกบัฏฐาน ๑ ทุกกทุกกบัฏฐาน ๑ บัฏฐานอัน พระ
สัมมาสัมพุทธเจ้าอาศรัยติกก ๒๒ แสดงออกชื่อว่า ติกกบัฏฐาน อาศรัย
ทุกก ๑๐๐ แสดงออกชื่อว่า ทุกกบัฏฐาน ถือเอาติกก ๒๒ ใส่ลงใน ๑๐๐
ทุกก แสดงออกชื่อว่าทุกกติกกบัฏฐาน ถือเอา ๑๐๐ ทุกกใส่ลงใน ๒๒ ติกก
แสดงออกชื่อว่าติกกทุกกบัฏฐาน ก็แต่ที่พระองค์ใส่ ๒๒ ติกกลงใน ๒๒
ติกก แสดงออกชื่อว่าติกกติกกบัฏฐาน ที่พระองค์ใส่ ๑๐๐ ทุกกลงใน ๑๐๐
ทุกก แสดงออกชื่อว่าทุกกทุกกบัฏฐาน ใน๔หมวดมีอนุโลมเปนต้น มี
บัฏฐาน ๖ ประการ ๆ รวมเปนสมันตบัฏฐาน ๒๔ ปกรณ์นี้เปนที่ประชุมลง

แห่ง สมันต บัฏฐาน ๒๔ ชื่อ ว่า มหา ปกรณ์ คำภีร์ ใหญ่ ด้วย ประการ ฉะนี้ ก็
มหา ปกรณ์ นี้ นั้น เพราะ เป็น ภาษิต อัน พระ ผู้ มี พระภาค อาศรัย ติกก
ทุกก เหล่า ใด แสดง ออกไป ท่าน จึง กล่าว โดย นาม เป็น บัฏฐาน ทั้ง ๒ มี ติกก
บัฏฐาน เป็น ต้น ติกก ทุกก ทั้งหลาย นั้น พระองค์ มิได้ จับต้อง ติกก ทุกก
เหล่านั้น ทรง จำแนก ติกก ทุกก เหล่านั้น ด้วย อำนาจ แห่ง ปัจจัย ทั้งหลาย
เหล่าใด ประสงค์ จะ แสดง ปัจจัย ทั้ง หลาย เหล่า นั้น จึง กล่าว มาติกา แห่ง
บัฏฐาน ปกรณ์ นั้น ก่อน ชื่อ ว่า นิกเขปวาร หรือ ปัจจัย วิภังค วาร ก็ เป็น นาม
เดียว กัน มาติกา ชื่อ นิกเขปวาร นั้น เป็น ๒ คือ อุเทส ๑ นิเทส ๑ ประชุม บท ๒๔
เหตุปจฺจโย ฯ ล ฯ อวิกฺคตปจฺจโย นี้ ชื่อว่า อุเทส ซึ่ง ยก อุเทส ๒๔ นั้น
มา ตั้ง ว่า เหตุ ปจฺจโยติ เหตุเหตุสมฺปยุตฺตกานำ ธมฺมานำ ตำสมุฏฺฐานานญฺจ
รูปานำ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย เป็น ต้น จนจบ ครบ ทั้ง ๒๔ นั้น ชื่อ ว่า นิเทส
ความใน บท อุเทส ๒๔ นับ ตามลำดับ เหตุ จ โส ปจฺจโยจาติ เหตุปจฺจโย
เหตุหุตฺวา ปจฺจโย เหตุภาเวน ปจฺจโย ธรรมนั้นเป็นเหตุด้วย เป็น ปัจจัยด้วย
เพราะ กระนี้ จึง ชื่อ ว่า เหตุปจฺจโย คือว่า เป็น เหตุ จึง เป็น ปัจจัย อธิบายว่า
ธรรม เป็น ปัจจัย ด้วย ความ เป็น เหตุ คำ ว่า เหตุ เป็น ชื่อ แห่ง วจนาวัยวะ
แห่ง ถ้อย คำ และ การณ์ และ มูล ราก ความ พิศดารว่า ใน ที่ มา ว่า ปญฺญา
เหตุ เป็น ต้น โลก ย่อม กล่าว อวัยวะ แห่ง ถ้อย คำ ว่า เหตุ ก็ ใน สาสน นั้น
ใน ที่ มา ว่า เย ธมฺมา เหตุปภวา เป็น ต้น ท่าน ย่อม กล่าว การณ์ว่าเหตุ
ก็ แลใน บาฬี ประเทศ มี คำ ว่า ตโย กุสลเหตู ตโย อกุสลเหตู เป็น ต้น
ท่าน ย่อม กล่าว มูล ราก ว่า เหตุ มูล รากเง่า ซึ่ง ท่าน กล่าว ว่า เหตุ นั้น ท่าน

ประสงค์ว่า เหตุ ใน บท มาติกาว่า เหตุปจฺจโย ก็ และปจฺจโย ศัพท์ มิ วจนรรถ ว่า ปฏิจฺจ เอตสฺมา เอติ ปจฺจโย ผล ย่อม อาศรัย เปนไป แต่ สภาพ นี้ เพราะ กระนี้ สภาพ นั้น จึง ชื่อ ว่า ปจฺจโย เปน แดน อาศรัย เปนไป แห่ง ผล ความ ว่า ผลไม่ กล่าว คืน ไม่ สละ ละ สภาพ นั้น เสีย เปนไป ผล ย่อม เปนไป หา สละ ละ สภาพ นั้น เสียไม่ ความ พิศดาร ว่า ธรรมใดไม่ กล่าว คืนไม่ สละ ละ ซึ่ง ธรรมใด ๆ เสีย ตั้ง อยู่ บ้าง เกิด ขึ้น บ้าง ธรรม นั้น ๆ ท่าน กล่าว ว่า ปัจจัย แห่ง ธรรม นั้น เมื่อ จะ กล่าว โดย ลักษณ แล้ว ปัจจัย มี ความ เปน ผู้ อุปการ ผู้ ทำความ อุดหนุน เปน ลักษณ แท้ จริง ธรรมใด ย่อม เปน ผู้ อุปการ แก่ ความ ตั้ง อยู่ หรือ แก่ ความ เกิด ขึ้น แห่ง ธรรมใด ธรรม ซึ่ง เปน ผู้ อุปการ นั้น ท่าน กล่าว ว่า เปน ปัจจัย แห่ง ธรรม นั้น อิติ มูลฏฺเฐน เหตุ อุปการฏฺเฐน ปจฺจโย ธรรม นั้น ๆ เปน เหตุ ด้วย อรรถ คือ เปน มูลราก เง่า เปน ปัจจัย ด้วย อรรถ คือ ความ เปน ผู้ อุปการ ชื่อ ว่า เหตุ ปัจจัย ด้วย ประการ ฉะนี้ กล่าว โดย ประสงค์ ธรรม ผู้ ปัจจัย คือ อุปการ ด้วย ความ เปน เหตุ ชื่อ ว่า เหตุ ปัจจัย

ใน อารัมมณ ปัจจัย ที่ ครบ ๒ ธรรม ผู้ อุปการ ด้วย ความ เปน อารมณ์ ชื่อ ว่า อารัมมณ ปัจจัย ๆ นั้น เปน ๖ อย่าง ด้วย อำนาจ แห่ง อารมณ์ ทั้ง ๖ คือ รูป สทฺท คนฺธ รส โผฏฺฐพฺพ ธมฺม ธรรม อัน หนึ่ง ซึ่ง จะไม่ เปน อารัมมณ ปัจจัย นั้นไม่ มี มี อุปมา ว่า บุรุษ มี กำลัง ทุรพล กำลัง น้อย เหนี่ยว ไม้ เท้า บ้าง เชือก บ้าง ก่อน ที่เดียว แล้ว จึง ลุก ขึ้น ได้ ยืน อยู่ ได้ ฉันใด ธรรม ทั้ง หลาย คือ จิตร์ แล เจตสิก ก็ ย่อม ปรารภ อารมณ์ มี รูป เปน ต้น นั้น

แล จึง เกิด ขึ้น ด้วย ตั้ง อยู่ ได้ ด้วย ฉันนั้น เพราะ เหตุ นั้น ธรรม ทั้ง หลาย ชื่อ
เป็น อารมณ์ แห่ง จิตร์ แล เจตสิก ทั้ง ปวง ชื่อ ว่า อารัมมณ ปัจจัย สิ้น

อธิปติ ปัจจัย ที่ ครบ ๓ ธรรม ผู้ อุปการ ด้วย อรรถ คือ ความ เป็น ใหญ่ ชื่อ
ว่า อธิปติ ปัจจัย ๆ นั้น เป็น ๒ ด้วย อำนาจ สหชาตา ธิปติ และ อารมฺมณา
ธิปติ ธรรม ทั้ง ๔ คือ ฉนฺท วิริย จิตฺต วิมงฺสา เป็น สหชาตาธิปติ
ปัจจัย ก็ แต่ไม่ เป็นใน ขณะ เดียว กัน เมื่อใด จิตร์ มา ทำ ฉันท ให้ เป็น
ธุระ ทำฉันท ให้ เป็นใหญ่ จึงเป็นไป เมื่อฉันท เป็นอธิบดี วิริย จิตฺต วิมงฺสา
ไม่ เป็น อธิบดี แม้ ถึงใน วิริย จิตฺต วิมงฺสา ธิบดี ทั้ง ๓ ก็ นัย นี้ อย่าง เดียว
กัน ก็ และ อรูป ธรรม ทั้ง หลาย มา ทำ ธรรมใด ให้ เป็น ของ หนัก จึง เป็นไป
ธรรม ผู้ ครุกตารมณ์ นั้น เป็น อารัมมณา ธิบดี ของ อรูป ธรรม ทั้ง หลายนั้น
อารัมมณ ปัจจัย เป็น ๒ อย่าง ด้วย อำนาจ แห่ง สหชาตา ธิปติ แล อารัมมณา
ธิปติ ฉะนี้

ใน อนันตร ปัจจัย ที่ ครบ ๔ สมนันตร ปัจจัย ที่ ครบ ๕ ธรรม ผู้ อุปการ
ด้วย เป็น ธรรมไม่ มี ผู้ ระคน ชื่อ ว่า อนันตร ปัจจัย ธรรม ผู้ อุปการ ด้วย เป็น
ธรรมไม่ มี ผู้ ระคน พร้อม ชื่อ ว่า สมนันตร ปัจจัย ความ สาร ใน ที่ นี้ ว่า
จิตร์ นิยม ใด ซึ่งแสดงไว้ ว่า มโนธาตุ ในลำดับไม่ มี ผู้ ต้น แห่งจักขุวิญญาณ
มโนวิญญาณธาตุ ใน ลำดับ แห่ง มโนธาตุ เป็น ต้น ฉะนี้ จิตร์ นิยม นั้น เหตุใด
ย่อม สำเร็จ ด้วย อำนาจ แห่ง จิตร์ มี ใน ก่อน อย่าง เดียวไม่ สำเร็จ ด้วย อย่างอื่น
เพราะ เหตุ นั้น ธรรม ผู้ สามารถ ใน อัน จะให้ จิตตุบบาท อัน สมควร เกิด ขึ้น
ณ ลำดับ แห่ง ตน ๆ เป็น อนันตร ปัจจัย สมนันตร ปัจจัย ก็ อนันตร ปัจจัยนั้น

นี้แหละใช่ปัจจัยแผนกอื่น คำว่า อนนฺตร สมนนฺตร ปัจจัย ๒ นี้ต่างแต่พยัญชนะฝ่ายเดียว หาต่างโดยอรรถดังในอุปจฺจยสนฺตติ และในอธิวจนนิรุตฺติทุกฺก เปนต้นไม่

ในสหชาตปัจจัยที่ครบ ๖ ว่า อุปฺปชฺชมาโน สหอุปฺปาทภาเวน อุปการโก ธมฺโม สหชาตปจฺจโย ธรรมผู้อุปการด้วยความเปนผู้เกิดขึ้นอยู่ให้ธรรมอื่นเกิดขึ้นพร้อมกัน ประหนึ่งประทีปให้แสงสว่างเกิดขึ้นพร้อมกันฉะนั้น ชื่อว่า สหชาตปัจจัย ธรรมเปนปัจจัยด้วยเปนผู้เกิดกับเกิดพร้อม สหชาตปัจจัยนั้นเปน ๖ ประการ ด้วยอำนาจแห่งอรูปขันธ์เปนต้น อรูปขันธ์ทั้ง ๔ คือ เวทนา สญฺญา สงฺขาร วิญฺญาณ เปนปัจจัยแก่กันด้วยสหชาตปัจจัย ๑ มหาภูตทั้ง ๔ เปนปัจจัยแก่กันและกันด้วยสหชาตปัจจัย ๑ นามรูปในโอกฺกนฺติขณะ เปนปัจจัยแก่กันและกันด้วยสหชาตปัจจัย ๑ จิตร์และเจตสิกธรรม เปนปัจจัยแก่รูปทั้งหลายมีจิตร์เปนสมุฏฐาน ด้วยสหชาตปัจจัย ๑ มหาภูตทั้งหลายเปนปัจจัยแก่อุปทายรูปทั้งหลายด้วยสหชาตปัจจัย ๑ อรูปธมฺม ธรรมมีรูปทั้งหลายเปนปัจจัยแห่งอรูปธรรมทั้งหลายด้วยสหชาตปัจจัยสิ้นกาลส่วนหนึ่งเปนปัจจัยด้วยใช่สหชาตปัจจัยสิ้นกาลส่วนหนึ่ง คำเบื้องหลังนี้ท่านหมายหทยวัตถุอย่างเดียว สหชาตปัจจัยเปน ๖ อย่าง ด้วยอำนาจแห่งอรูปขันธ์ ๔ เปนต้นฉะนี้

ในอัญญมัญญปัจจัยที่ครบ ๗ ว่า ผู้อุปการด้วยความเปนคืออุดหนุนในอันให้กันและกันเกิดขึ้นประหนึ่งไม้ ๓ ท่อนที่บุคคลตั้งพิงอิงกันไว้

คำ ซึ่งกัน และกัน ฉะนั้น ชื่อ ว่า อัญญมัญญ ปัจจัย ๆ นั้น เป็น ๓ อย่าง ด้วย อำนาจ แห่ง อรูป ขันธ์ เป็น ต้น อรูป ขันธ์ ทั้ง ๔ เป็น ปัจจัย แก่ กัน ด้วย อัญญมัญญ ปัจจัย ๑ มหาภูต ทั้ง ๔ เป็น ปัจจัย แก่ กัน และ กัน ด้วย อัญญมัญญ ปัจจัย ๑ นามรูป ในโอกกันติขณะ เป็น ปัจจัย แก่กัน และกัน ด้วย อัญญมัญญ ปัจจัย ๑ อัญญมัญญ ปัจจัย เป็น ๓ อย่าง ด้วย อำนาจ แห่ง อรูป ขันธ์ เป็น ต้น ฉะนี้

ใน นิสสย ปัจจัย ที่ ครบ ๘ ว่า ธรรม ผู้ อุปการ ด้วย อาการ ดี ๆ อธิฐาน ตั้ง ทับ ด้วย ด้วย อาการ มี อิง อาศรัย ด้วย ชื่อ ว่า นิสสย ปัจจัย ธรรม เป็น ปัจจัย ด้วย เป็น ที่ อาศรัย ประหนึ่ง แผ่นดิน เป็น ที่ ตั้ง ทับ แห่ง ต้นไม้ แผ่น ผ้า เป็น ที่ อาศรัย แห่ง จิตร์ กรรม เป็น ต้น ฉะนั้น นิสสย ปัจจัย นั้น เป็น ๖ อย่าง ด้วย อำนาจ แห่ง อรูป ขันธ์ เป็น ต้น อรูป ขันธ์ ทั้ง ๔ เป็น ปัจจัย ด้วย นิสสย ปัจจัย แก่ กัน และ กัน มหาภูต ทั้ง ๔ เป็น ปัจจัย ด้วย นิสสย ปัจจัย แก่ กัน และ กัน นามรูป ในโอกกันติขณะ เป็น ปัจจัย ด้วย นิสสย ปัจจัย แก่ กัน และ กัน จิตร์ แล เจตสิก ธรรม ทั้ง หลาย เป็น ปัจจัย ด้วย นิสสย ปัจจัย แก่ รูป ทั้ง หลาย มี จิตร์ เป็น สมุฏฐาน มหาภูต ทั้ง หลาย เป็น ปัจจัย ด้วย อุปนิสสย ปัจจัย แก่ อุปาทายรูป ทั้ง หลาย จักขวายตนะ เป็น ปัจจัย แห่ง จักขุ วิญญาณ ธาตุ และ ธรรม ทั้ง หลาย ซึ่ง สัมปยุตต์ ด้วย จักขุ วิญญาณ นั้น ด้วย นิสสย ปัจจัย นัย นี้ จน ถึง กายายตนะ เป็น ปัจจัย แห่ง กาย วิญญาณ ธาตุ และ ธรรม ทั้ง หลาย ซึ่ง สัมปยุตต์ กับ กาย วิญญาณ นั้น ด้วย นิสสยปัจจัย มโนธาตุ ๑ มโนวิญญาณ ธาตุ ๑ อาศรัย รูปใด อิง รูปใด จึง เป็นไป รูป นั้น คือ หทยวัตถุ เป็น ปัจจัย แห่ง มโนธาตุ และ มโนวิญญาณ ธาตุ และ ธรรม ทั้งหลายซึ่ง สัมปยุตต์ กับ

มโนวิญญาณ ธาตุ นั้น ด้วย นิสสย ปัจจัย นิสสย ปัจจัย เปน ๖ ประการ ด้วย อำนาจ แห่ง อรูป ขันธ์ เปน ต้น ฉะนี้

ใน อุปนิสสย ปัจจัย ที่ ครบ ๘ แสดง วจนัตถะ แห่ง อุปนิสสย ศัพท์ ก่อน ว่า ตทธิน วุตฺติตาย อตฺโถ ผเลน นิสฺสิโต นปฏิปกฺขิตฺโตติ นิสฺสโย ธรรม อัน ผล แห่ง ตน อิง อาศรัย แล้ว คือ อัน ผล ไม้ ห้าม เสีย ไม่ ขัดไป เสีย แผนก หนึ่ง ด้วย เปน สภาพ มี ความ เปนไป เนื่อง ด้วย ผู้ เหตุ นั้น เพราะ กระนั้น จึง ชื่อ ว่า นิสฺสโย ธรรม อัน ผล แห่ง ตน อิง อาศรัย อุป ศัพท์ ซึ่ง อยู่ เบื้อง ต้น นั้น ความ ว่า ยิ่ง ประ หนึ่ง อุป ศัพท์ อัน เปน เบื้อง ต้น ใน คำ ว่า อุปายาโส ความ คับ แค้น ยิ่ง ความ คับ แค้น นัก ชื่อ ว่า อุปายาส ฉันใด สภาพ อัน ผล เข้า อิง ยิ่ง นัก ชื่อ ว่า อุปนิสสัย เหตุ อัน ผล อิง อัน ผล อาศรัย ยิ่ง นัก คำ ว่า อุปนิสฺสโย เปน ชื่อ ว่า แห่ง การณ์ แห่ง เหตุ มี กำลัง เหตุ เรี่ยว แรง กล้า หาญ เพราะ เหตุนั้น ธรรม ผู้ อุปการ ด้วย ความ เปน การณ์ เปน เหตุ มี กำลัง เรี่ยว แรง กล้า หาญ ชื่อ ว่า อุปนิสสย ปัจจัย ธรรม เปน ปัจจัย ด้วย เปน เหตุ เรี่ยว แรง นัก อุปนิสสย ปัจจัย นั้น เปน ๓ อย่าง คือ อารัมมณูปนิสสัย ๑ อนันตรูปนิสสัย ๑ ปกตูปนิสสัย ๑

ใน ปุเรชาต ปัจจัย ที่ ครบ ๑๐ ว่า ปฐมๆ อุปฺปชฺชิตฺวา วตฺตมานภาเวน อุปการโก ธมฺโม ปุเรชาตปจฺจโย ธรรม ผู้ อุปการ ด้วย ความ สภาพ เกิด ขึ้น ก่อน เปนไป อยู่ ชื่อ ว่า ปุเรชาต ปัจจัย ธรรม เปน ปัจจัย ด้วย ความเปน สภาพ เกิด ก่อน ปุเรชาต ปัจจัย นั้น เปน ๑๑ ประการ ด้วย อำนาจ แห่ง วัตถุ

และ อารมณ์ ใน ทวาร ๕ และ หทย วัตถุ ๑ เปน ปัจจัย แห่ง จักขุ วิญญาณธาตุ และ ธรรม ทั้ง หลาย อัน สัมปยุตต์ ด้วย จักขุ วิญญาณ นั้น ด้วย ปุเรชาต ปัจจัย นัย นี้ จน ถึง กายายตนะ เปน ปัจจัย แห่ง กาย วิญญาณ ธาตุ และ ธรรม ทั้ง หลาย ซึ่ง สัมปยุตต์ กับ กาย วิญญาณ นั้น ด้วย ปุเรชาต ปัจจัย ๕ ประการ นี้ ด้วย อำนาจ แห่ง วัตถุ ๕ รูปายตนะ เปน ปัจจัย แห่ง จักขุ วิญญาณ ธาตุ และ ธรรม ทั้ง หลาย ซึ่ง สัมปยุตต์ ด้วย จักขุ วิญญาณ ธาตุ นั้น ด้วย ปุเรชาต ปัจจัย นัย นี้ จน ถึง โผฏฐัพพายตนะ เปน ปัจจัย แห่ง กาย วิญญาณ ธาตุ กับ ทั้ง สัมปยุตต ธรรม ทั้ง หลาย ด้วย ปุเรชาต ปัจจัย อายตนะ ทั้ง ๕ คือ รูปะ สัททะ คันธะ รสะ โผฏฐัพพะ เปน ปัจจัย แห่ง มโนธาตุ กับ ทั้ง สัมปยุตต ธรรม ทั้ง หลาย ด้วย ปเรชาต ปัจจัย ๕ ประการ นี้ ด้วย อำนาจ แห่ง อารมณ์ ๕ มโน ธาตุ ๑ มโนวิญญาณ ธาตุ ๑ อาศรัย รูปใด จึง เปนไป รูป นั้น คือ หทย วัตถุ เปน ปัจจัย แห่ง มโนธาตุ กับ ทั้ง สัมปยุตต ธรรม ด้วย ปุเรชาต ปัจจัย เปน ปัจจัย แห่ง มโนวิญญาณ ธาตุ กับ ทั้ง สัมปยุตต ธรรม ด้วย เปน ปุเรชาต ปัจจัย สัน กาล ส่วนหนึ่ง ด้วย ใช่ ปุเรชาต ปัจจัย สัน กาล ส่วน หนึ่ง ปุเรชาต ปัจจัย เปน ๑๑ ประการ ฉะนี้

ใน ปัจฉาชาต ปัจจัย ที่ ครบ ๑๑ ว่า ปุเรชาตานำ รูปธมฺมานิ อุปถมฺภกตฺเถน อุปการโก อรูปธมฺโม ปจฺฉาชาตปจฺจโย อรูปธรรม ผู้อุปการ ด้วย เปน ผู้ อุดหนุน ซึ่ง รูป ธรรม ทั้ง หลาย ที่ เกิด ก่อน แล้ว ชื่อ ว่า ปัจฉา ชาต ปัจจัย ด้วย เปน ผู้ เกิด ภาย หลัง ประหนึ่ง เจตนา ปราถนา อาหาร อุปถัมภ์ อุด หนุน ซึ่ง สรีระ แห่ง คิชฌ โปดก ทั้ง หลาย นั้น จิตร์ แล เจตสิก

ธรรม ทั้ง หลาย ซึ่ง เกิด ภาย หลัง เปน ปัจจัย แห่ง กาย นี้ ซึ่ง เกิด ก่อน แล้ว ด้วย ปัจฉาชาต ปัจจัย

ใน อาเสวน ปัจจัย ที่ ครบ ๑๒ ว่า อาเสวนฏเฐน อนนฺตรานนฺ ปคุณ พลวภาวายุปการโก ธมฺโม อาเสวนปจฺจโย ธรรม อุปการ ด้วย อรรถ คือ อาเสวน คือ เสพ, เสพ มาก เพื่อ ความ ที่ แห่ง ธรรม ทั้ง หลาย เปน ลำดับ เปน ของ แคล่ว คล่อง ชำนาญ แล มี กำลัง ชื่อ ว่า อาเสวน ปัจจัย ธรรม เปน ปัจจัย ด้วย เปน อาเสวน ประหนึ่ง อภิโยค ความ ประกอบ ยิ่ง ความ พาก เพียร ส่วน ก่อน ๆ ใน คันธ เปน ต้น ฉะนั้น อาเสวน ปัจจัย นั้น เปน ๓ อย่าง ด้วย อำนาจ แห่ง กุศล ชวนะ และ อกุศล ชวนะ และ กิริยา กุศลธรรม ที่ มีใน ก่อน ๆ ทั้งหลาย เปน ปัจจัย แห่ง กุศล ธรรม พวก ภายหลัง ๆ ทั้งหลาย ด้วย อาเสวน ปัจจัย อกุศลธรรม ที่ มีใน ก่อน ๆ ทั้ง หลาย เปน ปัจจัย แห่ง อกุศล ธรรม เหล่า ที่ มี ภาย หลัง ๆ ทั้ง หลาย ด้วย อาเสวน ปัจจัย กิริยา พยากต ธรรม ที่ มี ก่อน ๆ ทั้ง หลาย เปน ปัจจัย แห่ง กิริยา พยากต ธรรม ที่ มี ภาย หลัง ๆ ทั้ง หลาย ด้วย อาเสวน ปัจจัย ๆ เปน ๓ ประการ ด้วย อำนาจ แห่ง กุศล ชวน: และ อกุศล ชวนะ และ กิริยา ฉะนี้

ในกัมม ปัจจัย ที่ ครบ ๑๓ ว่า จิตฺตปโยคสฺ ชาเตน กิริยาภาเวนุปการโก ธมฺโม กมฺมปจฺจโย ธรรม ผู้ อุปการ ด้วย เปน ความ ทำ ซึ่ง ท่าน กล่าว ว่า ประโยค แห่ง จิตร์ ชื่อ ว่า กัมม ปัจจัย ธรรม เปน ปัจจัย ด้วย เปน กรรม กัมม ปัจจัย นั้น เปน ๒ อย่าง ด้วย อำนาจ กุศล อกุศล เจตนา เปนไป ใน ขณะ ต่าง ๆ ๑ แห่ง เจตนา ทั้ง ปวง ซึ่ง เกิด กับ ๑ เกิด พร้อม ๑ กุศลา กุศล กรรม เปน ปัจจัย

แห่ง วิบาก ขันธ์ และ กฏัตตา รูป ทั้ง หลาย ด้วย กัมม ปัจจัย เปน ปัจจัย แห่ง ธรรม ทั้ง หลาย ซึ่ง สัมปยุตต์ ด้วย เจตนา และ รูป ทั้ง หลาย มี เจตนา สัมปยุตตธรรม นั้น เปน สมุฏฐาน ด้วย กัมมปัจจัย

ใน วิปาก ปัจจัย ที่ ครบ ๑๕ ว่า นิรุส์สาหสนฺตภาเวน นิรุส์สาหสนฺต ภาวายุปการโก วิปากธมฺโม วิปากปจฺจโย วิบาก ธรรม ผู้ อุปการ ด้วย เปน สภาพ สงบ ไม่ มี อุสาหะ เพื่อ ความ เปน สภาพ สงบ ไม่ มี อุสาหะ ชื่อ ว่า วิปาก ปัจจัย วิปาก ธรรม นั้น เปน วิบาก ปัจจัย แห่ง รูป มี จิตร์ เปน สมุฏฐาน ทั้งหลายใน ปวัตติกาล เปน วิบากปัจจัย แห่งกฏัตตารูปทั้งหลายในปฏิสนธิกาล เปน วิบาา ปัจจัย แห่ง ธรรม ทั้งหลาย ซึ่ง สัมปยุตต์ ด้วย ตน นั้นใน ปวัตติใน ปฏิสนธิ กาล ทั้ง ปวง

ใน อาหาร ปัจจัย ที่ ครบ ๑๕ ว่า รูปารูปานำ อุปตฺถมฺภกตฺเตน อุปการกา จตฺตาโร อาหารา อาหารปจฺจโย อาหาร ทั้ง ๔ ผู้ อุปการ ด้วย อรรถ คือ ความ เปน ผู้ อุปถัมภ์ ซึ่ง รูป ธรรม และ อรูป ธรรม ชื่อ ว่า อาหาร ปัจจัย กวฬิการาหาร เปน ปัจจัย แห่ง กาย นี้ ด้วย อาหาร ปัจจัย อรูปาหาร ทั้ง ๓ คือ ผัสสะ และ มโน สัญ เจตนา และ วิญญาณ เปน ปัจจัย แห่ง สัมปยุตต ธรรม ทั้ง หลาย และ รูป ทั้ง หลาย มี ผัสส มโนสัญ เจตนา วิญญาณ นั้น เปน สมุฏฐาน

ใน อินทรีย ปัจจัย ที่ ครบ ๑๖ ว่า อธิปติยตฺเถนุปการกา อิตฺถินฺทฺริยปุริสินฺทฺริยวชฺชา วิสภินฺทฺริยาว อินฺทฺริยปจฺจโย อินทรีย์ ๒๐ เว้น อิตถินทรีย์ บุริสินทรีย์เสีย ผู้อุปการ ด้วยอรรถ คือความ เปนอธิบดี ชื่อ ว่า อินทริยปัจจัย

ใน อินทรีย์ ๒๐ นั้น ทั้ง หลาย อย่าง เดียว ทั้ง หลาย

อินทรีย์ ๕ มี จักขุ เปน ต้น เปน ปัจจัย แห่ง อรูป ธรรม เหลือ นั้น ๑๕ เปน ปัจจัย แห่ง รูป ธรรม อรูป ธรรม

ใน ฌาน ปัจจัย ที่ ครบ ๑๗ ว่า อุปนิสฺสยนฺเถนุปการกานิ ถเปตฺวา ทฺวิปญฺจวิญฺญาเณสุ กายิกสุขทุกขเวทนาทฺวยํ สพฺพานิปี กุสลาทิเภทานิ สตฺต ฌานงฺคานิ ฌานปจฺจโย ฌานังคะทั้ง ๗ คือ วิตักกะ ๑ วิจาระ ๑ ปีติ ๑ เอกัคคตา ๑ โสมนัสสะ ๑ โทมนัสสะ ๑ อุเปกขา ๑ ผู้อุปการ ด้วย อรรถ คือความ เข้าไป ถึง อารมณ์ ด้วย อำนาจ แห่ง ความ ตริก เปน ต้น เพ่ง เล็ง คิด ชื่อ ว่า ฌาน ปัจจัย

ใน มัคค ปัจจัย ที่ ครบ ๑๘ ว่า ยโต ตโตวา นิยฺยานฺเถน อุปการกานิ กุสลาทิเภทานิ ทส มคฺคงฺคานิ มคฺคปจฺจโย มัคคังคะ ๑๐ ผู้ อุปการ ด้วย อรรถ คือ ความ ออกไป จาก สิ่งใด สิ่ง นั้น ผิดบ้าง ชอบ บ้าง ชื่อว่า มัคคปัจจัย

ใน สัมปยุตต ปัจจัย ที่ ครบ ๑๙ ว่า เอกวตฺถุเอการมฺมณเอกุปฺปาเทกนิโรธสมฺปยุตฺตภาเวนุปการกา อรูปธมฺมา สมฺปยุตฺตปจฺจโย อรูป ธรรม ทั้ง หลาย ผู้ อุปการ ด้วยความ เปนธรรม ประกอบ ทั่ว พร้อม ประกอบ ทั่ว เสมอ คือ ความ เปน ธรรม มี วัตถุ อัน เดียว กัน และ มี อารมณ์ อัน เดียว กัน และ ความ เกิด ขึ้น ที่ เดียวกัน และ มี ความดับไป ที่ เดียวกัน ชื่อ ว่า สัมปยุตต ปัจจัย

อรูป ธรรม ทั้ง หลาย ผู้ ทำ ความ อุดหนุน ด้วย อัน ประกอบ ทั่ว พร้อม ประกอบ ทั่ว เสมอ ที่ ท่าน กล่าว ว่า ความ เปน ธรรม มี วัตถุ แล อารมณ์ อัน เดียว เกิด ขึ้น แล ดับไป ด้วย กัน ชื่อ ว่า สัมปยุตต ปัจจัย

ธรรม เปน ปัจจัย ด้วย เปน ธรรม ประกอบ ทั่ว พร้อม คือ อรูปขันธ์ เปน ปัจจัย แก่กันแลกันด้วย สัมปยุตตปัจจัยเปนผู้อุปการด้วย เปนสัมปยุตต์ ด้วยกันแลกัน

ใน วิปปยุตต ปัจจัย ที่ ครบ ๒๐ ว่า เอกวตฺถุกานิ ภาวานุปตเมนุปการกา รูปีโน ธมฺมา อรูปีนํ อรูปีโนปี รูปีนํ วิปปยุตฺตปจฺจโย รูปธรรมทั้งหลาย ผู้ อุปการ ด้วย อันไม่ เข้าไป ถึง ซึ่ง ความ เปนธรรม มีธรรม มี วัตถุ อัน เดียวกัน เปน ต้น เปน วิปปยุตต ปัจจัย แห่ง อรูป ธรรม ทั้ง หลาย แม้ ถึง อรูป ธรรม ทั้ง หลาย ผู้ อุปการ ด้วย ไม่ เข้า ไป ถึง ซึ่ง ความ เปน ธรรม มี วัตถุ อัน เดียว กัน เปน ต้น ก็ เปน วิปปยุตต ปัจจัย แห่ง รูป ธรรม ทั้ง หลาย วิปปยุตต ปัจจัย นั้น เปน ๒ อย่าง ด้วย อำนาจ แห่ง สหชาต ๑ ปุเรชาต ๑

ใน อัตถิปัจจัย ที่ ครบ ๒๑ ว่า ปจฺจุปฺปนฺนกฺขเณ อตฺถิภาเว ตาทิสฺส เสว ธมฺมสฺส อุปตฺถมฺภกตฺเถน อุปการโก ธมฺโม อตฺถิปจฺจโย ธรรมผู้ อุปการ ด้วย ความ เปน ธรรม มี อยู่ มี ความ เปน ปัจจุบัน เปน ลักษณ ด้วย อรรถ คือ ความ เปน ผู้ ค้ำ ชู ยุดหนุน ซึ่ง ธรรม เช่น นั้น นั่น แหละ ชื่อ ว่า อัตถิ ปัจจัย ๆ เปน ๗ ประการ ด้วย อำนาจ แห่ง อรูป ขันธ์ ๑ มหาภูต ๑ นามรูป ๑ จิตต เจตสิก ๑ มหาภูต ๑ อายตน ๑ หทย วัตถุ ๑

ใน นัตถิ ปัจจัย ที่ ครบ ๒๒ ว่า อตฺถโน อนนฺตรํ อุปฺปชฺชมานานํ อรูป ธมฺมานํ ปวตฺติโอกาสทาเนนุปการกา สมนนฺตรนิรุทธา อรูปธมฺมา นตฺถิ ปจฺจโย อรูปธรรม ซึ่ง ดับไปใน ลำดับ ทั้งหลาย ผู้อุปการด้วย อัน ให้ โอกาศ เพื่อ ความ เปน ไป แก่ อรูป ธรรม ทั้ง หลาย ซึ่ง เกิด ขึ้น ณ ลำดับ แห่ง ตน ชื่อ ว่า นัตถิ ปัจจัย จิตร์ แล เจตสิก ธรรม ทั้ง หลาย ซึ่ง ลำดับไป ณ ลำดับ เปน ปัจจัย

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

แห่ง จิตร์ แล เจตสิก ทั้ง หลาย ซึ่ง เป็น ปัตยุบัน ด้วย เป็น นัตถิ ปัจจัย ใน วิคต อวิคต ปัจจัย ที่ ครบ ๒๓–๒๔ อรูป ธรรม ซึ่ง เป็น นัตถิ ปัจจัย เหล่า นั้น แหละ เพราะ เป็น ธรรม ผู้ อุปการ ด้วย เป็น สภาพไป แล้ว ชื่อ ว่า วิคต ปัจจัย จิตร์ แล เจตสิกธรรม ทั้งหลาย ซึ่ง ปราศไป ณ ลำดับ เป็น ปัจจัย แห่ง จิตร์ แล เจตสิก ธรรม ทั้ง หลาย ซึ่ง เป็น ปัตยุบัน ด้วย วิคต ปัจจัย ธรรม ทั้ง หลาย ซึ่ง เป็น อัตถิ ปัจจัย นั้น แหละ เพราะ เป็น ธรรม ผู้ อุปการ ด้วย เป็น สภาพไม่ไป ปราศ จึง เป็น อวิคต ปัจจัย

วิสัชนา มาใน บท อุเทศ ๒๔ อัน มี ใน คำภีร์ ปัฏฐาน ที่ ครบ ๗ จบ แต่ เพียง นี้ เอวำ ก็ มี ด้วย ประการ ฉะนี้ ฯ

